

AZ
ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI

SZERKESZTI: RÉDEY TIVADAR

XV.

HÉT KÉZIRATOS
POZSONYI MISSALE
A NEMZETI MÚZEUMBAN

ÍRTA

JÁVOR EGON

O. S. B.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZ.
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

AZ ORSZAGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTAR KIADVÁNYAI.

- I. Hoffmann Edith: A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratai. 1928. 8°, 135 l., 15 t. P 8.—
- II. Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. 1930. 8°, 115 l. P 5.—
- III. Goriupp Alisz: A Magyar Nemzeti Múzeum Hírlaposztálya fennállásának első félszázadában. 1884—1834. 1934. 8°, 23 l. P 2.—
- IV. Iványi Béla: Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon. 1331—1600. 1937. 8°, 4, 135 l. P 5.—
- V. Hubay Ilona: Missalia Hungarica. 1938. 8°, 105 l., 54 t. P 16.—
- VI. Trócsányi Zoltán: A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása. 1938. 8°, 88 l. P 8.—
- VII. Szarvasi Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII. században. 1939. 8°, 4, 131 l. P 5.—
- VIII. Kniezsa István: Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása. 1939. 8°, 14 l. P 1.—
- IX. Makkai László—M. Horváth Magda: A magyar könyvgyűjtő kézikönyve. Magyar könyvritkaságok 1888—1938 közt elért árainak jegyzéke. 1939. 8°, 2, 231 l. P 10.—
- X. Zolnai Klara: Bibliographia Bibliothecae Corvinae.
- XI. Varjas Béla: Balassa Bálint Istenes énekeinek első kiadása. 1940. 8°, 26 l., 3 t. P 2.—
- XII. Joó Tibor: Magyar nyelvű filozófiai kéziratok a Széchényi Könyvtárban. 1940. 8°, 27 l. P 1.—
- XIII. Szemző Piroska: A „Pester Zeitung“. Egy XIX-ik századbeli kormánylap története. 1941. 8°, 40 l., 1 t. P 2.—
- XIV. Radó Polycarpus: Index codicum manu scriptorum liturgicorum regni Hungariae. 1941. 8°, 62 l. P 5.—

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

7

AZ ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KIADVÁNYAI

SZERKESZTI:

RÉDEY TIVADAR

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XV.

BUDAPEST
1942

HÉT KÉZIRATOS
POZSONYI MISSALE
A NEMZETI MÚZEUMBAN

ÍRTA
JÁVOR EGON
O. S. B.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST 1942.
KIADJA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZ.
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

Nihil obstat.

Budapestini, die 11. Maii 1942.

Dr. Polycarpus Radó O. S. B.
censor deputatus.

616/1942.

Imprimi permittitur.

In S. Monte Pannoniae, die 14. Maii 1942.

Chrysostomus Kelemen
archiabbas.

Nihil obstat.

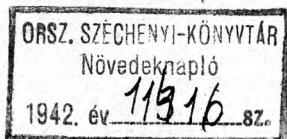
Dr. Michael Marcell
censor dioecesanus.

Nr. 4105/1942.

Imprimatur.

• Strigonii, die 30. Maii.

Dr. Johannes Drahos
vicarius generalis.

Előszó.

A Zalán Menyhért korai halála óta szünetelő magyar liturgiátörténeti kutatás Szent István jubileumi évében új lendülettel támadt életre. Egymás után kerültek napvilágra a magyar liturgikus emlékek, avatott kezek által részletesen feldolgozva, tartalmilag ismertetve, keletkezési, használati helyekhez, időpontokhoz rögzítve. Ezek, ha számban nem is, de a tartalom gazdagságában és a műfajok változatosságában a külföld figyelmét felkeltő nagy értéket képviselnek. A magyar liturgia legrégebb emlékei közül a Hahóti-kódex (1073—1092) még tiszta sacramentarium. A Szelephényi-kódex (1073 előtt) a régi evangeliáriumoknak egy „evangelista“-nak nevezett ritka változata. Legértékesebb kincsünk, a Pray-kódex (1192—1197) már átmenet a sacramentarium és a missale plenum között. Az Esztergomi benedictionale (XI. század) és a Hartwick-kódex (XI. sz. vége) pedig a benedictionalek, illetve agenda pontificalisok műfaját képviseli az árpádkori magyar liturgiában.

Jelen munkám a magyar középkor liturgikus emlékeiből ölel fel hét kéziratot kódexet, melyek műfajuk szerint mind teljesen kialakult missale plenumok. A kódexek leírása és a bennük található liturgiátörténeti érdekességek feltárása alkotják értekezésem anyagát. Céлом, hogy munkámmal fényt vessek a XIV.—XV. század magyarországi liturgiájára. E miatt nem az egyes szertartások történeti feldolgozásán, hanem azok nálunk végzett módján, a szövegek és rubrikák bemutatásán van a hangsúly. A magyar liturgia fejlődésére és magyarországi szerkönyveink közötti összefüggésre igyekszem a figyelmet felhívni.

Hálás köszönetemet fejezem ki e helyen is dr. Marczell Mihály egyetemi tanár úrnak, kinek szemináriumában dolgozatom készült, s kinek bölcs irányítását éveken át élveztem, és dr. Galla Ferenc egyetemi tanár úrnak hasznos és értékes utasításaiért.

A legmélyebb tisztelettel mondok köszönetet Dr. Radó Polikárp O. S. B. tanár úrnak, ki a jelen anyagra figyelmet felhívta, a liturgiátörténet kutató munkájába bevezetett, s szerető buzdításával, segítő irányításával, hasznos utbaigazításaival állandóan támogatott.

Budapesten, 1942. máj. 10-én.

Jávor Egon O. S. B.

TARTALOMJEGYZÉK.

Előszó	1
Tartalomjegyzék	3
Felhasznált irodalom	4
Rövidítések	6
I. A kódexek leírása	8
Az A kódex	8
A B kódex	11
A C kódex	14
A D kódex	17
Az E kódex	20
Az F kódex	22
A G kódex	24
II. Liturgiátörténeti érdekességek	27
A vasár- és ünnepnapra szenteltvízhintés szertartása. ...	27
A Missale Romanumtól eltérő hármasszó olvasmányú misék	32
Áldozási imádságok	33
Az Urfelmutatás a szentmisében	35
Gyertyaszentelés február 2-án.	36
Hamvazás szertartása.	41
Nyilvános bűnösök ünnepies vezekléskezde	41
Virágvasárnapi pálmaszentelés.	48
Nagypénteki szertartások	54
Nagyszombati szertartások	67
Ételáldások	79
Sequentiák	100
A hét pozsonyi missale miserendje	111
Összefoglalás	122
Fényképek	127

FELHASZNALT IRODALOM.

- Bartoniék Emma*, Codices Latini medii aevi. Budapestini, 1940.
- Beissel Stephan*, Entstehung der Perikopen des Römischen Messbuches. Freiburg im Breisgau, 1907.
- Braun, J.*, Die liturgische Gewandung. Freiburg im Breisgau, 1907.
- Brome Peter*, Die Elevation in der Messe. Jahrbuch für Liturgiewissenschaft IX. (1929) 20—67. 1.
- Die Kommunion an den drei letzten Kartagen. Jahrbuch für Liturgiewissenschaft X. (1930) 56—77. 1.
- Batthyányi Ignacius*, Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae. Claudio-poli, 1827.
- Casel Odo*, Die Präfation der Palmenweiche. Jahrbuch für Liturgiewissenschaft II. (1922) 107—111. 1.
- Chevalier Ulysse*, Répertoire des sources historiques du moyen âge. Paris, 1907.
- Repertorium Hymnologicum. Louvain, 1892—1921.
- Dankó József*, Magyar szertartási régiségek. Új magyar Sion 2. (1871), 81—107, 161—182, 3. (1872) 81—97, 161—174, 241—260, 321—340. Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae. Budapestini, 1895.
- Dreves J. M.*, Analecta hymnica medii aevi. Leipzig, 1907.
- Ebner Adalbert*, Quellen und Forschungen zur Geschichte und Kunstgeschichte des Missale Romanum im Mittelalter. Iter Italicum. Freiburg im Breisgau, 1896.
- Eisenhofer-Thalhofer*, Handbuch der katholischen Liturgik. Freiburg im Breisgau, 1912.
- Franz Adolf*, Die Messe im deutschen Mittelalter. Freiburg im Breisgau, 1902.
- Die Kirchlichen Benedictionen im Mittelalter. Freiburg im Breisgau, 1909. (Franz: i. m. I.—II.)
- Das Rituale des Bischofs Heinrich I. von Breslau. Freiburg im Breisgau, 1912.
- Das Rituale von St. Florian aus dem XII. Jahrhundert. Freiburg im Breisgau, 1904.
- Galla Ferenc*, A clunyi reform hatása Magyarországon. Pécs, 1931.
- Harmínkilenc kiadatlan Pázmány-levél. Vác, 1936.
- Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai. Budapest, 1940.

- Hoffmann Edith*, A Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárának illuminált kéziratái. Budapest, 1928.
- Régi magyar bibliofilek. Budapest, 1929.
- Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. 1924—1926. Budapest.
- Hunyady József*, A magyar könyvkötés művészete a mohácsi vészig. Budapest, 1937.
- Házi Jenő*, Sopron középkori egyháztörténete (Győr-egyházmegye multjából, IV. 1.) Sopron, 1939.
- Knauz Nándor*, A magyar Egyház régi szokásai. Magyar Sion 5. (1867) 1—20, 81—87. II. Régi szerkönyveink: 6. (1868) 801—812, 881—891. VII. Régi misekönyveink: 7. (1869) 730—737.
- A pozsonyi káptalan kéziratái. Magyar Sion 1866—1869. évfolyamaiban.
- Kortan hazai történelmünkhöz alkalmazva. Budapest, 1876.
- Kniewald Károly*, A magyarországi liturgia legrégebb emléke. Pannonhalmi Szemle, 1928. 36—50. I.
- A Hahóti-kódex (zágrábi MR 126.) jelentősége a magyarországi liturgia szempontjából. Magyar Könyvszemle, 1938. 97—112.
- A Pray-kódex tartalma, kora, jelentősége. Magyar Könyvszemle, 1939. 413—455.
- A Pray-kódex sanctoraléja. Magyar Könyvszemle, 1939. 1—53.
- A Pray-kódex miserendje. Theológia, 1939. 1—27, 99—111.
- Magyar szentek ünnepei és miséi a Pray-kódexben. Pannonhalmi Szemle, 1939. 11—19.
- Hartwick győri püspök Agenda Pontificalisa. Magyar Könyvszemle, 1941. 1—24.
- Das Sanctorale des ältesten ungarischen Sacramentars. Jahrbuch für Liturgiewissenschaft XV. (1941) 1—22. I.
- Kollányi Ferenc*, A Széchényi orsz. könyvtár őrének kinevezése körül felmerült kérdések 1812-ben. Magyar Könyvszemle, 1904. 1—45.
- Kühár Flóris*, Máriatiszteletünk a XI. és XII. század hazai liturgiájában. Budapest, 1939.
- A Pray-kódex rendeltetése, sorsa, szellemtörténeti értéke. Magyar Könyvszemle, 1939. 213—233.
- Leroquais V.*, Les sacramentaires et les missels manuscrits des bibliothèques publiques de France. Paris, 1924.
- Les pontificaux manuscrits des bibliothèques publiques de France. Paris, 1937.
- Mabillon J.*, De liturgia Gallicana. Paris, 1729.
- Martène E.*, De antiquis ecclesiae ritibus. Antwerpiae, 1763.
- Mohlberg Kunibert*, Das fränkische Sacramentarium Gelasianum in alamannischer Überlieferung. Münster in Westf., 1939.
- Muratori L.*, Liturgia Romana Vetus. Velece, 1870.
- Ortoay Tibadar*, Pozsony város története. Pozsony, 1892—1912.

- Péterffy Carolus*, Sacra Concilia Ecclesiae Romanae Catholicae in Regno Hungariae celebrata. Viennae, 1742.
- Pór Antal*, Nagy Lajos. Budapest, 1892.
- Radó Polikárp*, Hazánk legrégebb liturgikus könyve: a Szelephényi-kódex. Magyar Könyvszemle, 1939. 352—412. l.
- Sopron város kéziratosa misekönyve: a Golsó-kódex.
- Index Codicum manu scriptorum liturgicorum Regni Hungariae. A pannonhalmi főapátsági Szent Gellért főiskola évkönyve az 1940/41-i tanévre. 143—202. l.
- Esztergomi könyvtárak liturgikus kéziratai. A pannonhalmi főapátsági Szent Gellért főiskola évkönyve az 1940/41-i tanévre. 86—142. l.
- Das älteste Schriftlesungssystem der altgallikanischen Liturgie. Ephemerides Liturgicae. 1931. 45. tom. 9—25, 100—115.
- Schmitz H. J.*, Die Bussbücher und die Bussdisciplin der Kirche. Mainz, 1883.
- Wilson H. A.*, The Gelasian Sacramentary. Oxford, 1894.
- Zalán Menyhért*, A Pray-kódex benedictiói. Magyar Könyvszemle, 1927. 44—66.
- A Pray-kódex írásának helye és további sorsa. Magyar Könyvszemle, 1927. 247—274.
- A Pray-kódex feltámadási szertartásai és misztérium-drámája. Pannonhalmi Szemle, 1927. 2. sz. 97—104.

Rövidítések.

MR	=	Missale Romanum
RFI	=	Rituale von St. Florian (Franz)
RH	=	Rituale des Bishofs Heinrich (Franz)
I. Gel	=	Gelasianum (Wilson)
II. Gel	=	Gelasianum (Mohlberg)
Pk	=	Pray-kódex
H	=	Hahóti-kódex
Sz	=	Szelephényi-kódex

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának katalógusa¹ hét darab középkori kéziratos kódexet említ „Missale Posoniense“ címen.

A múlt század elején József nádor megbízásából a káptalan engedélyével Horváth István átvizsgálta a pozsonyi káptalan könyvtárát, ügyes kézzel kiválogatta a legértékesebb ritkaságokat, s azokat a Nemzeti Múzeum könyvtárába szállíttatta.² Ezeket a Pozsonyból a Nemzeti Múzeumba került s a katalógusban pozsonyinak jelzett kódexeket veszem dolgozatomban vizsgálat alá.

Egyszerűség kedvéért, hozzávetőleges keletkezési koruk szerint A B C D E F G betűvel rövidítem az egyes kódexek jelzését.

*

¹ Bartonic: i. m. 189. l.

² Ortway azt írja, hogy ez a fejedelmi ajándékozás 1829-ben történt. i. m. II. 4. 352. l. — Kollányi, aki részletesebben emlékezik meg Horváth István szerepléséről, Horváth pozsonyi útját 1812-re, a kódexek Pestre szállítását pedig a „következő évre“ teszi i. m. 37. l. — Dankó 1813 január 13-át említi. Vetus Hymnarium, 113. l. — Bartonic mindenegyes kódexnél azt írja, hogy 1814-ben kapta ajándékba a Nemzeti Múzeum könyvtára. 1814 óta tehát biztosan a Múzeum tulajdonában vannak a missalek. Ortway adata így tévesnek bizonyult. Valószínűleg Knauzra támaszkodott, aki: A pozsonyi káptalannak kéziratai c. cikkében azt mondja: „...ha jól emlékszem, 1829 évben ...“ 65. l.

I. A KÓDEXEK LEIRÁSA.

Az „A” kódex.

A katalógusnak C. L. m. ae. 214-es³ jelzésű (régii jelzés Fol. Lat. 1963⁴), középkori kéziratós könyvét nevezem A kódexnek.⁵ Deszkalemezre vont, vaknyomásos díszítésű, barna borjúbőr kötéssel borított 42x31 cm. nagyságú misekönyv. Kötésének felső tábláját három sarkában és közepén díszítés nélküli kerek sárgaréz támasztógomb védi a kopástól, hátsó tábláján már csak a bal felső sarokban áll a támasztógomb. A többiek az idők folyamán elvesztek. A kódex zárócsattja szintén hiányzik, de a hátsó táblán a leszögezett kötőszíjak csonka maradványa, a felsőn pedig ezek bekapcsolására szolgáló fémcsettök még szépen fellelhetők. A kötés gerincén végig felszakadozott bőrborítás alól kikandikálnak a fűzés gondosan vezetett, erősen ragasztott szálai. Nemcsak az A kódexnek, hanem mind a hét tárgyalt missalénknak kötése a hazai gótikus könyvkötészet emléke. A magyar könyvkötészet kiváló ismerője, Hunyady József szerint a XV. század derekától kezdve sok magyar városban, köztük Pozsonyban is, gazdag felszereléssel rendelkező számos képzett könyvkötőmester élt.⁶ Egyik missalénk kötése sincs keltezve, de mind egykorúak és semmi okunk sincs, hogy pozsonyi, magyar származásukat kétségbe vonjuk.

Belül 266 vastag, már sárguló hártyalapon simul a nagy gót betűkkel írt szöveg. A kódex másolója

³ Bartoniek: i. m. 189. l.

⁴ U. o. XIII. l.

⁵ Radó: Index Codicum. 7. l. 21. sz.

⁶ Hunyady: i. m. 34. l.

négy függőleges vonal segítségével minden lapon két-két hasábra osztotta az élénken látható vízszintes vonalakat s 30—30 sorközt töltött ki aránylag keskeny, tömören egymás mellé csoportosított betűvel. A misekönyv egy kéz gondos írása, csupán az 1, 265¹ és 266 foliókon, továbbá a kötéstáblák belső lapjain találunk különböző XIV.—XV. századi kezektől bejegyzéseket. A 25. levél csonka, de csak a felső marginális rész hiányzik, a szöveg itt is érintetlen. A kánont tartalmazó levelek (f. 100—105) erősen gyűrődtek, megpuhultak és megvékonyodtak a sok használat folyamán, 151—152 fóliók szakadtak, míg a 2—4 és 239—265 levelek jobb felső sarkát új hártýával gondosan kijavították.

A szöveg helyesírása azt a következetlenséget tükrözi, mellyel lépten-nyomon találkozunk a középkori kéziratokban. A hét pozsonyi missalenk jellegzetességei a szavak írásában a következők: ae helyett mindenütt e, v helyett u betű áll, a h betűk sokszor hiányoznak, az i-y, n-m, ti-ci szabadon váltakoznak. Az in mássalhangzója m, l betűk előtt néha asszimilálódik, néha meg nem is írják össze a szóval, melyhez értelem szerint tartozik. M és n betűk között a mai használat számára ismeretlen esetekben gyakran fellép a p betű. Mindezeket megfigyelhetjük a közölt liturgiátörténeti érdekességekben, ahol csak a rövidítéseket egészítettük ki, egyébként hűen követtük a kéziratok szövegét.

A missalét két nagyobb díszes, Jézus születését⁷ (f. 16) és a Szentlélek eljövételét (f. 123) ábrázoló, és több kisebb iniciálé ékesíti.⁸ A nagyobb figurális miniaturák Hoff-

⁷ Az iniciálé fényképét közli Hoffmann: i. m. 23. kép.

⁸ Diszítették a következő szentmisék kezdőbetűi is: advent első vasárnapjánál A (f. 6), a kánon kezdetén T (f. 103), húsvét vasárnapján R (f. 105¹), mennybemenetelnél: a V betűben az égbeemelkedő Úrnak a lába és az apostolok feje látszik (f. 118¹), pünkösdi vigiliáján P (f. 122¹) és pünkösdkor a fejjel leereszkedő galamb az apostolok feje felett S betűben (f. 123), templomszentelés ünnepén T (f. 168¹). Kis iniciálét találunk márc. 25-én D (f. 18), aug. 15-én (f. 221) és szept. 8-án F (f. 227).

mann Edith⁹ véleménye szerint rajzbelileg fogyatékosak ugyan, de kitünő a kompozíciójuk. Ő állapította meg, hogy a kódex másolója és miniátora egy személy. A tisztán ornamentális részek, főképp piros és kék színnel kiemelt kezdőbetűk, az akkori kalligráfiának európaszerte elterjedt modorában készültek s rendkívül finomak. 2—3 sorra kiterjedő nagyságú színes kezdőbetűk szinte minden lapon gazdagon tarkítják a kódexet, az i, f, h, k betűk függőleges szára pedig sorkezdeteknél 5—6 vonal terjedelmre is kifut a fekete betűk mellett a sárgás margón. Hangjegyeket, kottákat az A kódex nem tartalmaz.

A missále több helyen elárulja pozsonyi származását. Mindjárt az első fólión egykorú kurziv írás bejegyzését olvashatjuk: „Nota Redditus et proventus Altaris omnium sanctorum ecclesie sancti Martini in opido posoniensi situati sunt hij...“ E bejegyzés alapján a pozsonyi Szent Márton dóm misekönyvének nevezhetjük, a többi pozsonyi kódextől megkülönböztetőleg az A kódexet. A kalendárium kezdete felett, a 2. levél felső margóján szintén kurziv betűkkel ott áll a felirat: „Capituli Posoniensis 1633. Lit. M.“ A naptárba, február 17. után maga a kódex írója jegyezte be a következő sorokat: „Anno dni MCCCXL primo obiit dnus Petrus Strigoniensis et Posoniensis ecclesiarum Canonicus et plebanus ex tunc bone memorie Sabbato ante dominicam Esto michi.“ Ugyanez a bejegyzés olvasható, ugyancsak febr. 17-én a pozsonyi káptalani könyvtár egyik missalejének¹⁰ kalendáriumában, ahová szintén a kódexmásoló írta be. Péter esztergom—szentgyörgymezei¹¹ prépost és pozsonyi kanonok volt.¹² Hogy 1341-ben történt halálát a kódexmásoló fontos eseménynek tartotta, az nemcsak a missale pozsonyi eredete mellett bizonyít, hanem

⁹ Hoffmann: i. m. 72—73. l.

¹⁰ Knauz: A pozsonyi kápt. kéziratai. 135. l. 10. sz. — Kortan. 117. l. 6. sz. — A magy. egyház régi szokásai. 887. l. 22. sz. — Dankó: Vetus Hymnarium. 95. l.

¹¹ Hoffmann: i. m. 72. l. tévesen Pozsony-szentgyörgyit ír.

¹² Ortvay: i. m. III. 229—230. l.

arra is utal, hogy a kéziratot rövidesen az esemény után, valószínűleg még 1341-ben másolta.

Kollányi¹³ szám és műfaj szerint részletesen felsorolja a Pozsonyból Pestre hozott kéziratokat, az A kódexet 4. sz. alatt említi.

A misekönyv szerepelt az 1882-iki Országos Könyvkiállításon (4. sz.) és a régi Egyházművészet Országos Kiállításán 1930-ban (582. sz.)¹⁴

A „B” kódex.

A XIV. századból való második pozsonyi misekönyvünk a B kódex. A katalógusban C. L. m. ae. 215. jelzése van.¹⁵ Régi jele Fol Lat. 1965.¹⁶ Knauz Nándor a Magyar Sionban¹⁷ még XV. századnak, a Kortanban¹⁸ már ő is XIV. századnak mondja a kopottas külsejű 34.4x26.4 cm. nagyságú misekönyvet. A XV—XVI. századi préselt bárna bőr kötése gerincén már szakadozni kezd, vereteinek és csattjainak csak a nyoma látható. A 305 hatalmas fólió a kor írására jellemző szép, nagy betűkkel van teleróva. A 25 soros, kéthasábos szöveget gyakran tarkítják piros, kék iniciálék, a kezdő i betűk hosszasan 10—15 sor távolságban elnyújtott, e korban jellegzetes színezett alakja gyakran szemünkbe tűnik a kézirat lapjain. A vastag erős bőrlapok felső és alsó margóját a kódex első felében szinte levélről-levéltre szakállas, turbános farizeus fejekkel, itt-ott ájtatos, vagy bohókásan mosolygó férfi-női arcokkal, ördögökkel, sárkányokkal, madarakkal, vagy levéldíszekkel tarkította tollával sok türelmet igénylő munkája közben maga a másoló. „Character literarum ornatum paucarumque imaginum ille est quam vocant 'roma-

¹³ i. m. 38. l.

¹⁴ A missale egyik iniciáléjának képe megtalálható: Pór i. m. 107. l. 36. kép.

¹⁵ Bartoniek: i. m. 190—2. l.

¹⁶ U. o. XIII. l.

¹⁷ Knauz: A magy. egyház régi szokásai. 888. l. 123. sz.

¹⁸ 119. l. 15. sz.

nicum” mondja róla Dankó,¹⁹ bár a könyvben található, mind a négy különféle kéznek az írása gót fraktúra betűket mutat. A 2—7 levelek első, a 8—184’, 186—290 második, 291—305 levelek pedig harmadik kéz munkáját árulják el. 1—1’ lapokon az első és második másoló, a 185’-iken pedig egy harmadiknak kurzív betűkkel írt bejegyzéseit találjuk. A fóliók rectum oldalát fekete tussal, római számokkal számozta a másoló, a proprium sanctorum második levelétől kezdve (f. 189) új számozás kezdődik ugyancsak római számokkal, de piros festékekkel a versum lapokon. A keskeny, szorosan egymás mellé tömörített betűket és betűszámokat finom kötővonalak kapcsolják egymáshoz. A misék változó részei, kevés rubrikája és az ünnepek piros címfeliratai valamivel vékonyabb, apróbb betűket mutatnak. A vonalozás vízszintes sorai tisztán, a függőlegesek elmosódottabban látszanak. A kódexnek kottás részei nincsenek.

Hoffmann Edith szerint²⁰ különféle stílusok keveredését, s két különböző kéz munkáját árulják el a kódexet díszítő képek is. Olasz és francia hatást mutat a nagyon eredeti felfogású advent I. miséjét kezdő „A” betűs iniciálé (f. 8’), melyen az imádkozó Dávid király koronás pólyásgyermekként ábrázolt lelkét Istenhez emeli.²¹ A király mellett színes távlat: a fa és a juhászkutya beszédes jele a kódex korának (XIV. sz.), s egyúttal „a magyar művészetre mindig jellemző józan és kedves realizmust”²² mutatja. Olasz stílű a Krisztus feltámadását megjelenítő iniciálé (f. 105), viszont a német-osztrák miniatúrák hatását mutatja a kánon előtti nagy kép: Krisztus a keresztfán

¹⁹ Dankó: *Vetus Hymnarium*. 99. l. nr. 32.

²⁰ Hoffmann: i. m. 74—75. l.

²¹ Advent I. vasárnapján hasonló ábrázolású iniciálékat találunk egy XIII. századi Cambrai-i missaleban (*Bibliothèque municipale de Cambrai*, ms. 81. f. 9. — v. ö. Leroquais, *Les sacramentaires et les missels*. Planches, LII.) és egy XII. századi *Missale Romanum*-ban (*Bibl. mun. d’Angnon*, ms. 138. f. 19. — Leroquais, u. o. LXIII.).

²² Hoffmann: i. m. 74—75. l. Könyvében hozza a kép hasonmását is: 24. kép.

(f. 178) és a sebeit mutató Krisztus kánont kezdő félalakja. (f. 178°). Díszes kezdőbetűk találhatók még karácsony P (f. 20), vízkereszt E (f. 25), áldozó csütörtök V (f. 120), pünkösöd S (f. 125), szentháromságvasárnap B (f. 152), templomszentelés T (f. 187), továbbá febr. 2. D (f. 191), márc. 25. D (f. 195°), Ker. Szent János D (f. 204), aug. 15. V (f. 218), szept. 8. F (f. 225°) misék kezdetén. A második fólió felirata: „Missale Posoniense. 1633.“ elárulja, hogy a B kódex is a pozsonyi káptalan tulajdona volt. Ennek alapján írja róla Radó Polikárp: „in usum ecclesiae Posoniensis compositum est.“²³

A kalendárium utáni lapon (f. 8) kurzív írással Szent Skolasztika orációját találjuk: „familiam tuam quesumus Domine beate virginis tue scholastice... respice.“ Ebből első pillanatban arra lehetne következtetni, hogy valamely Szent Skolasztika kolostor birtokában lehetett a misekönyv, vagy némiképp összeköttetésben állt a bencés renddel. Ezt a feltevést rögtön cáfolja a kalendárium, ahol Szent Skolasztika vagy Szent Benedek ünnepe nincs piros, vagy arany betűkkel kiemelve. A bejegyzésre magyarázatot adhat az a tény, hogy a misekönyvet nem a pozsonyi isteni Megváltó, ismertebb néven Szent Márton dómban, hanem a Szent Mihály plébániatemplomban használták, hol Szent Skolasztikának oltára állott. A közepkorban a hívek tisztelete és szeretete sokszor különös gondoskodással karolta fel a templomnak egy-egy oltárát. Czobor Imre főispán például misekönyvet ajándékozott a pozsonyi káptalannak, de kikötötte, hogy a Szent Wolfgang oltárnál mondjanak érte évenként egy szentmisét.²⁴ Az 1349-ben alapított Krisztus társulatnak (Fraternitas Corporis Christi) pedig a székesegyházban külön javadalmas oltára volt Pozsonyban.²⁵ Pozsony városában is élt a Sopronról feljegyzett szép szokás, hogy a jólelkű és jó módú polgárok egy-egy oltár alapításánál saját felszere-

²³ Radó: Index Codicum. 8. l. 26. sz.

²⁴ Ortway: i. m. II. 4. 398. l. 2. jegyzet.

²⁵ Ortway: i. m. II. 398. l. 2. jegyzet. — A B kódexről: II. 4. 379. l. 1. jegyzet.

léssel és misekönyvvel látták el az illető oltárt.²⁴ Sorozatunkban a G kódex, azonkívül a pozsonyi káptalan tulajdonában lévő 1452-iki missale bejegyzése igazolja ezt a szokást: „Iste liber missales est altaris corporis Xpi in ecclesia S. Martini in posonio.”²⁷ A misekönyvek bejegyzései bizonyítják, hogy a pozsonyi káptalan sok ilyen ajándeket kapott a hívektől.²⁸ Az említett beírás arra enged következtetni, hogy ezt a misekönyvet a Szent Skolasztika oltárnál használták, s ez a körülmény a B kódex alkalmas megkülönböztető jele és elnevezése lehet. A kalendárium a 4. fólión, június 7-énél érdekes kolofónt tartalmaz középkori kurzív írással: „Hic obiit serenissima principissa Domina Margarethha filia Imperatoris Karoli et carnalis soror Duorum regum sc. wohemie et ungarie sub anno domini M^oCCC^oX^o. 1412-ben halt meg IV. Károly császár és pomerániai Erzsébet leánya, Margit, aki III. János nürnbergi gróf felesége volt. Ez későbbi kéz bejegyzése. Kollányi a Pozsonyból elhozott kéziratok között a hatodik helyen említi²⁹ és a XV. sz. elejére teszi a B kódex keletkezését. Az 1902-i Történelmi és Irodalomtörténeti kiállításon a 19. szám alatt szerepelt, az 1882-iki Könyvkiállítási Kalauz pedig a 13. sz. alatt említi.³⁰

A „C” kódex.

A tárgyalt hét pozsonyi misekönyv között külső tekintetre a legszomorúbb képet a C kódex nyújtja: C. L. m.

²⁶ Házi: i. m. 17. l. — Külföldön szép példa erre már a XI. századi eichstätti híres Gundekar-pontifikálé felírata: „Gundekar peccator sancte aureatensis ecclesie XVIII. episcopus tradidit hunc librum ex propriis impensis conscriptum ad altare sancte Willibaldi Christi Confessoris scilicet in eodem loco corporaliter quiescentis et ad seruicium sancti saluatoris.” Franz: RFl 6, l. 5. jegyzet.

²⁷ Knauz: A pozsonyi kápt. kéziratai. 216. l. — Ortway: i. m. II. 4. 408. l.

²⁸ Ortway: U. o. 389. l. 2. jegyzet. — Bartoniek: i. m. 192. l.

²⁹ Kollányi: i. m. 38. l.

³⁰ Hoffmann: i. m.-ban közli a f. 8. iniciálé fényképét: 24. kép.

ae. 220.³¹ Knauz Nándor, aki még a Fol. Lat. 1988 jelzéssel ismeri, azt írja róla a múlt században, hogy „táblái félig letörvék.”³² Most a kötés nélküli, a századok folyamán barnára sötétült, erősen piszkolódott és gyűrődött lapok tűnnek a szemünkbe. Erős fűzése emlékként tartja csak a XV. századi kötés hátsó táblájának megmaradt töredékét, egy keskeny bőrbevonatától már megfosztott szüette falemezt. 370 vastag, 31.5×22.3 cm pergamenlapból áll a kódex. Írása nagyon szép. A négy függőleges és 27 vízszintes alapvonal mindenütt kivehető. Két keskeny hasábon simulnak a szinte nyomtatásra emlékeztető egyformasággal kirajzolt szép betűk. Erősen kiemelkednek a rubrikák öregbetűs, élénkpiros sorai. A változó ének-részek betűi fínomak, kecsesek, kicsinyek. A szavak szorosán egymás mellett állnak, térközt alig alkalmaz az író, viszont széles margókat hagy. A kezdőbetűk díszítései vékony vonalakban piros-, barna-, zöld-, kék színben tekerőznek a fóliók szélén. Minden levél rectum lapján ott találjuk a másolótól festett, római számokkal jelzett, piros számozást, míg egyes lapok alján a terniókat, quaterniókat látjuk jelezve. Kottát nem tartalmaz. Elején és végén más, de egykorú kezektől származó kurzív beírásokat találunk. Knauz XV. századnak mondja, de inkább a XIV. század második feléből származhat a szép kódex. Erre a korra vall színes kánonképe (f. 144'), mely a lehajtott fejű szenvedő Krisztust ábrázolja Szűz Máriával és Szent Jánossal a kereszt alatt. Knauz szerint „szörnyű alakok még szörnyűbb arcokkal.”³³ Hivatott bíráló, Hoffmann Edith³⁴ is elismeri, hogy a kép nem elsősorú mester munkája, de kiemeli a szép kompozíciót s a képen tükröződő XIV. századvégi gótika szelíd báját. Több kisebb figurális és ornamentális iniciálé díszíti és színezi a kó-

³¹ Bartoniék: i. m. 195. l.

³² Knauz: A magy. egyház régi szokásai. 888. l. 24. sz.

³³ Knauz: U. o.

³⁴ Hoffmann: i. m. 82–83. l. Közli a kép hasonmását is: 29. kép.

dexet a kánonképen kívül.³⁵ Kollányi a Nemzeti Múzeumba hozott pozsonyi kéziratok között a második helyen említi és XIV. századnak mondja.³⁶ A missale pozsonyi eredetét több beírás is bizonyítja. A 3. levélen XV. századbéli kéz írása állítja: „Liber Missalis ecclesie posoniensis sancti Martini“, a 144. fólión, a kánonkép üres hátlapján szintén: „Liber Ecclesie posoniensis.“ A C kódexről írhatta Ortway³⁷, midőn a Pozsonyból a Nemzeti Múzeumba került értékeket emlegeti: magyarországi miscelanea a XIV. századból, lombdíszes kezdőbetűkkel és lapnagyságú miniatűr kánonképpel. 1473-ban a pozsonyi káptalan, melynek tulajdonát képezte, két forintért újra beköltette. Az 1' lapon találunk erre vonatkozólag egy kolofont: „Anno Domini 73 (=1473) In die purificationis Marie Iste liber est redemptus a quodam bono viro qui istum librum comparavit pro 2 florenis ante XX annos sed informatus ex post quod liber sit ecclesie posoniensis sancti Martini alias saluatoris restituit ecclesie accepto prius duos flor. a decano pro tunc licenciato sacre theologie Magistro Nicolao de Hittendorff, ita quod nescitur quis homo iste sit ad saluandam suam famam.“ Nicolaus Hittendorff magister kilétéről nem sikerült bővebb adatokat találnunk. Neve mindenesetre alkalmas a kódex megnevezésére. Kódexünk szerepel az 1902-iki Történelmi és Irodalomtörténeti Kiállításon (20. sz.). Az 1882-iki Könyvkiállítási Kalauz a 12. sz. alatt, az 1930-i Régi Egyházművészeti Országos Kiállítás az 598. sz. alatt hozza, mint XIV. századi emléket. A XIV. századi missalek közé sorozza Radó Polikárp is.³⁸

³⁵ Advent I. vas. A (f. 10'), karácsony P (f. 24), virágvasárnap D (f. 105), húsvét A (f. 149), ascensio U (f. 166), pünkösd S (f. 173), szentháromságvas. B (f. 185), febr. 2. S (f. 232'), szt. Agata G (f. 234'), ker. szt. János D (f. 269'), szept. 8. F (f. 304') miséjének kezdőbetűje van díszítve.

³⁶ Kollányi: i. m. 38. l.

³⁷ Ortway: i. m. II. 4. 352. l. — II. 4. 379. l.

³⁸ Radó: Index Codicum. 9. l. 31. sz.

A „D“ kódex.

A tárgyalt hét misekönyv között külső kiállításra nézve, de amint látni fogjuk, tartalmi gazdagsága szempontjából is legszebb a C. L. m. ae. 216. jelzésű³⁹ XV. században készült⁴⁰ missale: a D kódex. 329 pergamen levelét XV. századi erős, különböző bélyegzőkkel eszközölt, vaknyomásos díszítésű, barna borjúbőrrel bevont kötés tartja össze. Felső tábláját a jobb felső sarkon át-tört művű, fűrészesen cifrázott bronz sarokveret, hátsó tábláját pedig három sarokveret és a köldök-gomb díszíti. Nem szakadtak még le a díszes fémveretekkel a tábla falemezéhez erősített, s a könyv összekapcsolására szolgáló bőrpántok sem. A 33.5×23.8 cm nagyságú egészen síma, halványan sárga hártyaleveleket két-két keskeny hasábon 30—30 sorban húzódó gondos írás s élénken színezett, dúsan aranyozott, figurális és ornamentális iniciálék teszik beszédessé. 31 vízszintes, 4 függőleges egészen halvány, vékony vonal foglalja keretbe a szöveget. A betűk mindvégig egy gyakorlott kéz írására vallanak: kicsinyek, keskenyek; finom kötővonalak szorosán kapcsolják őket egymás mellé. A b, d, l, h felemelkedő szára kitölti a két sorköz távolságát. Gyakoriak a 2—3 vonalköz nagyságú színes kezdőbetűk. Az ünnepcímek, misefeliratok piros betűi, továbbá az introitus, graduale, sequentia, offertorium és communio szövegei mindig valamivel kisebbek, finomabban, halványabban színezettek. A lapozást a nagyobb ünnepeknél, fontosabb miserészeknél valamikor a pergamenhez ragasztott barna bőrfogantyúk könnyítették. Az idők folyamán legtöbb leszakadozott, de sok még csonkán látható a levelek szélén. A lapok metszési felületét mind a hét kódexben természetes színben hagyták, bár a XIV. században már szerették ezt a részt is vörös, kék, sárga, vagy zöld festékekkel befesteni s apróbb díszítésekkel ellátni.⁴¹ A hét misekönyv közül a D

³⁹ Bartoniek: i. m. 192—193. l.

⁴⁰ Radó: Index Codicum. 10. l. 38. sz.

⁴¹ Hunyady: i. m. 31. l.

kódex a leggazdagabb rubrumokban. Lapozás közben a finoman formált egyforma fekete sorok mellett kiemelkednek az apró piros és kék kezdőbetűk, méginkább a többsoros, értékes, élénk színű rubrikák s gyakran ragyognak elő a napsugaras arany iniciálék.

A D kódexben hangjegyeket is találunk. A prefációkat tartalmazó leveleken (f. 143'—144) két hasábra törve, a Pater noster-nél és a Pax Domininál egész sorokban, négy piros vonalon helyezkednek el a fekete színű gregorián quadriquarta punctumok pes és salicus hangjegycsoportok. A custos nincs jelölve, a sorok elején a második, harmadik, vagy negyedik vonalon fekvő c-kulcs irányítja a dallamot.

A D kódexnél abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ismerjük másolóját, és festőjét. Megnevezi magát a missale 287. levelén: „Explicit liber missalis de tempore et de sanctis per manus michaelis de Tyrnstain et cetera.”⁴² Hoffmann Edith⁴³ ügyes hozzáértéssel a miniatúrák hasonlósága alapján fedte fel Michaelis de Tyrnstain kilétét. A pozsonyi káptalani könyvtár egy missálejének⁴⁴ címlapja, a D kódex címlapjához hasonlóan az Istenhez imádkozó koronás Dávid királyt ábrázolja,⁴⁵ s mind a kép, mind a lapszéldíszítés azonos illuminációt mutat, úgy hogy a két kép kétségtelenül egy kéz munkája. A Pozsonyban lévő kódex bővebben nevezi meg szerzőjét: „Iste liber est completus per manus domini michaelis de Tyrnavia canonici Poseniensis ad laudem Dei omnipotentis, Sub

⁴² Erről a feliratról említést tesz Ortvay i. m. II. 4. 378. l. — Knauz: A magy. egyház régi szokásai. 890. l. 27. sz. — Kortan. 121. l. 32. sz.

⁴³ Hoffmann: i. m. 76—78. l.

⁴⁴ Knauz: A pozsonyi kápt. kéziratok. 134. l. 8. sz.

⁴⁵ Hoffmann: i. m. közli az iniciálé hasonmását: 26. kép. — Valószínűleg erre a kódexre gondolt Ortvay, amikor a következő sorokat írta: „Egy XV. századi, a pozsonyi egyház számára készült díszes kézírású misekönyv, melynek élén Dávid királyt látjuk ábrázolva, ugyancsak a Nemzeti Múzeumba került.” i. m. II. 4. 353. l.

anno Domini 1403.⁴⁶ E szerint a kolofón szerint tehát Nagyszombati Mihály, ki magát egyszer Michael de Tyrnaviának, másszor de Tyrnstainnak mondja, pozsonyi kanonok volt s 1403-ban másolta a pozsonyi missálét. Ez az időpont az egyébként keltezetlen D kódexet is meghatározza, mert — tekintve a két munka teljes hasonlóságát — nincs okunk időbeli eltérést feltételezni. Ortvyay Tivadar Pozsonyról szóló könyvében több helyen említi Nagyszombati Mihály kanonok különböző szerepléseit.⁴⁷

A két missale ugyan csak annyit mond, hogy „completus“ és „explicit“ per manus Michaelis de Tyrnavia, illetve Tyrnstain, de nagyon valószínű, hogy Mihály kanonok nemcsak másolta, hanem festette is a kódexet.

Az illuminált kezdőbetűk cseh hatásokat, de ezek mellett egyéni dekorációs stílust is mutatnak. A címlapon kívül (f. 11) Hoffmann Edith⁴⁸ főleg három figurális iniciálét emel ki, melyek csehországi hatásról tesznek tanúságot; a 21' levélen a karácsonyi „summa missa“ címképe Izaiást ábrázolja kék ruhában, könyvtekerccsel a kezében; a 224' fólión Szent András apostolt látjuk, amint bárkában evez, mellette az ismert ferde kereszt: a 247' lapon Keresztelő Szent János áll, subának tetsző szőrruhában, kezében koronggal; a korongon bárány látható. Szépen színezett, dúsan aranyozott, helyenként lombosodó ornamentális iniciálékat találunk még a karácsonyi miséknél (f. 18, 19, 20), epifániánál (f. 30), a kánon a T (f. 142), húsvét az R (f. 147'), ascensio a V (f. 161), pünkösöd az S (f. 167), szentháromság vas. a B (f. 175'), Úrnap a C (f. 176') betűk díszítését hozza.⁴⁹

A D kódexet a Fol. Lat. 1985. régi jelzéssel ismerte Knauz Nándor. Mind a Kortanban,⁵⁰ mind a Magyar Sion-

⁴⁶ Ortvyay: i. m. III. 250. l.

⁴⁷ Ortvyay: i. m. III. 245, 247, 250. l.

⁴⁸ Hoffmann: i. m. 77—78. l.

⁴⁹ Színesek még a 232', 237', 281', 287', 315', 314' és 320 fólió iniciáléi is.

⁵⁰ Knauz: Kortan, 121. l. 52. sz.

ban⁵¹ említi mint XV. századi magyarországi missálét. Kollányi⁵² szerint is „missale strigoniense a XV. század elejéről.“ Az első fólión XV. századi kéz a D kódexben is megörökítette kurzív írással az eredeti birtokost: „Liber ecclesie posoniensis.“ A második levélen szintén ott a bizonyíték: „Capitulum Posoniense 1633. Lit. M.“ A 329. lapon rubrumos fraktúra betűk tartalmazzák az író szerény jutalomkérését: „Detur pro memoria scriptori pater noster et Ave maria.“ A D kódexet a 25. sz. alatt említi az 1902-i Történelmi és Irodalomtörténeti kiállítás, az 59. sz. alatt az 1882-iki Könyvkiállítási Kalauz, az 585. sz. alatt a Régi Egyházművészet Országos Kiállítás.

Az „E“ kódex.

A Nemzeti Múzeum katalógusa C. L. m. ae. 218. számmal jelöl⁵³ egy erős, díszes, bőrkötéses, nagy misekönyvet, a mi E kódexünket. Régi jele Fol. Lat. 1967.⁵⁴

XV. századi, szintén pozsonyi missále. Az 1633-i kurzív kézírás: „Capitulum Posoniense 1633. Lit. M.“ mint az eddigiekről, erről is bizonyítja, hogy a pozsonyi káptalan tulajdona volt. Mint társait, ezt is Horváth István szerezte meg a Nemzeti Múzeum számára a pozsonyi káptalan nagylelkű adományából. Kollányi⁵⁵ felsorolásában a nyolcadik helyen szerepel, mint Missale Strigoniense a XV. század első feléből. Knauz Nándor ismeri; mind a Magyar Sionban,⁵⁶ mind a Kortanban⁵⁷ megemlékezik róla s az utóbbiban hozzávetőleges megítéléssel XIV. századnak mondja. Dankó közli belőle a sequentiákat és külső kiállítását dicséri.⁵⁸

⁵¹ Knauz: A magy. egyház régi szokásai. 890. l. 27. sz.

⁵² Kollányi: i. m. 38. l. 7. sz.

⁵³ Bartoniék: i. m. 193—194. l.

⁵⁴ Bartoniék: i. m. XIII. l.

⁵⁵ Kollányi: i. m. 38. l.

⁵⁶ Knauz: A magy. egyház régi szokásai. 807. l. 9. sz.

⁵⁷ Knauz: Kortan, 118. l. 12. sz.

⁵⁸ Dankó: Vetus Hymnarium. 111. l. 50. sz.

Valóban szép kiállítású misekönyv. XV.—XVI. századi kötése, a bélyegzőnyomásokkal díszített barna borjúbőr még ép, csak a gerinc kopása s enyhe szakadozások kezdik jelezni a századok múlását. Összecsatoló pántjai már elvesztek, csupán a felső tábla őrzi a bekapcsolásra szolgáló fémlemezeket. A felső táblán a jobb felső, a hátsó táblán a bal felső sarok támasztógombja hiányzik. A többi sarokgomb és a köldökgomb még mindkét táblán ott van, támasztja és ékesíti a magyar középkor e szép, beszédes emlékét.

Gyönyörű látványt nyújt maga a missale végiglapozása is. A középkor lelkületét tükrözi minden egyes lapja. 305 két-ívrét hártya fóliót rótt tele a szorgalmas másoló elegánsan tört, tömör gót betűkkel. Egyes lapokon felcsillan az aranyos alapdíszítés, máshol a gótikus dómok ablaküvegeinek varázslatos hangulata játszik a színes miniatúrákon. A kezdőbetűk lombozatos díszítése szétfut a szabadon hagyott margókon s a szivárvány élénk színeiben pompázó könnyed szőlőlevelek finom formái lepik el a bőrlapok fehér széleit. A kánon előtti nagy képet kivágták ugyan, de még így is sok figurális és ornamentális kezdőbetű ékesíti a misekönyvet. A hét között az E kódex mutatja a leggazdagabb illuminációt. Az első adventi mise kezdetén (f. 9) Krisztust látjuk, királyi díszben, jogarral, almával, aranykoronával. A harmadik karácsonyi mise címképén a Szűz Anya kékruhás, finom, könnyed alakja térdel a zöld szénán fekvő kised előtt. (F. 20')⁵⁹ Egészen ritka a kánonkép ábrázolása: Az Olajfák hegyén térdelő Krisztus felé az Atya erősítő keze nyúl ki a felhőkből (f. 120). Szép a húsvéti iniciálé is, melyen a kék ruhában ülő Krisztus két felemelt ujjával áldást oszt (f. 125). Figurális még a 143. fólió képe: a mennybeemelkedő Krisztus, lába alatt felhővel és a 233. levélen az összetett kezű kicsi, zöldruhás Mária-alak. A figurális kezdőbetűkön kívül

⁵⁹ Hasonló ábrázolást találunk a: *Missale Romanum a l'usage de Thomas James éveque de Dol, 1485-i kódexében. Bibliothèque municipale de Lyon. ms. 5. 123. f. 16. Leroquais: Les sacramentaires et les missels. Planches, CIV.*

számtalan ornamentális, színes iniciálé tarkítja a kódexet.⁶⁰ Hoffmann Edith⁶¹ szerint az ornamentika és sokszor az arctípus is feltűnő cseh hatást árul el. Felsőmagyarországi munkának tartja a kézirat festését és az E kódex miniatúráin ugyanazon kéz vonásait fedezi fel, melyek a körmöcbányai levéltár kincsét, az 1426-ban kezdett körmöcbányai városi jegyzőkönyvet díszítette. A körmöcbányai kézirat 1426-ra keltezett volta hozzávetőlegesen megadja az E kódex keletkezési idejét is.

Keskeny bőrfogantyúk segítik elő több levélen a lapozást. A puha, fehér, teljesen síma, sérülés nélküli 35.4×26.9 cm nagyságú pergamen lapokon erősen látszanak a fekete alapvonalak. Két-két hasábon, 29—29 sor írás tölt ki egy lapot. A vonalazás eltolódása miatt alul és a levelek szélén aránytalanul szélesek a margók. A lapok tetején piros festékkel festett számozást találunk, arab számjegyekkel. Az írás tisztán olvasható, a betűk egyes szárai elég távol kerültek egymástól, viszont a szavak szorosan tömörülnek egymás mellé. A változó részek az egyes mise-szövegekben halványabbak, apróbb betűsek, a rubrikák viszont erőteljesebb, kihangsúlyozottabb írást mutatnak. A szókezdő i, f, k betűk függőleges, színes szára érdekesen cifrázva nyúlik el a sorok előtt a margón. Kottajeleket az E kódex sem tartalmaz. A táblák belső lapján későbbben írt orációk, apróbb jegyzetek találhatók.

Az E kódexben semmi elnevezésre, vagy megkülönböztetésre alkalmas bejegyzést nem találunk.

A Történelmi és Irodalomtörténeti Kiállításon 1877-ben (12. sz.) és 1902-ben (23. sz.) is szerepel. Radó Polikárp: Index Codicumában a 40. szám alatt ír róla.

Az „F” kódex.

A XV. század végéről való a hatodik pozsonyi kó-

⁶⁰ P (f. 24'), S (f. 148), B (f. 154), D (f. 155), D (f. 198), S (f. 205), P (f. 210), D (f. 214'), D (f. 234'), G (f. 246'), E (f. 250), G (f. 288').

⁶¹ Hoffmann: i. m. 78—79. l. Közli a f. 125. fényképét: 28. kép.

dexiünk, melyet F betűvel jelzünk. Régi jelzése Fol. Lat. 1964.⁶² mai múzeumi száma C. L. m. ae. 222.⁶³

Eredeti XV. századi kötését közben megújították, gerincén most a világos sárgás disznóbőr elült a táblák régi barna színétől. Sarkain és közepén a kerek támasztógombok, a felső táblán ezenkívül az áttört művű fémkapcsok hiány nélkül, kifogástalan állapotban vannak. A sarkok épségét külön keskeny bronzlemezek védik. Nagysága 38.8×28.5 cm. 194 hártyalapból áll.

Pozsonyi missale. Az első fólió kurzív írásán: „Capitulum Psoniense 1633“ kívül a címlap (f. 4) felirata is kétségtelenné teszi ezt. Ott ugyanis a miseszövegek kezdete előtt a következő szavakat olvashatjuk: „Incipit liber missalis Secundum Rubricam Strigoniensis dioecesis Quem fieri fecit honestus Uir Dominus Johannes *Potennperger* Ciuis et Juratus Ciuitatis Psoniensis. Anno domini Millesimo Quadringentesimo Octuagesimo.“ Ugyanezen lap alján az 1 81 (=1481) évszám a kánon előtti lapot, az 1 82 (f. 77) a másolás, illetve minialás elkészültét jelzi. A kódex tanúsága szerint tehát Potennperger János pozsonyi polgár készítette a misekönyvet. A pozsonyi oklevelekben többször szerepel mint városbíró és polgármester.⁶⁴

Az F kódexet méltán nevezhetjük el róla Potennperger-missalénak. ⁶⁵ Művészi díszét tekintve az egyszerűbb misekönyvek közé tartozik. Az apró kurzív írású bejegyzéseket nem számítva, öt kéz dolgozott a miseszövegek lemásolásán, az első kéz az 1—86, a második a 87—120', a harmadik a 121—181, a negyedik a 181' fóliót, az ötödik a 182—193 leveleket írta tele. Az írások mind a középkorban ismert gót fraktúra betűket mutatják. Két hasábon 36 sorban fekszik minden lapon a szöveg. A levelek jobb felső sarkán piros színnel festett római számozást találunk. A kánont (f. 78—81') nagy öblös betűkkel egész

⁶² Bartoniek: i. m. XIII. l.

⁶³ U. o. 197—198. l.

⁶⁴ Ortway: i. m. III. 382, 395, 396. l.

⁶⁵ Radó: Index Codicum. 9. l. 35. sz.

sorokban írta le a másoló. Ez a kódex tartalmazza a legkevesebb rubrikát. A hangjegyeket sem jelzi a missalekban szokásos énekes részeknél. A kézirat illuminálása Hoffmann Edith megállapítása szerint két különböző személy munkája lehet.⁶⁶ A kánonkép hiányzik. A többi lapok ornamentikája egyszerűbb, főleg levél- és virágdíszekből áll. Díszes kezdőbetűi a következők: A (f. 4), P (f. 13), C (f. 23'), W (f. 76'), (f. 78), R (f. 82), K (f. 91), S (f. 94), D (f. 100'), T (f. 120'), D (124) és E (f. 156). Dús aranyozása élénk színezésű, hosszú indás lapszélű motívumai osztrák, néhol határozott salzburgi hatást mutatnak.

Az 1882-iki Könyvkiállítási Kalauz a 42. sz. alatt említi. A Régi Egyházművészet Országos Kiállításán két pozsonyi missale szerepelt. Mivel az F kódex pozsonyi volta a címlap említett felirata miatt mindig kétségtelen volt, az 584. számú kiállított „pozsonyi kódex” címen a Potennperger-missale szerepelhetett. A többi kézirattal együtt került Pozsonyból a múzeumi könyvtárba.⁶⁷ Itt látta Knauz Nándor, ki a Magyar Sionban⁶⁸ és a Kortanban⁶⁹ egyaránt megemlékezik róla. Dankó Magyar szertartási régiségek c. cikkében⁷⁰ forrásmunkának használta.

A „G” kódex.

Külsőleg szomorú képet mutat utolsó misekönyvünk, a G kódex. Szép nyomásokkal ékesített, még gerincén is préselt barna bőrkötése itt-ott szakadozik, sarkairól pedig teljesen lekopott. Szúette kemény deszkalemeze s fűzésének szálai előtűnnek a bőrbevonat hiányos részein. Támasztógombjainak, köldökvereteinek, zárócsattjainak már csak a nyoma látszik a kötésen. Fűzése felszakadt, levelei nem símulnak egymáshoz, s a sokat forgatott kánonlapok

⁶⁶ Hoffmann: i. m. 89—90. l.

⁶⁷ Kollányi: i. m. 38. l.

⁶⁸ Knauz: A magy. egyház régi szokásai. 809. l. 14. sz.

⁶⁹ Knauz: Kortan. 119. l. 21. sz.

⁷⁰ Dankó: Magy. szert. régiségek. II. Kútfők. 89. l.

ki-kicsúsznak, a kötés már nem tartja össze a könyvet. Pedig bizonyára szép összeget költött rá 1488-ban a jámbor özvegy: Rosentalerin Magdolna, mikor a pozsonyi Szent Márton templom főoltára számára elkészíttette.

Keletkezésének történetét maga a kódex meséli el az első lapon: „Das puch is geordent worden dem Allmechtign got zu Lob vnd Ere vnd dem Heilign Sand Mertn durch die Ersam Fraw Magdalena Rosentalerin Zu gedachtniss Ir vnd Irer geslecht seln In solher mass, das daselb puch gebraucht sol werden auf den hohen Alltar Sand Mertn pharkirchen Hie zu Presburg. Anno domini etc. LXXXVIII.“ A kánon véglapján (f. 117) is az 1400-as dátumot találjuk. Ortway⁷¹ könyvében idézett oklevelekből kitűnik, hogy Pozsonyban a vagyonos, tekintélyes polgárság csoportjába tartozott ebben az időben a Rosentaler-család. Az oklevelekben ebben a korban szereplő Rosentaler Vencel lehetett a misekönyv ajándékozójának feltűtetett R. Magdolna férje. Fiuk, Márton, polgármester is volt Pozsonyban. Figyelemre méltó, hogy ő is megnevezi az oltárt, amelynek használatára a missalet készíttette.

229 levélen két hasábon 30—35 sort töltenek ki a kalendárium és a szentmisék szövegei. Az egyforma, keskeny vonalakkal vont betűszárok szorosan egymás mellett állnak. Az élénk piros színű rubrikák mind alakban, mind nagyságban az átlagos, betűtipust mutatják. A vonalazás mindenütt jól látszik. A kánont vastag, erős öreg betűkkel egész sorokba írta a másoló és sok piros, kék, arany kezdőbetűvel ékesítette. A színiükben már megfakult piros lapfordító fogantyúk még erősen kapaszkodnak az egyes levelek szélén vagy alján. A 37.7x27.8 cm nagyságú fehér bőrlapokat gyakran tarkítják színes kezdőbetűk, (A (f. 8), P (f. 19), E (f. 24), R (f. 89), T (f. 106), D (f. 118), D (143') és R (f. 211'), melyeknek lombosodó díszítése kiágazik a lapszélekre s szinte körülöleli az egész szöveget. Hosszú, vékony száron növő, folytonosan ismétlődő háromfajta levélpár, vagy gazdagabban fejlesztett folyondárok között

⁷¹ Ortway: i. m. 379. l. 1. jegyzet. 385, 400. III. 383, 396. l.

pompázó élénk színű, késő-gótikus, itt-ott naturalisztikus virágok a dekoráció főmotívumai. Ebből az következik, hogy a G kódex az 1487—88-ban illuminált pozsonyi kéziratok jelentős csoportjához tartozik.⁷² Figurális dísz valószínűleg a kivágott kánonkép (f. 113—114 között), esetleg a szintén hiányzó (f. 101 és 102 között), még a kódex számozása előtt eltűnt pünkösdi miseszöveg kezdőbetűje, vagy a szentháromságvasárnap iniciáléja (f. 105—106 között) tartalmazhatott. A fóliók maradványa még fellelhető, a régi számozásban is tapasztalható a levelek hiánya; bizonyos, hogy az iniciálé miatt vágták ki. Ugyancsak üres hely tátong a 204. levélen, a Salve Sancta Parens mise iniciáléja helyén. A prefáció (f. 109'—113') szövegét négy vonalú, quadriparta gregorián hangjegyekkel írt kotta kíséri. A c-kulcs és a custos két keskeny függőleges piros vonal között a sorok elején és végén gondosan ki van téve. A punctumokon, clivis és pes neumákon kívül több virgát is alkalmaz a másoló a hang jelölésére. A Rosentalerin-missale szintén Pozsonyból került a Nemzeti Múzeumba. Kollányi⁷³ felsorolásában ez a 10-es, Radó Polikárpnál a 36-os számú.⁷⁴ Dankó⁷⁵ ismeri és idézi a sequentiáit, Knauz mind a Magyar Sionban,⁷⁶ mind a Kortanban⁷⁷ közli rövid leírását. Régi jelzése Fol. Lat. 1984,⁷⁸ jelenlegi C. L. m. ae. 219.⁷⁹ A Történelmi és Irodalomtörténeti Kiállításon 1877-ben a 13. sz. alatt szerepelt. Az 1882-iki Könyvkiállítási Kalauz a 45. sz. alatt említi. A Régi Egyházművészet Országos Kiállításán 1930-ban ez lehetett a másik kiállított pozsonyi kódex (583. sz.).

⁷² Hoffmann: i. m. 90—93. l. A f. 118. (31. kép) kezdőbetűjének fényképét közli. — Régi magyar bibliofilek. 154. l. — Az Orsz. M. Szépműv. Múz. évk. 1924/6. 81. l.

⁷³ Kollányi: i. m. 58. l.

⁷⁴ Radó: Index Codicum. 9. l. 36. sz.

⁷⁵ Dankó: Vetus Hymnarium. 109. l. 45. sz.

⁷⁶ Knauz: A magy. egyház régi szokásai. 809. l. 16. sz.

⁷⁷ Knauz: Kortan. 120. l. 22. sz.

⁷⁸ Bartoniek: i. m. XIII. l.

⁷⁹ U. o. 194—195. l.

II. LITURGIATÖRTÉNETI ÉRDEKESSEGEK.

A vasár- és ünnepnap i szenteltvízhintés szertartása.

A VIII.—IX. században bencés kolostorokban keletkezett és indult virágzásnak az a szokás, hogy a hét kezdetén, a vasárnapi nagymise előtt ünnepies menetben körüljárták és imádság közben szenteltvízzel meghintették a kolostor egyes termeit, elsősorban a mindennapi imádság és munka helyét. Hazánkban a boldvai bencés apátság fennmaradt emléke, a Pray-kódex tartalmazza a vasárnapi szenteltvízhintés szertartásának legrégebbi formáját.¹ A kolostorok példáját a káptalanok és más templomok is átvették. Ahol a lakóhely nem volt közvetlen összeköttetésben a templommal, ott magában a templomban jártak körül és a jelenlevő híveket, valamint a templom berendezését hintették meg szenteltvízzel.² A középkorban minden vasárnap a nagymise előtt erre a célra külön szentelt vizet a celebráns. Hazánkban valószínűleg a már régóta meglévő szokást rögzítette az 1493-as esztergomi tartományi zsinat döntése: „Omni die Dominica, exteptis Dominicis Paschae et Pentecostes, aquam benedicatis et altaria et plebes vestras aspergite.“ Ez oly gyakori szertartásnak számított, hogy a szerkönyv nélkül tudott liturgikus ismeretek közé sorozza a zsinat: „...exorcismos salis et aquae... memoriter tenete.“³

Hét pozsonyi missalenk közül az E kódexből ismerhetjük meg a vasárnapi szenteltvízhintés szertartásának magyarországi formáját. A 114—5. lapokon előbb a vízszentelés, majd a szenteltvízhintés leírását találjuk, a szokásos bevezető szavak: Deus in adiutorium..., vagy Adiutorium nostrum... nélkül, a só exorcizmusával kezdve:

¹ Pk. f. 130. l.

² Eisenhofer: i. m. I. 586—7. l.

³ Péterffy: i. m. I. 209. l.

Exorcismus salis dominicis diebus.

1. Exorcizo te creatura salis per Deum uiuum ... immundus adiuratus. Franz, I. 145. l. 1.
2. Immensam clemenciam tuam ... spiritalis nequicie. Franz, I. 145. l. 2.
3. Exorciso te creatura aque... per uirtutem domini nostri Ihesu Christi. Franz, I. 146. l. 3.
4. Deus qui ad salutem humani generis... impugnantibus defende. Franz, I. 146. l. 4.
Postea mittat sal in aque.
5. Fiat hec mixtio et consecratio... spiritus sancti amen. RH 4. l. 5.
6. Deus uirtutis auctor ... ubique adesse dignetur. Franz, I. 146. l. 5.

Ez a szertartás a X. századtól kezdve, mint a vízszentelés Alkuin-i formája „Benedictio minor salis et aquae” néven általánosan ismert és használt volt. A B kódex is tartalmazza a benedictio szövegét az első fólió hátlapján magyarázó rubrikák nélkül, egykorú kurzív írással.

Misekönyveink használati helyén, Pozsonyban a vasárnapi szenteltvízhintés a következőképp folyt le:
E f. 114—5.

Ad aspergendum cum aqua benedicta

Asperges me...

ps. miserere mei. *V.* ostende nobis domine.

Or. Presta *quesumus omnipotens semper terne deus per hanc sanctificate aque*...
fructum caritatis hic et in eterna secula seculorum amen.⁴

Franz, I. 143. l. 2.

Deinde ad processionem

uel uni eternitati simplici deo. *uel* ant.
oremus dilectissimi. *Ant. foras ecclesie dicatur de sancta maria.*

Ant. sancta dei genitrix Ora pro nobis.

Or. Concede quesumus omnipotens deus fragilitati nostre...

⁴ Kódexünkben a csillagok közé tett szavakkal bővebb ez az oráció a Franznál közölt szövegnél.

In redeundo

Ant. Saluator mundi. *V.* Introibo ad domum tuam domine, adorabo ad templum sanctum

Or. Domine Ihu Xpe qui introitum portarum Jerusalem... sapientie eius non est numerus.

Rfl 99. 1.

A Miserere zsoltár, melyet menet közben halkán imádkozott végig a celebráns, bűnbánati jelleget adott a vízszentelés szertartásának. Ezért a husvéti időben Asperges helyett az öröm hangjai csendültek fel a Vidi aquam (nem egészen szószerinti) ezekieli szövegében, mely nem a víz tisztító jellegére, hanem a keresztség kegyelmeire emlékeztette a résztvevőket. Ez az antifona ősi, római eredetű.⁵ A Miserere helyét a Confitemini Domino quoniam bonus zsoltár foglalja el, a körmenetet pedig a husvéti feltámadás diadalát zengő antifonális éneklés élénkítette.

A D (f. 146'), az E (f. 123) és a G (f. 89') kódexekben találjuk a husvéti idő szenteltvízhintési szertartását.⁶

In die sancto Pasche ad aspergendam aquam benedictam.

Uidi aquam...	E	G
<i>ps.</i> confitemini domino misericordias eius Gloria patri. et omnes.	E	
<i>Oracio.</i> Deus qui ad eternas uitas in Christi resurrectione... facias beata immortalitate uestiri.		Pk ⁷

Ad processionem

<i>Antifona.</i> Cum rex glorie Christus infernum debellaturus intraret...	E	G
<i>Impnus.</i> Salue festa dies toto uenerabilis.	E	G

⁵ Eisenhofer: i. m. I. 587. 1.

⁶ Dankó: Magy. szert. régiségek. III. A szent húsvétünnep. 4. Az ünnepélyes szentelt víz hintés. 328—331. 1.

⁷ Zalán: A Pk föltámadási szertartása. 101. 1.

Responsum. Sedit angelus ad sepulchrum domini.

V. Crucifixum. *R.* Nolite. *V.* Recordamini quoniam predixit *R.* Alleluia. *V.* Surrexit dominus uere. *all.* *R.* Et apparuit Symoni *all.*

Or. Suscipe domine preces et per resurrectionem filii tui... domicilium sit incolumitatis et pacis.

G

Pk⁸

A D kódex leírása valamivel rövidebb, mint a Pk (f. 55') husvéti feltámadási drámája után leírt szenteltvízhintési körmenet, de lefolyásában teljesen azt követi. A G kódexben a Vidi aquam után a zsoltár helyett verzikulus áll, más orációval:

G. f. 89'.

V. Domine apud te est fons uite, alleluia. Et in nomine tuo uidebimus lumen, *all.*
Collecta dicitur Concede quesumus omnipotens deus ut qui festa paschalia agimus...

A processió menetében rövidebb, de szövegében, — mint a D kódex közölt szövege mellett feltüntettük, — egyezik a D szertartásával.

Hazánkban Pázmány Péter vezette be a római ritust.⁹ Addig rendszeres volt a vasárnapi asperzálás és a vele kapcsolatos körmenet. Nagyobb ünnepeken a processió utáni zárókollekta az ünnep jellegéhez alakult, amint a főpapi áldások is váltakoztak ünnepek szerint.¹⁰ Ennek emlékét őrizte meg Magd. Rosentalerin missaléjának proprium sanctoruma. Az egyes ünnepi misék előtt a következő külön szenteltvízhintési orációkat találjuk:

⁸ U. o. 102. l.

⁹ Galla: Pázmány-levelek. 97—101. l. — Marnavics Tomkó. 127—30. l.

¹⁰ V. ö. Pruisz (Filipecz)-féle pontifikálé (f. 1'—2') az esztergomi Simor-könyvtárban. Radó: Esztergomi könyvtárak. 48—54. l.

G f. 154.

In annunciacione beate marie uirginis ad aspersionem.

Deus qui hodierna die uerbum tuum in beate uirginis aluo incarnare uoluisti, fac nos ita presentem celebritatem peragere ut tibi placere ualeamus.

f. 175'. (In assumptione B. M. V.)

Or. Concede nobis quesumus omnipotens deus ad beate marie semper uirginis gaudia eterna pertingere, de cuius ueneranda Assumpcione tribuis annua sollemnitate gaudere.

f. 176'. és B. f. 219'

In die sti regis Stephani.

Concede nobis omnipotens deus per interuentum bti Stephani gloriossimum panonorum regis pacifice mundi cursus peragere qui diuinitus inspiratus sibi subiectos populos tue maiestati meruit subiicere.

f. 180. *In natiuitate beate marie uirginis ad aspersionem, ad processionem.*

Supplicacionem seruorum tuorum deus miserator exaudi ut qui in natiuitate dei genitricis congregamur, eius intercessionibus a te de instantibus periculis eruamur. Per xpm.

f. 190. *In die sancto* (omnium sanctorum).

Omnipotens sempiterne deus qui nos omnium sanctorum tuorum multiplici facis sollemnitate gaudere, concede quesumus ut sicut eorum temporale gratulamur officio, ita perpetuo letemur aspectu.

f. 181. *In exaltacione sce crucis.*

Deus qui nos hodierna die exaltacione
sancte crucis... consequi mereamur. MR szept. 14.

A Missale Romanumtól eltérő 3-as olvasmányú misék.

Kódexeink liturgiátörténeti érdekességei közé tartoznak a Missale Romanumtól eltérő hármass olvasmányú misék. Az ősegyházban Rómában is több olvasmány szerepelt a szentmisében. A MR ősi miséi még ma is őrzik ezeket az évnegyedes bőjtök, továbbá nagyszerda és nagy-péntek liturgiájában. A keleti egyház, nyugaton pedig a gallikán, mozarab, ambrózián liturgiák ezt a három tagú olvasási rendet vették át s őrizték meg hosszú időn át, némelyek mind a mai napig.¹¹ A középkorban a gallikán liturgia hatásaként sokfelé élt a misékönyvekben a hármass olvasmányi rend. Tárgyalt kódexeinkben a következő misékben lelhetjük fel ezt a gallikán hatást:

Karácsony vigiliáján:

1. Propter Syon non tacebo... et terra
tua inhabitabitur quia placuit Domino. Is. 62, 1—4.
2. Ep. MR
3. Ev. MR

Karácsony ünnepén: missa *in galli cantu*:

1. Populus gencium qui ambulabat in
tenebris... amodo et usque in sempiternum. Is. 9, 2—7.
2. Ep. MR
3. Ev. MR

In aurora:

1. Spiritus domini super me... et uocabunt eos populus sanctus redempti a

¹¹ Eisenhofer: i. m. II. 27. l. — Radó: Das älteste Schriftlesungssystem. 9—25. és 100—115. l. — Mabillon: i. m. 106. l. — Beissel: i. m. 2. l.

domino deo nostro.	Is. 61, 1—62, 12.
2. Ep.	MR
3. Ev.	MR

In summa missa:

1. Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa... omnes fines terre salutare dei nostri	Is. 52, 6—12.
2. Ep.	MR
3. Ev.	MR

Ezt az olvasmányi rendet megtaláljuk mind a hét missaleban egyformán. (A f. 14—17; B f. 17'—20'; C f. 21—24'; D f. 18—22; E f. 18—21; F f. 10'—13'; G f. 17'—20).

Az A és D kódex ezeken kívül a nagyhéten is három olvasmányt olvastat: (A f. 81—83'; D f. 100'—103').

Feria II.

1. Si bonum est in oculis uestris afferre mercedem meam... et ipse dicit: do- minus deus meus.	Zach. 11, 12—13, 9.
2. Ep.	MR
3. Ev.	MR

Feria III.

1. Dixerunt impii... honorem animarum sanctorum.	Sap. 2, 12—22.
2. Ep.	MR
3. Passio	MR

Áldozási imádságok.

Liturgiátörténeti szempontból érdekesek misekönyveink imádságai. A szentáldozást előkészítő és követő imák a korai középkorban tűnnek fel a missalekban. Kezdetben csak szerényen, jegyzetként huzódnak meg a lapok szélén, később egyre nagyobb szövegbeli és számbeli változatosságban kapnak helyet a különböző misekönyvek kánonjaiban. Hazánkban már a Pk-ben megfigyelhetjük ezt a fejlődési folyamatot. Ott — érdekes — nem az áldozáshoz, hanem az átváltozáshoz (f. 28) írták a

lap szélére azokat a fohászokat,¹² melyek az áldozásnál szoktak előfordulni, főleg a frank misekönyvekben.

Pozsonyi missaléink miserendjében már a Pax átadása is bővebb egy imádsággal. Miután a pap Pax tecum békekíváságára et cum spiritu tuoval válaszoltak, „*item sacerdos dicat*“ — írja az A kódex rubrikája (f. 105): „*Habete uinculum pacis et caritatis ut apti sitis sacrosanctis mysteriis. Amen.*“

A Pk. (f. 31) egy másik kisérétében tartalmazza ezt az imát, mely a közölt módon található a többi hat kódexben is. (B f. 183'; C f. 148; D f. 144'; E f. 122'; F f. 80'; G f. 116).

Az áldozásnál a két általánosan elterjedt előkészítő ima (D. J. Chr. fili Dei vivi..., és a Perceptio corporis et sanguinis...) után az A kódex (f. 105) a következő rubrikát tartalmazza:

Hic remota palla de calice accipiat patenam et erigat aliquantulum et cum dextera manu accipiat corpus domini et teneat super patenam dicens cum reuerencia et humalitate

Quid retribuam dno pro omnibus quibus retribuit michi. Panem celestem accipiam et nomen dni inuocabo. Dne non sum dignus...

Aue in eternum sanctissima caro in perpetuum michi summa dulcedo. Ecce Ihu benignissime quod desiderauim iam uideo. Ecce Ihu benignissime quod concupiui iam teneo. Hic tibi queso iungar in celis.

A kehely vétele előtt pedig a szokásos Quid retribuam imádság után hozzáfűzi (f. 105'):

¹² Kniewald: A Pk miserendje. 20. és 102. l. Az ostya átválttatása után: Aue sanctissima caro mea in perpetuum summa dulcedo. A bor után: Aue celestis potus mihi ante omnia et super omnia dulcis.

Aue in eternum celestis potus, michi ante omnia et super omnia dulcis. Sanguis dni nri Ihu Xpi quem uere confiteor de latere eius profluxisse, mundet omnes maculas consciencie mee et sit michi remissio omnium peccatorum meorum.

Ezeket az imádságokat a Potennperger missaleban (F f. 81) későbbi kéz toldotta a szöveg mellé a lap szélére, míg a többiben teljesen beleolvadtak a kánon egységébe (B f. 184—4'; C f. 148'; D f. 145—145'; E f. 122'—123; G f. 116—6'). Szóról-szóra így találhatók ezek az imádságok Sopron város kéziratos misekönyvében, az 1363-ban készült Golsó kódexben is.¹³

Az Urfelmutatás a szentmisében.

A Pk. miserendje még nem ismeri az elevációt, bár keletkezési idejében Franciaország egyes helyein már szokásban volt. Hazánkban a XIII. század végén találjuk rá az első rubrikát egy zágrábi misekönyvben.¹⁴ A Nemzeti Múzeumban lévő pozsonyi missaleink írása korábban sem alakult ki még egységesen az Urfelmutatás szertartása,¹⁵ mégis az F kódexet kivéve a többiek mind kifejezetten előírják a Szentostya és kehely felmutatását.

A D kódexben az ostya konsekrációja után ez a rubrika áll (f. 142)

Hic elevet corpus dominicum, Deinde accipiat calicem in manus dicens Simili modo... memoriam facietis.

Hic elevet calicem in altum postea deponat.

Hasonlóan intézkednek a többi missalek is (A f. 163'; B f. 180—180'; C f. 146; E f. 120'—121; G f. 114). A Po-

¹³ Radó: A Golsó-kódex. 234. l.

¹⁴ MR 133. — V. ö. Kniewald: A Pk miserendje, 101. l.

¹⁵ Browe: Die Elevation in der Messe. 20—37. l.

tennperger missale hallgatása itt nem jelent semmi különöset. Ez a misekönyv ugyanis nem tartalmaz rubrikát a miserendben, így az Urfelmutatást sem említi.

Figyelemreméltó az is, hogy misekönyveink rubrikái semmiféle testmozdulatot vagy alanyi imádságot nem írnak elő, melyek a résztvevő hívek, vagy a miséző pap tiszteletnyilvánításáról rendelkeznének a jelennévált Ur előtt. Még a főhajtás, vagy mélyebb meghajlás sincs jelezve, pedig ezeket más helyen a D kódex megkívánja a celebránstól. Külföldön ebben az időben alakul ki a főhajtás, térdhajtás szokása, és a legnagyobb változatosság uralkodik a misekönyvek ily irányú előírásaiban.¹⁶ Pozsonyi kódexeink rubrikáiban a térdhajtásról még nem történik említés, — valószínűleg csak a XV. század után jutott el hozzánk.

Gyertyaszentelés február 2-án.

A középkori gyertyaszentelési szertartások mind imádságaikban, mind ének-részekben igen nagy változatosságot mutatnak. Kódexeink közül Magd. Rosentalerin missaléja az egyetlen, amely tartalmazza ezt a szertartást. Menetében hasonlít, szövegében azonban itt-ott eltér az eddig ismert mintáktól.

A székesegyház papsága az énekesekkel és a résztvevő hívekkel körmenetben a szenteltvízhintés és gyűjtőimádság elmondása után egy másik templomba vagy kápolnába vonult, ahol a gyertyákat megáldották. Visszafelé már égő gyertyákkal a kezükben énekelték a szép antifonákat. Ez számított a tulajdonképeni gyertyaszentelési körmenetnek. A XV. század végén a szép szertartás kezd lerövidülni, a XVI. századi nyomtatott missalek már nem ismerik a processiók templomokat, hanem ugyanabban a templomban, a főoltárnál végeztetik a gyertyák megáldását. A megáldott égő gyertyákat is magában a templomban hordozzák körül.¹⁷

¹⁶ Browe: U. o. 21—26. l.

¹⁷ RH 58. l.

A G kódex abban a korban keletkezett, amikor még teljesen külső fénnnyel ment végbe a Szűz Anya tisztulásának emléknapiján a gyertyaszentelés szertartása. Sem a G kódex, sem a többi processió szertartást leíró kódex nem nevezi meg határozottan a templomot, melyhez Pozsonyban a dómból ily alkalmakkor kivonultak. A G kódex itt is csak ennyit említ: „ad locum, ubi candeles benedicentur.“ Szerencsénkre a fennmaradt okiratok eligazítást adnak erre vonatkozólag. Ortvy Tivadar Pozsony történetét fejtegetve leírja, hogy a régi „Széplak“ külváros, melyet az ő idejében az 1900-as évek elején Nádorvárosnak neveztek, „1311-ben pusztulásnak indult és vele együtt rommá lett a Szent Gotthárd tiszteletére felavatott egyház is. A pozsonyi magisztrátus ez okból Gentilis bibernokhoz folyamodik azon kéréssel, hogy a nevezett egyházat alapítványával együtt átvihesse a belvárosba, ahol az Sz. Gotthárd és András apostol tiszteletére, mely utóbbinak a városfalak közelébe esett egyházát a pozsonyiak lerontották, ismét felújítassék.“¹⁸

A biberos engedélye alapján Szent András és Gotthárd tiszteletére felépült a kápolna a Szent Márton főegyház körülvéő temetőben.¹⁹ Számunkra ez azért jelentős, mert Gentilis biberos válasza következetesen „ecclesia processionalis“-nak említi az elpusztult Szent Gotthárd templomot.²⁰ Ebből nyilvánvaló, hogy ide, a város falain kívül fekvő szentélybe vonult körmenetekben a dóm papsága a hívekkel együtt mindaddig, míg az az enyészet martaléka nem lett. 1831-ben ugyanazon a helyen a Boldogságos Szűz tiszteletére emeltek templomot.²¹ Lehet, hogy ekkor ez lett az „ecclesia processionalis“. Hogy a közben eltelt hetven év alatt Pozsony melyik szentélye pótolta az elpusztult processió templomot, nem tudjuk. A középkori Pozsony mindhárom plébánia temp-

¹⁸ Ortvy: i. m. II. 90. l.

¹⁹ U. a. II. 76. l.

²⁰ Batthyány: i. m. II. 396. l.

²¹ Ortvy: i. m. II. 90. l.

lomát temető vette körül és mindegyik temetőben állott egy, vagy több kápolna. Azt gondolhatnók, hogy akkor magát a templomot kerülték meg a szertartási menetben és a temető kápolnája volt a gyertyák, pálmák megáldásának a színhelye. Feltevésünket azonban cáfolja a D kódex virágvasárnapi rubrikája, amely a templomon kívül végzett pálmaszentelés végeztével „*in redeundo*“, hosszú himnuszok és antifónák eléneklése után említi csak a temetőbe és templomba való megérkezést: „*intransibus cy-miterium*“ és „*perueniant usque ad portam ecclesie*“. Tehát a kollecta-templomtól messze eltávolodva, csak hosszú út után érték el ismét a templomot körülvevő temetőt, majd a temetőben a templom bejáratát.

A pozsonyi gyertyaszentelési körmenet alatt a MR-ből ma is ismert antifónákat énekelték. A középkorban ismert számtalan gyertyaszentelési orációból a G kódex tizet őrzött meg számunkra, a MR már csak hatot vett át.

Magd. Rosentalerin missalejának tanúsága szerint Pozsonyban következő volt a gyertyaszentelés szertartásának menete:

Ordo in purificatione beate marie virginis ad aspersionem

- Asperges me. *V.* Ostende nobis domine. RH 4. l. 1.
 1. *Oracio.* Erudi quesumus domine... Franz, I. 446. l. 2.
 MR 6.
 ...gracia tue luce concede. Pk²² 2.

- Exeunte processione ad locum ubi candele Benedicuntur. Incipitur Ant*
 Postquam impleti sunt dies...
 2. *Or.* Famulorum tuorum quesumus domine delictis ignosce...
 3. *Benedictio.* Domine sancte pater omnipotens eterne deus bene+dicere et sanctificare digneris ignem istum... ad te ualeant peruenire. Per eundem. Martène, III. 45. l. Pk

²² Zalán: A Pk benedictiói. 55. l.

- Ant.* Aue gracia plena dei genitrix...
4. *Benediccio.* Omnipotens sempiterne deus qui hodierna die unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis... representari mereamur. Pk 4.
RH 5. l. 2.
Franz, I. 447. l. 2.
MR²³ 2.
- Ant.* Adorna thalamum tuum syon... Pk
5. *Ben.* Domine deus omnipotens, creator celi et terre, rex regum et dominus dominancium et exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te * domine sancte pater... qui omnia ex nichilo creasti... sanguine filii tui. Pk 5.
Franz, I. 445. l. 1.
RH 5. l. 3.
MR 1.
- Ant.* Responsum accepit Symeon... Pk
6. *Benediccio.* Benedic domine ihu xpe hanc creaturam cere... et omnium contubernalium eius. Per omnia. Pk 6, 7.
Franz, I. 447. l. 3, 4, 5.
RH 5. l. 4.
- Dominus uobiscum. Sursum corda.
Gracias agamus.
- Prefacio.* Uere dignum et iustum est... quia per serenissimam et placidissimam stellem... clementer perfrui. Pk 8.
Franz, I. 448. l. 6.
RH 5. l. 5.
7. *Or.* Ompipotens sempiterne deus qui per Moysen famulum tuum... non desit mentibus interius. Pk 1.
Franz, I. 450. l. 9.
RF1 53. l.
MR 4.
- Incipit ps.* Lumen ad reuelacionem gen- Pk
cium.
Nunc dimittis. Lumen. Quia uiderunt.
Lumen...
Quod parasti. Lumen... Gloria patri.
Lumen...
Sicut erat. Lumen...
8. *Oremus.* Illumina quesumus populum tuum... ueraciter apprehendat. RH 6. l. 6.

²³ MR-ban „hos cereos“ helyett: „has candelas“.

Ant. Senex puerum portabat... Pk

In reuersione.

9. *Oracio.* Da quesumus domine populo Pk
tuo... mansuris gaudiis inserentur. RH 61. 7.

Intrantibus ecclesiam incipiatur ant.

Cum inducerent puerum Ihesum...

Ps. Benedictus per totum.

10. *Or.* Perfice in nobis quesumus domine Pk
graciam tuam qua iusti Symeonis ex-
pectacionem implesti, ut sicut ille prius-
quam christum dominum uidere mere-
retur mortem non uidit, ita et nos uitam
obtaineamus eternam.

A MR-nál még jóval bővebb és gazdagabb a pozsonyi gyertyaszentelési szertartás.

Az 1. orációt a MR „exaudi“ szóval kezdi. A középkor legtöbb misekönyvében az ősi „erudi“ található, mint itt a G kódexben.

A 3. oráció igen ritka. Valószínűleg francia eredetű, mert ott volt szokásban a gyertyaszentelés előtt a „benediccionem noui ignis.“²⁴ Ezzel az újonnan szentelt tüzellel gyújtották meg a gyertyákat. Talán erre utalnak az oráció kezdetén az „ignem istum“ szavak, bár később a „lumen istud“ áldásába megy át az imádság.

A 4. oráció a MR-ban rövidebb, csak a csillaggal megjelölt résznél kezdődik.

A prefáció érdekes ritkasága, nagy értéke kódexünknek. A gyertyaszenteléskor szokásos három prefáció közül eddig aránylag csak kevésszer találták meg a régi misekönyvekben, rituálékban, agendákban. Zalán Menyhért örömmel fedezte fel a Pk-ben: „Ezen prefációt Franz ritkának mondja és csak négy helyen találta. Mi ezen számot kibővítjük a Pray-kódexével és a németújvári missaléval hatra.“²⁵ Zalán nem ismerte Franz későbbi nyilatko-

²⁴ Franz: I. 445. l.

²⁵ Zalán: A Pk benedictiói. 56. l. 1. jegyzet.

zatát a Szűz Máriáról szóló eme prefációról, melyet a RH-ban olvashatunk:²⁶ Itt ugyanis azt mondja, hogy Németország keleti területén több kéziratban találta ezt, így a Magd. Rosentalerin missaleja semmiképp sem hetedik lelőhelye a szóbanforgó prefációnak. Mindenesetre ékesen bizonyítja a Pk-nek, illetve az ősi magyar liturgiai forrásoknak hatását a későbbi magyar misekönyvekre.

A 10. orációt teljes egészében leközlöttük, mivel ez is ritkán fordul elő. Más gyertyaszentelési szertartásokban egészen más zárókollektát imádkoztak a szertartás végén.

Hamvazás szertartása.

A XIV. században már kezd feledésbe menni az az őskeresztény szokás, hogy a nyilvános bűnösök meztláb, durva darócruhába öltözve, hamuval meghintve kezdjék meg vezeklésüket. A hamvazás a XII. századtól kezdve mindinkább arra irányult, hogy a híveket a bűnbánat szellemével töltsse el a bőjt kezdetén. A szentelt hamu nem pusztá szimboluma lett a vezeklő lelkületnek, hanem kegyelmet, üdvös erőt közlő eszköznek számított mind a test, mindpedig a lélek számára.

A hamuszentelés áldási formulái a XI. században bukannak fel először.²⁷ Valamennyinek az öt oráció alkotja magvát, mely ma is megtalálható a MR-ban. Ezekhez sok más imaszöveget is csatolt a középkor imádkozni, mindent megáldani szerető embere, a XII. század óta egy exorcizmust is, melyet azonban a MR nem vett át.

Tárgyalt missaleink közül az A tartalmazza legszebben, leggazdagabban ezt a hamvazási szertartást. Így az ő szövegét közöljük s hozzá viszonyítjuk a többieket. (A f. 34—35; D f. 44—44'; E f. 37—38; F f. 26—27; G f. 35—35').

²⁶ RH 59. I.

²⁷ Franz: i. m. I. 462. I.

Feria III. In capite ieiunii. Exorcismus Cyneris.

1. Exorzizo te cinis in nomine
patris omnipotentis... constituent
uiciorum. Pk²⁸ D E²⁹
2. Omnipotens sempiterne deus parce
metuentibus³⁰... tutelam percipiant. Pk.
MR 1. D E F G Pk
3. Deus qui non mortem sed peniten- Pk D E F
ciam... consequi mereamur. MR 2. D E F Pk

Sequitur Exaudi nos domine quoniam
benigna est misericordia tua...

ps. Saluum me fac deus quoniam benigna
est misericordia tua...

Sequitur Oremus Dyaconus dicit
Flectamus genua Levate.

4. Concede nobis domine... D E F G
muniamur auxiliis. RFl 34. 1.
- Sequitur antifona.* In mutemur MR Pk
habitu...

ps. Deus misereatur nostri
Sequitur antifona. Juxta vestibulum MR
et altare...

ps. Beati immaculati in uia.
*Interim dum canentur antifone ponendi
sunt cyneres ab episcopo uel a sacerdote
ita dicendo.*

Memento homo quia cinis et pulnis es
et in cinerem et in pulverem reuer-
teris. E Pk

²⁸ Pk f. 38—38. V. ö. Zalán: A Pk benedictiói. 49. l.

²⁹ Az E kódexben ennek az orációnak általánosabban ismert és
elterjedt rövidebb alakja található. V. ö. RFl 34. l.

³⁰ A MR-től eltérőleg a kódexmásoló a „penitentibus“ helyett
„metuentibus“ írt. Az ilyen szövegvariációk a középkori kódexekben
nagyon gyakoriak.

*Hys expletis episcopus et omnis clerus
eant in medio ecclesie portantes crucem
et cantantes antifonam Juxta uestibu-
lum. Sequitur Oremus. Dyaconus Flec-
tamus genua Levate.*

5. Deus qui humiliacione flecteris
...manere decernas.

MR 3.

Ez a szertartás, amint az összevetésből láthatjuk, jóval gazdagabb a Pk hamvazószerdai szertartásánál. Az első oráció ott is megtalálható. Zalán Menyhért közli a szövegét, azzal a megjegyzéssel, hogy ez ritkán előforduló formula. Az E kódex ennek az exorcizmusnak az általánosabban elterjedt, rövidebb formáját tartalmazza. Az A-ban található hosszabb szöveg valóban ritka. A régi keresztelési szertartásoknál volt szokás, hogy a hitjelölteket a scrutiniumok megkezdése előtt hamuval meghintették. A jelen oráció ennek a szertartásnak a nyomát viseli magán, amint ezt a „qui scrutinia sunt habituri“ és „per sacri baptismatis regenerationem“ szavak bizonyítják.

A többi kódexben más sorrendben, de ugyanezekből az orációkból áll a hamuszentelés szertartása. Az A, B és C kódexekben a szertartásról nem történik semmi említés, mindjárt a misével kezdik a feria quarta cinerumot. A G kódex szertartása igen rövid.

A D kódex az *Adiutorium meum* ... szavakkal vezeti be a hamuszentelést, az F pedig evvel a rubrikával bővül: „*Et aspergantur cineres et thurificentur*“.

A hamuval való meghintés az A és E kódexek szerint „*quia cinis et pulvis es*“ szavak kíséretében történik, míg a többiek csak *cinist* említenek. A középkori misekönyvek és rituálék hol *cinist*, hol *pulvist*, hol pedig mind a kettőt említik.

Magd. Rosentalerin *missaleja* (f. 36°) a bőjt elején fontos rubrikát tartalmaz:

*Si festum aliquod acciderit in hac die
tunc missam post terciam agat. De
ieiunio uero post nonam. Nota si fes-*

tum aliquod proprium habet officium in loco misse pro defunctis post terciam celebretur. Si autem simplex fuit festum, per oracionem terciam commoretur.

Nyilvános bűnösök ünnepies vezekléskezdeése.

A hamuszentelés és hamvazás szertartása után az A kódex a nyilvános bűnösöknek a templomból való kiűzését írja le. A Délfranciaországban tartott Agde-i zsinat már 506-ban előírja ezt a szertartást,³¹ s megtalálható az a Gelasianumban is. Rómában a XII. században kezd kimmenni a szokásból, de más helyeken mélyen belenyúlik a középkorba. Lyonban a XVI. században még megvan.³² Nálunk az A kódex és erősen lerövidítve az E tartalmazza a nyilvános bűnösök kiutasításának szertartását. Hazai liturgikus könyveinkben ezek az expulsio szokásának első nyomai. Nehéz eldönteni, hogy missaleinkba csak másolás útján csúszott-e bele ez a régebbi külföldi szokás, vagy valóban gyakorlatban is élt Pozsonyban. A szertartás szövege arra utal, hogy pontificális ritussal állunk szemben. A D kódex következetesen pontifexnek, episcopusnak nevezi a szertartást végző papot és a kiutasítás szavait is pontifikálékban találtuk meg. Pozsony megyéspüspöke az esztergomi érsek volt, akinek saját székvárosában kellett végeznie az expulsiót, ha egyáltalán gyakorlatban volt ez hazánkban. Az E kódex rövidebb szertartása, mely episcopus és pontifex helyett sacerdosszal mondatja rubrikájában az orációt, arra a feltevésre jogosít fel, hogy a pozsonyi prépost is végezhetette a szertartást, ha nem is a D-ben található teljesebb, hanem az E rövidített egyszerűbb alakjában. Megfelelő források hiányában nem tudtuk eldönteni, mennyiben egyezik vagy különbözik a középkori külföldi expulsioktól a pozsonyi missalek leírása.

³¹ Schmitz: i. m. 65. l.

³² Martène: I. c. 6. art. 7. ordo 9.

A Gelazián sacramentáriumban fellelhetők a szertartás magvát képező orációk: „orationes et preces super poenitentes“ cím alatt. A későbbi századok, esetleg maga a magyar lelkület a következőképen építette ki a nyilvános bűnösök ünnepies vezekléskezdsét:

Tunc uocandi sunt omnes penitentes qui eiciendi sunt de ecclesia et prosternant se in pavimento ecclesie et dominus episcopus cum illis. Et dicantur septem psalmi penitenciales sine gloria patri ab omnibus clericis et tunc dicat pontifex capitula ista:

Peccaui cum patribus nostris iniuste egimus Domine exaudi. Dominus uobiscum.

E (f. 38—39)

1. Or. Exaudi quesumus... et confitencium tibi parce peccatis... miserationis absoluat.

E

I. Gel.³³

II. Gel.³⁴ 37. l. 246.

2. Or. Preueniat hos famulos tuos... indulgencia delectantur.

E

I. Gel.³⁵ 14. l. 2.

II. Gel.³⁵ 38. l. 247.

3. Or. Adesto domine supplicationibus nostris... semper ualeant adherere.

I. Gel.³⁶ 14. l. 2.

II. Gel.³⁶ 38. l. 247.

Deinde mittat episcopus cineres super capita eorum dicens.

Memento homo quia cinis es.

sequitur oratio a pontifice³⁷ sine salutatione.

³³ Gelasianum, Wilson: i. m. Orationes et preces super poenitentes.

³⁴ Mohlberg: i. m.

³⁵ A Gelasianum ezeket az orációkat egyesszámban tartalmazza.

³⁶ A Gelasianum ezeket az orációkat egyesszámban tartalmazza.

³⁷ Megtalálható: Chalon-sur-Marne-i XIII. századi pontificalé-

4. Oremus omnipotens sempiterne deus qui primo homini transgredienti mandatum tuum, nec confitenti peccatum proprium denunciasti quod cinis esset et in cinerem reuerteretur, te suppliciter exposcimus ut parcas famulis tuis peccata eorum ueraciter confitentibus et da per impositionem huius cineris ut ueniam consequantur / et de peccato ad iusticiam de corrupcione ad uitam peruenire mereantur. eddig az E-ben

Hys dictis surgant penitentes a terra et baculi dentur in manibus eorum dicendo sic.

Contere cor tuum et humilia animam tuam in cinere et cilicio, cor enim contritum et humiliatum deus non despiciet.

5. Or. Adsit quesumus Domine hys famulis inspiracio gracie salutaris, que cor eorum fletu ubertate resoluat, sic macerando conficiat, ut iracundie tue motus idonea satisfaccione conpescat.

Hys omnibus expletis statim eiiciendi sunt ab ecclesia et tali modo increpandi.

Ecce eiceris hodie a sinu matris tue sancte ecclesie propter peccatum tuum sicut Adam primus homo eiectus est de paradiso propter transgressionem suam.³⁹

Sicque ipsi precedant crucem et eiciat eos episcopus de ecclesia et interim decantet clerus R. In sudore uultus tui. Cum uero eiecti fuerint stat dominus episcopus in porta ecclesie et ostendat eis quanta distantia sit inter bonos qui cum domino et sanctis eius in ecclesia manent et reos qui pro sua nequicia de dyabolo in eternum

³⁹ Megtalálható: Chalon-sur-Marne-i XIII. századi pontificaleban. Chalon-sur-Marne; bibliothèque municipale, ms. 45. Leroquais: Les Pontificaux. I. 125. l.

supplicium proiciendi sunt, nisi per penitenciam se correxerint. Et ita eos exortari diligentius studeat et discreta, ne incidant in desperationem. Hys actis reuertantur in chorum cantantes R. Tribulare si nesci. Sequitur preces si iniquitates obseruaueris dne.

6. Or. Domine deus noster qui offensione nostra... gaudia repromisse gratulentur. I. Gel.⁴⁰ 14. l. 4. II. Gel.⁴⁰ 38. l. 249.

7. Or. Deus cuius indulgencia cuncta indigent, miserere famulis tuis qui lubrica terreni corporis fragilitate nudati sunt, da quesumus ueniam confitentibus parce supplicantibus, ut qui suis meritis accusantur tua miseracione saluentur.

Deinde faciant processionem cantantes.

Paradisi portas sequitur kyriel' Xpe el' Kyriel Pater noster et ne nos Preces Domine non secundum peccata nostra.

Domine exaudi oracionem meam
Dominus uobiscum Oremus

8. Exauditor omnium deus exaudi nostrorum fletuum uocem et tribue infirmitatibus nostris perpetuam sospitatem, ut dum dignanter gemitum nostri laboris suscipis tua misericordia consoleris.

Item ordo iste sequitur in secunda et quarta ac sexta feria hoc modo primo cantatur antifona: Exaudi domine aquam benedictam aspergendo.

V. Peccaui cum patribus nostris Iniuste egimus iniquitatem fecimus.

Or. Parce domine parce populo tuo
In redeundo cantetur letania.

⁴⁰ A Gelasianum ezt az orációt is egyesszámban tartalmazza.

Virágvasárnapi pálmaszentelés.

Virágvasárnap, a szentmise előtt körmenettel összekötve, a nép és énekesek élénk, dramatikus részvételével folyt le a pálmaszentelés szertartása, mely a VIII.—IX. században kezdődött a francia kolostorokban és hamarosan elterjedt az egész Egyházban.⁴⁰ Kódexeink közül kettő, az A (f. 74—77') és D f. 91—95) írja le a virágvasárnapi szertartást, egyező módon.

A D kódex virágvasárnapi szertartása egyezik az itt közölttel, csupán rubrikái rövidebbek.

A. f. 74—77:

Ordo in dominica ramis palmarum.

Hora tertia conueniant omnes clerici in ecclesia induti sollempniter uestibus sacris et sacerdos aspergat aqua benedicta incipiendo.

Ant. Asperges me domine

V. Ostende nobis

D

Pk⁴²

1. *Or.* Uisita quesumus domine plebem tuam... te protegente custodiat.

D

Pk

Franz I. 500. l. 3. jegyz.

Tunc exeuntes de choro cum plena processione pergant ad locum destinatum cantantes.

Ant. Surgite sancti

D

Pk

Hac finita sequitur

Conclusit uias meas cum autem peruenerint ad locum destinatum, illic intrantes cantent

Circumdede runt me

D

Pk

⁴⁰ Amalarius. De eccl. off. lib. I. c. 10. V. ö. Franz, I. 483: I.

⁴¹ Zalán: A Pk benedikciói. 50—52. l. Pk f. 45—48.

Ne perdas cum impiis deus animam
meam

2. *Or.* Gratias tuas quesumus domine... MR
morte perpetua liberemur

3. Adiua domine fragilitatem plebis tue, D
ut ad uotium magne festiuitatis offi-
cium... te miserante perueniat. Franz I. 500. 7. jegyzet

*Hys expletis sequatur a sacerdote Domi-
nus uobiscum*

4. *Oremus.* Deus qui hodierna die ad in- D Pk
simulandum ... bonorum operum secu-
rus occurat Franz I. 484. 1.

Leccio libri exodi. In diebus illis uenerunt D Pk
filii isreal in Helym...

Postea incipiatur

Ant. Collegerunt pontifices MR D Pk
V. Unus autem ex ipsis Cayaphas no- D Pk
mine...

Postea autem legatur euangelium istud

In illo... cum appropinquasset Hiesus D Pk
Hierosolimis... MR
*Require in prima dominica aduentus Fi-
nito sermone cantetur*

Ant. Ante sex dies sollempnis pasce D Pk

Sequitur exorcismus frondium D Pk

5. Exorcizo te creatura florum et fron-
dium... uestigia non sequaris. Franz I. 490. 1. 3.

Dominus uobiscum

6. *Or.* Benedic domine quesumus hos pal-
marum et oliuarum ramos... summo-
pere diligendo MR

Ant. Cum audisset populus quia
Jesus uenit... D Pk

Sequitur oratio

7. Deus cuius filius pro salute humani
generis... tibi valeant apparere Franz, I. 493. l. 11.
8. Deus qui per oliue ramum pacem
terre... proficiant ad salutem MR D Pk
9. Omnipotens sempiterne deus qui d. n.
J. Chr. hodierna die ...consequi me- MR D Pk
reamur D Pk
10. Deus qui filium tuum unigenitum...
protegat quos redemit Franz, I. 495. l. 15.

Prephacio. Mundi conditor... D Pk
coronam accipere mereamur

*Tunc aspergatur aqua benedicta
super ramos et cantetur*

Ant. Fulgentibus palmis D Pk

Item alia ant. Occurrunt turbe cum
floribus D Pk

*Tunc diuidantur rami palmarum et fron-
dium populis. Deinde sequitur*

11. *Or.* Omnipotens sempiterne deus qui D Pk
Xpi filii tui... deuocione uiuamus Franz, I. 500. l. 1. jegyz.

In redeundo incipiat cantor

Ant. Cum appropinquaret dominus D Pk

Postea incipiant pueri istum Impnum

Gloria laus et honor tibi sit MR D Pk

*Tunc proiciant ramos palmarum ante cru-
cem cantando antifonam istam*

Pueri hebreorum tollentes ramos... MR D Pk

*Item proiciant uestimenta sua obuiam
cruci cantantes*

Ant. Pueri hebreorum uestimenta proster-
nebant... D

Qua finita sequitur a sacerdote

Scriptum est enim percutiam pastorem... D Pk

*Qua finita omnes prosternant se cruci sa-
lutantes eam et interim cantetur iste*

Ant. Ceperunt omnes turbe...

Item alia ant. Osanna filio David... Pk

Quibus expletis sequatur oratio

12. Auge fidem in te sperantium deus...
in gaudium introeamus eternum MR

*Intrantibus autem cymiterium incipiat
cantor*

Ingrediente domino D
Cunque audisset populus

*Et sic cantantes perueniant usque ad por-
tam ecclesie et ibi dicatur*

15. *Or.* Deus qui miro ordine dispositio-
nis... participes esse mereamur Franz, I. 497. l. 18.

Intrante clero incipiatur ista

Ant. Turba multa que conueniet
ps. benedictus deus deus israel D

per totum sine gloria patri ante altare

14. *Oratio.* Adiuua nos deus salutaris nos-
ter... uenire gaudentes Franz, I. 498. l. 19.

A középkorban Virágvasárnap a szokásos vasárnapi szenteltvízhintést magában a templomban végezték, utána ünnepies menetben vonultak valamely másik templomba, vagy városon kívüli kápolnába. Így írja le ezt hazánkban a Pk, így volt Pozsonyban is, amint ezt az A kódex virágvasárnapi ordójából láthatjuk. Bár tárgyalt misekönyveink csak általánosságban „locum destinatum“-ról beszélnek, mégis az „illic intrantes“ szavak elárulják, hogy nem szabad ég alatt folyt le a szertartás. A magyar ősrégi liturgikus könyvekben az eddigi kutatás még nem akadt nyomára a nyugati országokban annyira kedvelt „Palmesel“-nek. Népünk józanságára — istentiszteletken tanúsított komoly, férfias, tisztelettudó magatartására vet fényt ez a tény. Pozsony, mint az ország nyugati kapuja, elsőnek vehette át a külföldi szokásokat. S ha misekönyveinkben nem találunk kisebb-nagyobb visszaéléseket, a liturgia méltóságával össze nem egyeztethető komolytalanságokat, — akkor ennek oka csak a magyar lelkiségben kereshető, s nem abban, hogy a külföldi szokások híre nem jutott el hozzánk.

A szentelés színhelyére érkezve, a celebráns a templom védőszentjéről kollektát énekelt.⁴³ Pozsonyi misekönyveink két általános jellegű orációt (or. 2—3) tartalmaznak, — ezekből, még ha az első a Szűz Anyáról szól is — nem következtethetünk a pálmaszentelés helyének hollétére. A 3. oráció régi eredetű, már a sacramentarium Gelasianum tartalmazza,⁴⁴ de az „intercedente beata dei genitrice maria“ szavak nélkül. Ezek a későbbi, középkori szövegekben mindig megtalálhatók.

Maga a pálmaszentelés, illetve virágzó lombok, olajágak, bárkák megáldása 8 orációból áll, melyek elszórva mind megtalálhatók az egykorú külföldi missalekban. A középkor mindent megáldani szerető lelkületét tükrözi az orációk nagy száma: pozsonyi misekönyveink itt határozott fejlődést, bővülést mutatnak a Pk óta. A pálmaszentelésre vonatkozó 8 oráció közül az első (or. 4.) már a

⁴³ Franz RH 61. l.

Gregoriánumban megtalálható s általában a gregorián típusú sacramentariumokra jellemző. Franz ritkán előforduló orációnak mondja. Az 5. oráció a pálmák, illetve nálunk a barkák, lombok exorcizmusa. A 11. kollektaként szerepel a Gelasiánum nagyszerdai miséjében.⁴⁵ A legszebb, legrégebb orációkat vette át a középkori változatokból állandó és egyforma használatra 1570-ben a reformált MR.

Az A és D kódexek pálmaszentelési szertartásában található lectio hosszabb a MR mai lectiójánál. Az Ex. 16, 7-nél fejeződik be, míg a MR-ban Ex 16, 10-ig tart. Ez is jellemzője a középkori missaleknak.

Mindkét kódexünk kotta nélkül közli a prefáció szövegét. A középkorban főképp két prefációt találunk a pálmaszentelési ordókban. Az egyik a „Te inter cetera mirabilium precepta laudare et benedicere“ szavakkal, a másik a nálunk is található, „mundi conditor“ szavakkal kezdődött. Franz⁴⁶ kimutatása szerint mindkét szövegforma eléggé elterjedt volt. Ezekén kívül találkozunk más prefáció szövegekkel is: a MR pl. a Missale Gothicum⁴⁷-ban találhatóét vette át, mely — érdekes — semmi tartalmi vonatkozásban sincs a napi ünneppel, viszont Rómában ez volt használatos. Egy negyedik — teljesen eltérő — prefáció szöveget találunk a többször idézett, XIV. század elejéről származó Breslau-i rituáléban.⁴⁸

A megszentelt rügyező tavaszi ágak kiosztása után a menet visszaindult a főtemplomba, a MR-ban is megtalálható cum appropinquaret antifona éneklése közben. Valahol útközben a régi misztériumjátékok rövid jelenetével próbálták az ünnepeket megváltási események jelenvalóságát még elevenebben kifejezni. A körmenet résztvevői, a „*Pueri hebreorum*“ himnusz megfelelő szavainál először

⁴⁴ Wilson: i. m. 216. l.

⁴⁵ Wilson: i. m. 62. l.

⁴⁶ Franz: i. m. I. 498. l.

⁴⁷ Odo Casel: i. m. 107. l.

⁴⁸ Franz: RH 10. l.

a kezükben lévő lombokat, majd ruháikat terítették az Úr keresztje elé, végül maguk is leborultak és imádkoztak. Természetesnek vehető, bár a rubrikák ezt kifejezetten nem említik, hogy a menetben vitt feszületről van szó. Külföldi virágvasárnapi ordók itt a kereszt leleplezését is említik, mely az „o crux ave spes unica“ himnusz éneklése közben történt. Némely helyeken a késői középkorban a dramatikus hatást még azzal is fokozták, hogy a celebráns fejét, mialatt az a „Scriptum est enim: percutionem pastorem“-et imádkozta, egy klerikus „levi ictu“ megütötte.⁴⁹

Az előírt antifónák éneklése közben vonultak vissza a székesegyházba. Az „intransibus cymiterium“ és „perueniant usque ad portam ecclesie“ szavak bizonyítják, amit Ortway is említ,⁵⁰ hogy Pozsonyban akkor még temető övezte a székesegyházat.

Nagypénteki szertartások.

Kódexeink közül a D tartalmazza legszebben és legbővebben a nagypénteki szertartás lefolyását. Benne megtaláljuk mind az olvasmányi istentiszteleti részt, mind az adoratio crucist, az előszenteltek miséjét, sőt még a sentsír elkészítését is. A D kódex szövegéhez viszonyítjuk többi misekönyvünk nagypénteki előírásait,⁵¹ s jelezzük a Pk-el⁵² való feltűnő hasonlatosságot is.

⁴⁹ Franz: RFl 149. l.

⁵⁰ „Mint régi időben a templomterek, úgy szolgált a pozsonyi templomtér is temetőül. Pozsony belvárosának ez volt az egyetlen temetője... csak 1778-ban szünt meg e tér temetőül szolgálni.“ Ortway, II. 76. l. A külvárosi Szent Mihály és Szent Lőrinc plebániatemplomokat is temető vette körül Pozsonyban.

⁵¹ A f. 93—97; B f. 94—100; c f. 128—135; D f. 114—122; E f. 103—109; F f. 70—74; G f. 82—86.

⁵² Pk f. 49. 52.

Ordo in parasceue.

Hora sexta conueniant omnes in ecclesia ut mos est salutare salutiferam crucem. Tunc preparant se presbiteri et alii clerici quantum opus sit ad ministrandum sacerdoti et mittatur lintheum paruum super altare nudum. Ante euangelium uero non portentur candeles nec incensum, sed una candela ponatur a parte sinistra altaris in candelabro in terra. Et ut uenit sacerdos ante altare lector incipiat leccionem sine Tytulo.

In tribulacione sua...

quam holocausta

Tractus. Domine audiui...

A B C E F G
Os. 6, 1—6. MR.
MR A B C E F G

Finito tractu dicat sacerdos Oremus Flectamus genua Leuate

Or. Deus a quo et Judas... gratiam largiatur

MR A B C E F

Finita oracione legatur leccio sine tytulo

Dixit dominus ad moysen...

... transitus domini

Tractus. Eripe me domine...

A B C E F G
Ex. 12, 1—12. MR
MR A B C E F G

Deinde incipiatur a dyacono passio sine tytulo

Egressus Ihesus... in quem transfixerunt **Jo.** 18, 1—40. 19, 1—42.

Hic muta uocem in euangelium

Post hec... posuerunt eum

A B C E F G

Finito euangelio tollatur lintheum de altari et sacerdos dicat oraciones sollempniter sicut per ordinem continentur Dyacono pronunciante Flectamus genua et leuate. Sequitur

Pro ecclesia MR A B C E F G

pro papa
pro ordinibus
pro Rege nostro
pro cathecumenis
pro tribulacione
pro hereticis

Ad hanc orationem pro Judeis non dicitur flectamus genua eo quod flexis genibus illuserunt domino ihesu xpo, similiter amen non dicitur A C E

pro Paganis
Hys expletis accoliti preparati portant crucem uelatam de sacracio. Sequentibus presbiteris casulis indutis et cantantibus hos uersos sequentes

Popule meus... B F G

E contrario a duobus clericis

Agyos otheos... B F G

Chorus respondeat

Sanctus deus... B G⁵³

Item presbiteri

Quia eduxi te... B G

Clerici respondeant

Agyos...
His finitis fiat sermo ad populum. Completo sermone accipiat presbiter casulam de cruce et dicat alta uoce

⁵³ G-ben: „deinde ministri et chorus respondent flexis genibus“ (f. 86').

Ecce lignum crucis...		B ⁵⁴	G
<i>ps. beati immaculati in uia</i>			
<i>Antyphona Dum fabricator mundi...</i>		B	F G
O admirabile precium...			G

*sequitur ymnpus cantandus a duobus
cantoribus stantibus iuxta chorum*

Crux fidelis inter omnes...	MR	B	F G

Secuntur oraciones ad adorandum crucem

1. Domine ihu xpe deus uerus... incur- sione securi	Pk
2. Deus qui moysi famulo tuo... parti- cipis esse mereamur	Pk
3. Domine ihu xpe qui nos per crucis... ualeam peruenire	Pk

*Salutata cruce tam a sacerdote quam a
ceteris uenit sacerdos indutus ante altare et
expectat quousque corpus domini a mi-
nistro sibi deferatur minister autem et
cum eo duo uel tres clerici uadant ad lo-
cum ubi pridie corpus domini seruaba-
tur et inde sublatum cum magna reveren-
cia sacerdoti ad altare deferant cantantes
hos uersos sequentes*

Laudes omnipotens ferimus tibi domine	Pk

*Uersibus finitis extendat presbiter corpo-
rale super nudum altare procedenteque
altare faciat confessionem et osculato al-
tari, corpus domini et calicem sacro
uino et aqua mixto de manu ministri ac-
cipiens cantet*

Hoc corpus etc.

*et hoc dicto super altare ponens calicem
ordinansque oblatas humilime dicat hanc
oracionem*

⁵⁴ B-ben: „et osculatur crux.“

Suspice sancta trinitas hanc oblacionem

Qua finita dicat lenta uoce

Oremus Preceptis salutaribus Pater nr.

Ita per ordinem usque

Per omnia secula seculorum Amen.

Neque Pax domini neque Agnus dei dicitur sed sacerdos accipiat corpus domini et frangat mittatque in calicem nichil dicens et sic sanctificatur uinum. Deinde singuli communicantes in sua redeant loca Pk

Vespera legatur in hunc modum privatum

A C F G⁵⁵

ps. Confitebor, ps. Domine probasti, ps. Eripe me, ps. Domine clamaui, ps. Uoce mea, ps. Magnificat

F G⁵⁶

sub silencio dicatur pater noster

Or. Respice quesumus domine...

...subire tormentum

Deinde ostiis ecclesie diligenter seratis, omnibus laicis exclusis Dyaconi et sub Dyaconi Accoliti cum candelis et incenso pergant illuc ubi post salutacionem crucem reposuerunt et inde leuantes eam portent ubi sepulchrum parare uoluerint ibique super scampna ponatur et thurificetur et diligenter lintheamine et desuper pallio cooperiatur sed interim dum crucem leuant et de loco ad locum portant decantentur silenter ista

Iherusalem luge

Ecce uidimus

Plange quasi uirgo

Recessit pastor nr.

Ecce quomodo moritur iustus

⁵⁵ G-ben: „*suppressa uoce*“ f. 86'.

⁵⁶ F (f. 74) és G (f. 86')-ban ps. miserere is.

*Nouissime corpus domini in unam ualde
mundam pixidem ponatur sigilloque⁵⁷
(!) Sigillatur atque subtus linteamen et
pallium ad pectus crucis collocetur et
dicatur*

Sepulto domino
In pace in idipsum
Caro mea

*Hys itaque peractis et custodibus ordina-
tis qui corpus dominicum custodiant cum
psalmis et ceteris oracionibus. Ipse clerus
antequam redeat dicat*

Ant. Adoramus te xpe et benedicimus
tibi.

A szertartás előkészületére vonatkozó rubrumok majdnem szószerint egyeznek a Pk-el. A rubrikákban gazdagabb E és G kódexek is hozzák az előkészület leírását. Az E valamivel rövidebb, de lényegileg egyezik a D közölt szövegével. A G a Pk mintájára a „quadregesimalis uestibus“ kifejezéssel violaszínű ruhát ír elő a papoknak, s ugyancsak a Pk-el egyezőleg hozza az előírást, hogy „*non nudis pedibus*“ közeledjenek az oltárhoz. Az ellenkező szokásra vonatkozóan már a Pk megállapítja, hogy „*non enim decet presbyterum aut diaconum aut acolitum ad altare ministrare nudis pedibus.*“

Az oltárhoz érve az olvasmányi istentisztelet kezdetét jelzik misekönyveink. Mindenütt az Ozeás profetia áll traktussal és orációval, majd az Exodusból vett lectio, szintén traktussal, végül a passio. Ettől a rendtől a G tér el, amennyiben az orációval kezdi a szertartást, s ettől kezdve az oráció sorrendben mindig megelőzi benne az olvasmányt és a rákövetkező traktust. Felépítésében tehát nem a Pk-el, hanem a XI. század végéről való zágrábi „*Missale antiquissimum*“-al egyezik,⁵⁸ melyről Kniewald

⁵⁷ Valószínűleg előírás sigilloque helyett.

⁵⁸ Kniewald: A Pk. tartalma, kora. — Zágrábi MR 165. f. 74.

professzor bizonyította, hogy Hartwick győri püspök Agenda Pontificalisa volt.⁵⁹

A passiót — kódexeink előírása szerint — még egyedül éneкли végig a szerpap. A MR mai szabályát, hogy a passió végét, mint evangéliumot, evangéliumtónusban énekeljük, szintén megtaláljuk misekönyveinkben.

Egyébként ezek a missalek már kevésbé mutatják a húsvéti misztériumjátékok dramatikus emlékeit, melyeket a Pk őriz. Ott még azt találjuk (f. 50) „*Alii (sc. clerici) uero parant sindones duas sibi inuiam coherentes antequam legatur passio domini et in eo uersu ubi legitur Partiti sunt uestimenta mea, scindunt hinc in uel ipsas sindones desuper altare in modum furantis et secum auferentis.*“

Mind a hét kódexben egyformán ott találjuk az ünnepi orációkat. A G rubruma szerint az oráció éneklése alatt „*tam clerus tam populus lateat quous me finiatu*“^r. A királyért mind a 7 missale a német földön szokásos „*pro imperatore*“ orációt írja elő (Omnipotens sempiterna Deus, in cuius manu sunt omnes potestates) s nem az Omnipotens sempiterna Deus in cuius arbitrio regnorum omnium iura subsistunt... kezdetű, frank missalekban található, királyért szóló könyörgést. A zsidókért mondandó könyörgés előtt az F és G kódex csak annyit említ: „*hic non dicitur flectamus genua*“, míg a többiek a térdhajtás elmaradásának okát is megmondják.

A szent kereszt imádása előtt a D kódex szerint: „*fiat sermo ad populum*“. Többi kódexeink beszédre vonatkozó rubrikákat nem tartalmaznak. Hazánkban Kálmán király alatt 1114-ben tartott esztergomi nemzeti zsinat vasárnapokra írja elő az evangélium magyarázatát.⁶⁰ Ennek meglétét a Pk is igazolja. A virágvasárnapi szertartásban (f. 46') „*fiat sermo ad populum de euange*

⁵⁹ Kniewald: Hartwick Agenda Pontificalisa.

⁶⁰ „In omni Dominico die, in maioribus ecclesiis Euangelium et epistola exponetur populo, in minoribus uero fides et oratio Dominica“. Péterffy i. m. I. 54. l.

lio“-utasítást adja a rubrica. A következő erre vonatkozó adatot 1493-ban, kódexeink keletkezése utáni korban találjuk, de ez valószínűleg a már régebbi idő óta meglévő általános gyakorlatot rögzítette. Az Estei Hippolit és II. Ulászló alatt tartott esztergomi tartományi zsinat vasár- és ünnepnapokra teszi kötelezővé a szentbeszéd mondását.⁶¹

Az adoratio crucis szertartásában az A és C kódexek csak a szent kereszt előhozatalát említik, a szertartás menetét nem írják le. A D-nél kissé rövidebb az F szertartása. Rubrikaváltozás a B-ben, hogy a Dum fabricator mundi antifóna éneklése alatt megsókoltatja a keresztet, a G szerint pedig „*flexis genibus*“ éneklük a Sanctus Deus feleletet az Agyos o theos-ra. A B és F kódex a Pange lingua szövegével több éneket tartalmaznak, mint a D kódex. Érdekes részlettel bővebb az E és G kódex is. Mindkettő megnevezi a szentkereszt imáadásához felöltött egyházi ruha színét: „*casulis rubeis indutis*“, de a szertartás lefolyására más szerkönyvhöz utasítanak „*prout habentur in agenda ecclesie*“ (E. f. 109) és „*et cetera per totum, ut habentur in graduali*“ (G f. 86').

Ha más adatunk nem volna misekönyveink pozsonyi származására, ez a kettő elárulná, hogy több egyházi könyvvel rendelkező középponti helynek voltak tulajdonában.

Érdekes a nagypénteki szertartásban a szerruhák színére vonatkozó változatosság. Mint már említettük, a Pk és a G kódex „*vestis quadragesimalis*“-t írnak elő. Ezen a középkor folyamán a viola színű egyházi ruhákat kell értenünk. Sokfelé fekete ruhában folytak a nagyheti szertartások, nálunk is „*casula nigra*“-t ír elő a passió éneklésére az 1505-ből való Ordinarius Strigoniensis.⁶²

⁶¹ „Plebius vobis comissis vel de Epistola, Evangelio, vel alio sac Scriptura diebus dominicis et festivis aliqua prudenter enunciare curate“. Péterffy, i. m. I. 209. l.

⁶² Dankó: Magy. szert. régiségek. A nagypénteki isteni szolgálat. 163. l.

A miseruha piros színe szintén nem szokatlan látvány missaleink korában nagypénteki szertartásokban. A görög egyházban mind a mai napig piros a gyász liturgikus színe. A római liturgia, amint az ősi fehér szertartási ruha színekre kezdett bomlani, általában a sötétebb hamuszürke, viola és fekete színeket használta a nagybőjt és szenvedés idejének szertartásaiban. Milánóban már a XII. század elején piros ruhában volt a püspök a nagypénteki passió éneklése alatt, amint ezt a milánói katedrális számára Beroldus által készített Ordinariusban⁶³ olvassuk. III. Ince pápa 1200 körül rendezte a miseruhák színének szabályait⁶⁴ és a szentkereszt felmagasztalásának ünnepére a fehér mellett a vörös miseruhát is engedélyezte. Ez adhatott alapot arra, hogy a piros miseruha használata nyugaton elterjedjen és hogy a szent kereszt imádásának szertartásánál ezt öltsek magukra a papok. Különösen Franciaországban volt általános a piros egyházi ruha használata a szenvedés idején, a XIII. századtól kezdve a XVIII. századig, de megtaláljuk Angliában, Németországban is.⁶⁵ Ezek alapján érthető, hogy hazánkban szintén nagy az egyházi ruhák színében mutatkozó változatosság.

Az adoráció crucis szertartása a D kódexben három orációval zárul. A többiből ezek hiányoznak, de a Pk-ben ugyanezek megtalálhatók a szertartásnak befejező részénél.

A csonka mise leírását a D-én kívül már csak az A, C, és F kódexek tartalmazzák egész röviden. A D rubrikáin itt lehetetlen észre nem vennünk a Pk hatását. Alig pár szó eltérés található a két misekönyv előírásai között, azok is egészen lényegtelenek. A Pk-ben például archidiákonus teríti szét a korporálét a szentmise kezdetén, a D-ben presbiter végzi ezt a feladatot. A Pk, mint hazánk egyik első liturgikus könyve önmagában is mintául

⁶³ Muratori: i. m. 883. l.

⁶⁴ Braun: i. m. 729. l.

⁶⁵ U. o. 742. l.

szolgálhatott a későbbi hazai misekönyvek³ összeállítói számára, de itt a hatás annál inkább feltételezhető, mivel a Pk hosszú időt töltött Pozsonyban, mint a pozsonyi káptalan tulajdona. Zalán Menyhért bizonyítása szerint⁶⁶ már a XIII. század második felében, vagy legalább is a végén Pozsonyban kellett lennie. Lehetséges az is, hogy a Pk nem közvetlenül, hanem közvetve, más, de róla másolt misekönyvek által hatott a D kódex másolójára.

Az előszenteltek miséjének leírása alig tér el a Pk miséjétől. A konzekráció szavait az F (f. 75) rövidítés nélkül tartalmazza nagypénteken is: „*hoc corpus quod pro uobis tradetur hic calix noui testamenti est in meo sanguine dicit dominus, hoc facite quocienscumque sumitis in meam commemorationem.*” Ugyanezt a formát találjuk egy 1363-i magyar misekönyvben is.⁶⁷

Az előszenteltek miséjében két liturgiátörténeti érdekesség tűnik elő: az egyik a bor konzekrációja, a másik a hívek áldozása.

A D kódex csak annyit említ, hogy az előző nap konzekrált ostyából a celebráns bocsásson egy részt a kehelybe „*et sic sanctificatur uinum*“. A B kódex (f. 100), valamint a Pk itt a metzi Amalarius óta közismert, de már előtte is használatban levő szavakat mondja: „*Sanctificatur uinum non consecratum per panem sanctificatum.*“ A római liturgiában a VIII. századik a szent vért is megőrizték a nagycsütörtöki miséből, — de ettől kezdve valószínűleg gyakorlati nehézségek miatt csak az Úr testét tették el nagypéntekre. Mikor kialakult az a szokás, hogy nem konzekrált borba mártották az Úr szent testét, vita támadt a teológusok között, hogy vajjon a konzekrált ostya bemártásával az Úr szent vérévé változott-e a bor. Metzi Amalarius,⁶⁸ s nem sokkal utána

⁶⁶ Zalán: A Pk. írásának helye. 269—270. l.

⁶⁷ Dankó: Magy. szert. régiségek. A nagypénteki isteni szolgálat. 172. l.

⁶⁸ De ecclesiasticis officiis. c. I. 15. Migne P. L. 105. 985.

konstanzi Bernold⁶⁹, a *Micrologus* szerzője a konszekráció mellett foglaltak állást, de mások, mint cremonai Sicardus⁷⁰ ezt nem fogadták el. A tévedést csak később, az 1423-i krakkói, és 1598-i verduni zsinatok jelentették ki.⁷² Érdekes, hogy számos misekönyv megőrizte ezt a rubrikát a nagypénteki szertartásban, s hazánkban megtaláljuk még a XIV. században is, amint ezt a B kódex igazolja. Ismerve azonban azt a tényt, hogy az egyes misekönyvek lemásolása sokszor teljesen gépiesen történt, — nem kell feltételeznünk, hogy a B kódex összeállítói, vagy általában kortársai szintén tévedtek volna a bor konszekrációjának kérdésében.

A másik érdekesség, melyet kódexeink itt tartalmaznak, a nép áldozása nagypénteken. A D kódex szűkszavú ugyan, mikor csak annyit említ: „*Deinde singuli communicantes in sua redeant loca,*“ de a többiekből nyilvánvaló, hogy akkor még általános szokás volt a nagypénteki szentáldozás. A B kódex szerint (f. 100) „*communicat sacerdos et alii qui se preparauerunt;*“ az F és G szintén bizonyítják, hogy a celebránson kívül a hívek is áldoztak: „*communicantur qui uolunt*“ (F f. 74) és „*Postea communicent omnes*“ (G f. 86’).

Az ősi római szokás szerint, amint azt az első római Ordo igazolja, mind a pápa, mind pedig a résztvevők magukhoz vették az Úr szent testét. A X. római Ordóban viszont már az áll: „*communicat solus pontifex sine ministris.*“⁷² Mabillon alapján már Dankó megállapította,⁷³ hogy a szent triduum alatt való áldozás főleg a clunyi bencések hatása alatt terjedt el egész Franciaországban. Peter Browe tanulmányában részletesen kifejti,⁷⁴ hogy

⁶⁹ *Micrologus de ecclesiasticis observationibus*. c. 19. Migne P. L. 145. 221.

⁷⁰ *Mitrale*. C. VI. 13. Migne P. L. 213. 14.

⁷¹ Browe: *Die Kommunion*. 69—70. l.

⁷² Eisenhofer i. m. I. 635. l.

⁷³ Dankó: *Magy. szert. régiségek*. A nagypénteki isteni szolgálat. 173. l.

⁷⁴ Browe: *Die Kommunion*. L. 56—77.

a hívek általában ekkor tettek eleget húsvéti áldozási kötelezettségüknek, nemcsak Franciaországban, hanem Európa más vidékein is. Míg Rómában elmaradt, francia, német, angol, spanyol területen, sőt hazánkban is tovább élt ez a szokás még a XIV.—XV. században is. Browe szerint egy augsburgi Obsequiale 1487-ben még megengedi a híveknek a nagypénteki szentáldozást, de azután már az ellenkező rubrika „communicato vero sacerdote solo“ található az egyházi könyvekben. Itt is hangsúlyoznunk kell, hogy a missalek rubrikái nem mindig az egykori gyakorlatot tükrözik. 1622-ben a Rituskongregáció, 1679-ben pedig a Congregatio Concilii végleg eltiltotta.⁷⁵

Hazánkban a szentáldozás gyakoriságára fényt vetnek az 1494-es nyitrai zsinat döntései. Ott először azt találjuk, hogy „semel in anno fideles populi communicare consueverunt“ — de később hozzáteszi ehhez a szöveg: „illi, qui pari pensi habent de salute animae suae... Boni autem et pii viri qui inter chara pignora sua nullum charius habent quam salutem animae, saepissime, non coacti, sicut illi qui semel tantum in anno id faciunt... sed libere, pie, sancte et maximo cum fructu confitentur, ut diximus, saepissime maximaque cum mentis hilaritate communicant.“⁷⁶ Így biztosra vehetjük, hogy kódexeink rubrikái az akkori pozsonyi gyakorlatot tükrözik, s nem csupán régebbi hagyományokat másoltak át.

Az előszenteltek miséje után kódexeink közül a C D F G a vesperás menetét írja le.

A misekönyvek legbecsesebb értékei közé tartozik az a rész, melyet a D és G kódex „locacio sepulchri“ címen tartalmaz. A római liturgia nem ismeri ezt a szertartást, mely főképp a német-magyar területeken épült ki és lett

⁷⁵ Browe: Die Kommunion. I. Die Kommunion am Karfreitag. 62—75, 74—75 l. Egyedüli hely, ahol még ma is szokásban van a nagypénteki áldoztatás: Delbrück, a paderborni egyházmegyében. Browe. U. o. 75. l.

⁷⁶ Péterffy: i. m. I. 261. l.

elmaradhatatlan része a nagypénteki szertartásnak. A X. században, Augsburgban történik először említés a *locatio sepulchri*-ről,⁷⁷ itt már az oltáriszentség elhelyezése is meg van említve. Egy XIV. századi bayeuxi rituálé azt említi, hogy a nagypénteki szent síron előbb az oltárkeresztet, majd az oltáriszentséget állították ki.⁷⁸ Nálunk a Pk nem beszél a szentsír elkészítéséről, viszont szépen tartalmazza azt a zágrábi *Missale antiquissimum*.⁷⁹ A D kódex rubrikái élénk drámaisággal adják elő miként rendezték a papok a szentsírt a templomban a nép távozása után, hogyan helyezték el a keresztet s a gondosan eltakart, lepecsételt oltáriszentséget az Úr koporsóján gyászénekek kíséretében. A szent sír őrzése már a XIV. században szokásos hazánkban.⁸⁰

A G kódex, mely, mint említettük, más hasonlóságot is mutat a zágrábi könyvtár kincsével, Hartwick győri püspök Agenda pontificalisának szertartásaival, a szent sír leírásában is feltűnően egyezik ennek rubrikáival. Leírása élénkebb a D-nél. A szertartás drámaiságát fokozták azzal is, hogy a szentírás elbeszélését követve, „*linteraminibus et sudario*“ takarták le a fészületet, és szimbolikusan kis követ helyeztek rá. A G kódex *locatio sepulchri*-ja így hangzik:

f. 86'.

*„deinde sepulchro ornato et preparato
sint in prompto thuribulum et candeles
ardentes et sacerdos cum ministris. Post-
quam populus salutauerit crucem et re-
cesserunt, et deferant eam ad sepulchrum
lugubri uoce cantantes*

Reuelabit

Ecce quomodo moritur

In pace

⁷⁷ Eisenhofer: i. m. I. 636.

⁷⁸ Martène: i. m. IV. 23. l.

⁷⁹ Kniewald: A Pk. tartalma, kora. 449—451. l.

⁸⁰ Dankó: A magy. szert. régiségek. 175—185. l.

*finitis responsoriis collocetur in sepulchro
et lintheaminibus et sudario cooperiatur
deinde lapis superponatur et cantetur re-
missa uoce*

Sepulto Domino
Recessit pastor
Ps. Uoce mea ad dominum
In pace factus est.

Nagyszombati szertartások.

A tűzszentelés, — a húsvéti gyertya megáldása, a profetiák, a keresztkút megáldása, végül a litánia és szentmise tette ki a nagyszombati szertartás anyagát. Mindezt szépen és bőven tartalmazzák a D kódex rubrikái (f. 123—131). Teljes egészében közöljük őket, s mint nagypénteknél, hozzá viszonyítjuk a többi misekönyvünk, valamint a Pk nagyszombati előírásait s imaszövegeit.⁸¹ A bővülés, fejlődés, alakulás itt is szembetűnő a kölcsönhatások mellett. A D kódex gazdagsága talán itt domborodik ki leginkább, messze megelőzve többi tárgyalta missalenkat.

Ordo in sabbato sancto.

*Pasche mane ornetur ecclesia omnibus
ornamentis suis. Hora septima conueniat
omnis clerus in ecclesiam et preparet se
unusquisque uestimentis sollempnibus ad
suum ordinem. Cum autem sacerdos fuit
paratus in sacrario ueniat clerus obuiam
sibi cum aqua benedicta et thuribus et
candelis sine igne et plenario et sacerdos
eat cum plena processione et crucibus
cantando psalmos quindecim graduum
sine gloria.*

Ad dominum cum tribul' usque laudate
nomen domini.

⁸¹ A (f. 99—100) B (f. 100—104) C (f. 138—139) E (f. 109—111) F (f. 74—76) G (f. 86—89) Pk. (f. 52—55).

Et uadat ad locum ubi preparatus fuit ignis ad benedicendum. Benediccio ignis. Oremus.

1. Domine sancte pater omnipotens... in nomine tuo... calore fidei clarifica	Franz, I. 514.	Pk
2. Omnipotens deus mundi conditor... tue suppliciter offerimus maiestati	Franz, I. 527.	Pk
3. Deus qui per filium tuum ... pertinere ualeamus	MR 1.	Pk
4. Domine deus pater noster omnipotens... lumen indeficiens... peruenire mereamur	MR 2.	B Pk
5. Domine Deus, sancte pater... benedictibus hunc ignem... adiua nos	RFI 60. I. 37. MR 3.	Pk

Tunc aspergat ignem aqua benedicta moxque accendantur candelae. Redeuntibus uero in ecclesiam cantatur ympnus a duobus clericis

Inuentor rutili dux... Pk

Finito ympno ueniat presbiter ante altare et incipiat benedictionem cerei dicens Exultet iam angelica et interim benedicatur incensum tali modo oremus

6. Ueniat omnipotens deus super hoc incensum... maiestatis assistat	MR	B Pk
7. Quesumus omnipotens Deus abraham deus ysaac deus iacob in mitte in hanc creaturam incensi vim odoris tui et uirtutem ut sit seruis tuis et ancillis tuis munimentum tutelamque defensionis, nec intret hostis in uiscera eorum adiutumque et sedem habere non possit.		

8. Deus qui moysi famulo tuo per spiritum sanctum reuelare dignatus es que ad cultum sanctuarij necessaria decreuisti, ex quibus tyriama boni odoris ad opus ecclesie tue ob causam religionis iugiter permanere iussisti ut mistica nobis significacione spritualium uirtutem et odorem suaitatis. Tu ergo quesumus omnipotens deus immense maiestatis tue dextera hanc creaturam Benedicere ex diuersarum rerum conmixtione confectam dignare, ut uirtute sancti nominis tui omnes in mundorum spirituum fantasmaticos incursus effugeret, omnesque morbos reddita sanitate expelleret, ubicumque fumus aromatum eius efflauerit mirabiliter possit atque in odorem flagrantissimo tibi perpetua redolet sanitatem.

9. Domine deus omnipotens cui astat exercitus angelorum dignare respicere et benedicere hanc creaturam incensi, ut omnes languorum demoniumque insidie odorum ipsius sentientes fugiant et separentur a plasmate tuo quod filii tui preciose sanguine redemisti ut nunquam ledantur a morsu serpentis antiqui.

Sequitur Benediccio cerei sicut ibi continetur.

Exultet iam angelica...	B E
Vere dignum et iustum est...	B
... in huius noctis gracia.	B

Hic ponatur incensum in Cereum in modum crucis.

Suscipe sancte pater...	B	Pk
... ignis accendit.	B	Pk

Hic accendatur cereum.

Qui hec diuisis in partes...
...secula seculorum Amen.

Sequitur a sacerdote Oremus.

10. Deus qui diuicias misericordie tue in hac precipue nocte largiris, propiciare uniuerso ordini sacerdotalis officii et omnis gradus famulatus nostri perfecta delictorum remissione sanctifica, ut ministraturos regulatrici glorie tue nulli esse obnoxios paciaris offense.

Tunc lector stans ante altare incipiat lectionem sine tytulo

I. <i>Profetia.</i> In principio	MR	I.	AB	C	EFG
<i>Tractus.</i>					
<i>Oratio.</i> Deus qui mirabiliter hominem creasti...	MR	I.	A	C	EFG
II. <i>Profetia.</i> Factum est	MR	IV.	AB	C	EFG
<i>Tractus.</i> Cantemus domino	MR	IV.	AB ⁸²	C	EFG
<i>Oratio.</i> Deus cuius antiqua.	MR	IV.	A	C	EFG
III. <i>Profetia.</i> Apprehendent septem mulieres	MR	VIII.	AB	C	EFG
<i>Tractus.</i> Uinea electa	MR	VIII.	AB	C	EFG
<i>Oratio.</i> Deus qui nos ad celebrandum.	MR	VII.	AB	C	EFG
IV. <i>Profetia.</i> Hec est hereditas seruorum	MR	V.	AB ⁸³	C	EFG ⁸³
<i>Tractus.</i> Adtende celum	MR	XI.	A	C	EFG
<i>Oratio.</i> Deus qui ecclesiam tuam	MR	VI.	A	C	EF
V. <i>Profetia</i>				B	
<i>Tractus.</i> Sicut ceruus desiderat	MR	XII.	AB	C	EF
<i>Oratio.</i> Omnipotens sempiternus deus respice propicius.	MR		A		E G

⁸² A lap alján, egykoru kéz betoldása.

⁸³ B-ben itt más a lectio: „In diebus illis scripsit Moyses canticum et docuit filios... (f. 103). MR. XI. Ugyanez áll a G és Pk-ban is. S így a B és G-ben az 5.-ik helyen a IV. profetia szövege található, Pk pedig csak 4 profetiát tartalmaz.

Finitis hys omnibus ordinentur cruces et uexilla et euangelium et capsula et sacrum oleum et crisma et relique ad benedictionem fontis necessaria. Deinde sacerdos cum omni clero ornatu ecclesie procedat ad fontem et duo cerei portentur ante eum usque dum omnia finiuntur. Septena et letania dicitur. Euntibus autem ad fontem cantetur hymnus

Rex sanctorum angelorum

B PK

Deinde sacerdos dicat.

Pater noster Credo

Domine apud te est fons vite et in lumine tuo uidebimus lumen
Dominus uobiscum Et cum spiritu tuo
Oremus.

11. Omnipotens sempiternus deus adesto magne pietatis tue... conferatur effectus.

MR

Prefacio uere dignum et iustum est... de spiritu sancto

Hic aquam tanget in modum crucis dicens

Qui hanc aquam... indeficiendo corrumpat

Item manu tanget in modum crucis dicens

Sit hec sancta et innocens creatura... de paradiso manare

Hic aquam diuidet in modum crucis, et in quatuor fluminibus... et spiritus sanctus...

Hic muta uocem quasi lectionem legens

Hec nobis precepta... benignus aspera

Hic suffla ter in hunc modum

An has simplices aquas tuo ore

Hic suffla in modum crucis

benedicto...

... purificatis mentibus efficacis.

Hic pone cereum ardentem in aquam et inclinatus super fontem et dicat (!)

Descendet in hanc plenitudinem fontis uirtus spiritus sancti

Postea insuffla super fontem tribus uicibus in hunc modum

et totam huic aque substantiam regenerandi fecundet effectum.

Hic sume cereum extra aquam et dic

hic omnium peccatorum... renascatur

Hic mitte crisma in fontem in hunc modum et dic

In nomine Patris et filii et spiritus sancti paracliti sanctificetur de hoc oleo salutifero et Crismate fons iste ad abluenda crimina et ad regenerandas animas in uitam eternam

Finitis autem omnibus redeant in chorum duobus cantoribus cantantibus sollempniter letaniam. Sed tamen usque dum ter dicatur

Ut fontem istum benedicere

Maneant iuxta fontem. Quo finito reuertantur. Sequitur letania.

Kyrie leyson...⁸⁴

Finitis hys omnibus inchoatur missa in hunc modum.

A B C E F

Deinde sacerdos clara uoce incipiat

Gloria in excelsis

Oratio, leccio, tractus

MR

Ante euangelium non portent lumina sed incensum

A B C

Euangelium

MR

Credo non dicitur sed tantum dominus uobiscum Oremus Deinde sub silencio fiat commixtio. Neque agnus dei dicitur, neque pax detur

A C E
C E
E

Secreta

Prefacio

Cum communicauerit sacerdos et populus cantor incipiat ad uesperas

Ant. alleluia, alleluia, alleluia

Ps. Laudate dominum omnes gentes cum solo psalmo sine gloria patri et statim sequitur

Ant. Vespere autem sabbati

Ps. Magnificat anima

Finita antiphona sequitur a sacerdote

Dominus uobiscum, oremus

Complendum⁸⁵

⁸⁴ A litániát a sanctoraléval együtt vesszük vizsgálat alá.

⁸⁵ Ma: postcommunio.

A tűzszentelés szertartásáról az A és C kódex egyáltalán nem tesz említést, — az F csak annyit mond, hogy legyen, de szövegét, lefolyását nem tartalmazza, az E és G kódexek pedig ismét más szerkönyvre utalnak: az E (f. 109) „*consecratio ignis et fontis prout habentur in agenda ecclesie*“, a G (f. 86') „*ut habetur in benedictionali*“.

A D tűzszentelési szertartása nagy vonalakban követi a Pk-et. Az orációk más sorrendben, de egyeznek a Pk. tüzet megáldó imáival.⁸⁶

Az első oráció Franz szerint csak francia és német területeken volt szokásos. — A második, a „mundi conditor“ mint oráció nagyon ritkán szerepel.⁸⁷ A Sacramentarium Gelasianumban még ez a „preconium paschale“ is mint ilyen ismeretes mindenütt, míg az Exultet ki nem szorította. A D kódexben teljesen egyezik a Pk tartalmazta szöveggel, de jóval rövidebb, mint a Franz idézett helyén található forma. A harmadik, negyedik, ötödik orációkat átvette a MR és ma is így áldja meg az új tüzet nagyszombaton. Az ötödik a MR-ban hosszabb, mint a mi D kódexünkben. A középkorban általában ezek az orációk szerepelnek a nagycsütörtöki,⁸⁸ illetve nagyszombati szertartásban a tűz megszentelésére. Nem római eredetűek, amint maga a tűzszentelés sem az. Hét pozsonyi missalenk közül a D-n kívül csak a B tartalmaz — amint a szövegnél feltüntettük — egy tűzszentelési orációt.

A húsvéti gyertya megáldását a G kódex csak megemlíti: „*imponatur benedictio cerei alta uoce Exultet iam angelica*“, hasonlóképen a Potennperger missale (F f. 74), míg a B és E a D-nél rövidebben, de tartalmazzák a szövegét. A B és D kódex a tömjén megáldásával kezdi a szertartást. A Veniat oráció (sorrendben

⁸⁶ Dankó: Magy. szert. régiségek. I. A husvét előünnepélye nagyszombaton 81—97. l.

⁸⁷ Martène: i. m. III. 152. l.

⁸⁸ Nagycsütörtökön kódexünk nem említi ezt a szertartást.

a 6-ik) eredetileg a húsvéti gyertyára vonatkozott. A középkor embere már félreértette a szövegben az égő gyertya megnevezését és a „hunc incensum“ szavakat a tömjénre alkalmazta. A XII. századtól kezdve általában a tömjént megáldó imák között találjuk.⁸⁹

A D ezen kívül még három orációt mond a tömjén megáldására, melyeket másutt nem sikerült megtalálnunk, ezért teljes egészében leközlöttük. A B kódexben a Veniat oráció után egy „Quamuis in numero sydere regio“ kezdetű négy strófás himnusz következik.

Az Exultetben, mint mindenütt máshol, ahol prefációval kezdődnek a szertartások, a Vere dignum et iustum est-et jelentő V és D betű kombinációját találjuk élénk piros színnel kiemelve. Kódexeink Exultet szövege két helyen mutat eltérést a középkorban ismert szövegektől. Mindegyik kihagyja a MR-ban ma is meglévő ágostoni két mondatot, mely Ádám bűnét felix culpának és necessarium peccatumnak nevezi: „O necessarium Adae peccatum quod Christi morte deletum es! O felix culpa quae talem et tantum meruit habere redemptorem.“ Franz⁹⁰ szerint a X. század utáni St. Galleni missalekből már hiányoznak ezek a mondatok. Franciaországban a XII. századig megvannak. A Consuetudines Cluniacenses szerint Szent Hugó clunyi apát (†1109) törölte őket az Exultet szövegéből.⁹¹ Hazánkban már a Pk nem tartalmazza őket. A másik hiányzó részt, a méhek dicséretét,⁹² V. Pius pápa sem vette át a MR-ba. A középkorban ezt sokfelé énekelték, főleg Németországban maradt meg sokáig. A Pk-ból ez a rész is kimaradt. Az Exultet

⁸⁹ Franz: i. m. I. 529–530. l.

⁹⁰ Franz: i. m. 540. l.

⁹¹ Consuetudines Cluniacenses lit. I. c. 14. MCXLIX 663. „In cuius (sc. laudis) quodam loco cum aliquando non bene haberetur ‘O felix culpa’ et quod peccatum Adae necessarium esset, ante hos annos dominus alias optime fecit, quod fecit abradi et ne amplius legeretur interdixit“. V. ö. Franz: i. m. I. 540. 1. 2. jegyzet.

⁹² Apis ceteris, quae subiecta sunt homini... et uirgo perman-sit“.

zárószavai a D kódexben: „una cum beatissimo Papa nostro N. et gloriosissimo rege nostro N. et eius nobilissima prole et antistite nostro N... in hys paschalibus gaudiis conseruare digneris“ — nem árulják el az uralkodó pápa, király, vagy püspök nevét, mint azt néha más középkori misekönyvek szokták, de hirdetik a kódexek magyar eredetét. A „gloriosissimo rege“ és „nobilissima prole“ kifejezések magyar sajtáságok, amire Radó Polikárp hívta fel figyelmemet.

Közvetlenül az Exultet szövege után a D kódex egy orációt csatol, melyet teljes egészében leközültünk. A régi misekönyvek, mint a Missale Gothicum, a Missale Gallicanum, szintén hoznak orációkat ezen a helyen, — de a középkori könyvekben már nem találkozott velük Franz.⁹³ A D kódex orációja még gondolatban sem egyezik az említett két missaléban található szövegekkel.

A próféciák már mind a hét kódexünkben megvannak: az A és C kódexek ezzel kezdik a nagyszombati szertartás leírását. Számuk a középkorban átlag négy és hat között változik, missaleinkban öt található. A lectiók és orációk közölt sorrendjétől csak a B és G kódexek térnek el. A IV. lectio helyén a MR-ban a IX. helyen található lectiót olvastatják, V. helyén a többi IV. lectióját, és a „Concede quesumus omnipotens deus, ut qui festa paschalia agimus“ kezdetű orációt csatolják az V. profécia végére. A G kódex a IV. profécia után is eltérő orációt tartalmaz, akárcsak a Pk:

Deus qui nobis per prohetarum ora precepisti temporalia relinquere atque ad eterna festinare, da famulis tuis, ut quid a te iussa cognouimus implere celesti inspiratione ualeamus,

az V. után pedig a MR-ban is megtalálható: omnipotens sempiterna deus respice propicius... sanctifice — könyörgést is elimádkoztatja.

⁹³ Franz: i. m. I. 542. l.

A B kódex még megemlíti a keresztkúthoz való vonulást és a Rex sanctorum angelorum himnusz, a C a „*sequitur consecratio fontis*“, az F a „*tunc fiat benedictio et processio ad fontem*“ szavakkal utal a szertartásra, a G szintén, de a keresztkút szentelésének menetét és szövegét csak a D írja le. A rubrikák mutatják, hogy a szentelés közben végzett mozgástól: áldások, gyertyák megmerítése, stb. alig térnek el a későbbi MR előírásai. A PK még beszél a nagyszombati szertartásban a gyermekek megkereszteléséről (f. 55), s G is feltételezi ezt, a B kódex is utal rájuk (f. 104): „*Baptizatis infantibus redeundum est cum lethania...*“, de a többiek hallgatnak a keresztség szentségének kiszolgáltatásáról.

Érdekesek a nagyszombati szentmisére vonatkozó rubrikák is. A litánia után — akárcsak ma, — az ősi, római szokást tartva, introitus nélkül, Kyrie-vel kezdődik a mise. A Glóriára megszólalnak a csengők és harangok: „*signum campanarum festiue consonentur, tunc illuminentur omnes cerei neophytorum, quos manibus tenent*“ — írja a G kódex (f. 89), „*Ante euangelium non portentur lumina*“, írja az A kódex (f. 99), és hasonlóan rendelkezik többi misekönyvünk is. Valószínűleg annak a régi szokásnak az emlékét őrzi ez a rubrika, hogy a neofiták evangéliumra gyújtották meg gyertyáikat. Vagy — mivel az ambo mellett úgyis égett a húsvéti gyertya, nem volt külön szükség rá.⁹⁴ A credo, offertorium elmaradását külön kiemelik a rubrikák: „*offertorium non dicitur* (F. f. 76)“ „*sed offeratur more solito*“. (G f. 89) A secreta után „*dicatur prephacio de resurrectione Te quidem domine omni tempore que quotidie dicatur usque in vigiliam ascensionis domini, nisi in inuencione s. crucis et in nataliciis apostolorum*“ (G f. 89). Az Agnus dei és pax elmaradását mindegyik misekönyv egyformán említi.

⁹⁴ Dankó József: Magy. szert. régiségek. Husvét előünnepélye nagyszombaton. 161—174. l.

⁹⁵ Eisenhofer: i. m. I. 652. l.

Már a D szövegéből láthattuk, hogy a nagyszombati misében szintén szó van a nép áldozásáról. A C kódex (f. 139) hasonlóképen említi „*cum communicauerit sacerdos et populus.*” A középkorban a nagyszombati szentmisén való áldozás szokás volt.⁹⁶ A clunyi bencés kongregáció mintájára sok helyen előírták, másutt csak megengedték a híveknek, bár sohasem kedvelték annyira, mint nagypénteket, vagy nagycsütörtököt. A rituskongregáció⁹⁷ és a C. I. C.⁹⁸ a nagyszombati szentáldozást az ünnepi nagymisében, vagy közvetlen utána megengedte.

A vesperás már a X. század óta része a nagyszombati szentmisének. Sok helyen ezt énekelték a hívők szentáldozása alatt.⁹⁹ A G kódex előírása szerint a diakonus kezdte meg a vesperást: „*postquam communicauerit sacerdos et ministri dyaconus calicem leuans sumpturus sanguinem conuertat se ad chorum imponat: alleluia V. Laudate dominum omnes gentes...*”

Ma különösnek tűnik fel mind a hét kódexnek egybehangzó előírása arra vonatkozólag is, hogy a mise végén a *Benedicamus domino*-val és nem *Ite missa est*-el bocsátották el a népet. A középkorban még nem volt szabályozva az *Ite missa est* és *Benedicamus domino* használata. A nagyobb ünnepeken, nagy tömeg jelenléte alkalmával inkább az *Ite missa est*-et használták. Ha csak a klérus, káptalan, vagy szerzetesi konvent volt együtt, — mivel ők a mise végeztével még továbbra is a templomban maradtak a zsolozsmára, — a *Benedicamus domino*-val zárták a misét.

A *Micrologus* keletkezésekor Advent és Nagyböjt ideje alatt, vasárnap is a *Benedicamus dominot* énekel-

⁹⁶ Browe: Die Kommunion. Die Kommunion am Karsamstag. 75—76. l.

⁹⁷ Acta Apostolicae Sedis VI. (1914) 197. l.

⁹⁸ C. I. C. c. 867. § 3.

⁹⁹ Eisenhofer: i. m. I. 652. l.

tek, „pro tristitia temporis“¹⁰⁰ hogy ezekben a szent időkben a hívek ne távozzanak rögtön a mise végén, hanem maradjanak még a templomban, imádkozzák a klérussal együtt a sextát, nonát. Durandus szerint néhány helyen még karácsonykor is ezekkel a szavakkal zárták a misét, hogy a népet ott tartsák a laudesre.¹⁰¹ Így érthető, hogy kódexeink nagyszombaton az *Ite missa est* helyett a *Benedicamus dominot* írják elő.

Feltámadási szertartást, mely hazánkban megvolt és szabadon fejlődött Pázmány rendelkezéséig, kódexeink nem tartalmazznak.¹⁰²

Ételáldások.

A középkor mindent megáldani szerető lelkületét tükrözik a misekönyveinkben fellelhető ételt és italt megáldó imádságok. A húsvétvasárnapi ételáldások szövegeit a D és E kódex tartalmazza, mégpedig majdnem ugyanazokat és ugyanolyan sorrendben, mint a Pk. Az A, B, F és G próprium sanctorumában Szent Sixtus napján a szőlő megáldásának imáját találjuk, az E-nek utolsó folióira pedig a Szent János-bor benedictioját jegyezte be egy gondos kéz.

D f. 146. E f. 123'.

1. <i>Sequitur benedictio carniū in Resurrectione Domini.</i>	Pk
Deus uniuerse carnis creator qui agnum in egipto... saturari mereantur in bonis.	Franz, I. 585. l. 3. RFI 42. l.
2. <i>Benedictio super lardum.</i>	Pk
Benedic domine creaturam istam lardi... anime tutelam precipiant.	Franz, I. 589. l. 13. RFI 41. l.

¹⁰⁰ *Micrologus de ecclesiasticis observationibus.* Migne P. L. 145. 229.

¹⁰¹ Eisenhofer: i. m. II. 231. l.

¹⁰² Dankó: *Magy. szert. régiségek.* III. A szent húsvétünnep. 321—340. l.

3. *Benedicció super carne auium.* Pk
Deus qui universe creature *qui*¹⁰³
inter ceteras... peruenire mereamur. Franz, I. 586. l. 8.
4. *Benedicció super oua.* Subueniat quesu- Pk
mus domine benedictionis tue gracia... Franz, I. 592. l.
graciarum accione sumentibus RFl 42. l.
5. *Benedicció casei.* Pk
Dignare domine omnipotens benedice- Franz, I. 592. l.
re et sanctificare... repleantur in bo- RFl 42. l.
nis.
6. *Benedicció ad omnia.* Pk
Deus qui resurrectione filii tui nobis Franz, I. 589. l. 14.
gaudia contulisti... reple delicio. RH 15. l.

Az 1. oráció az E-ben „*Benedicció super carnes agni*“ címen szerepel, a Pk-ban¹⁰⁴ is: „*Agni benedicció.*“ (f. 56^a) A 3. oráció kezdete a D kódexben kicsit eltér az oráció-
nak egyéb helyeken található szokásos kezdetétől. Franz-
nál „Deus universe conditor creature“ áll. A 6. orációnak
a címét az E kódexből vettük, a D-ben nincs felirata
ennek az áldó imádságnak. Pk-ban¹⁰⁵ „*Communis*“, RH-ban
„*ad omnia que uis*“ címmel olvasható.

A szőlő benedictiója, mint általában minden termés
zsengéjének a megáldása, ősi szokás. Már a Gregoriánum-
ban II. Sixtus vértanúpápa ünnepénél találjuk ezt a szer-
tartást. Északibb vidékeken ez az időpont sokszor ké-
sőbbre tolódott, a szőlőérés ideje szerint. A Pk, A, B és F
egyaránt a proprium sanctorumban, aug. 6-nál közli ezt
a benedictiót:

- Benedicció uue in die s. Sixti oracio.* Pk
Benedic domine et hos fructus nouus uue Franz, I. 372. l.
... cum graciarum accione percipere. RFl 103. l.

Az E kódex utolsó foliói a Szent János-bor megál-
dását őrizték meg számunkra „*Benedicció noui uini in
die beati Joannis*“ címen. A XII. században, a RFl egyik

¹⁰³ Valószínűleg tévesen került ide a „qui“.

¹⁰⁴ Zalán: A Pk benedictiói. 55. l.

¹⁰⁵ Dankó: Magy. szert. régiségek. III. A szent husvétünnep. 2.
Étek áldás. 323—325. l.

hártyalapján bukkan fel először Szent János tiszteletében a bor megáldására egy oráció. A XIII. században újabb könyörgések elmondásával, evangéliumi szakaszok éneklésével bővül ez a szertartás, a XV.—XVI. század liturgikus emlékei pedig már gazdag változatosságban tartalmazzák a Szent János-bor megáldását.

Az E kódex szertartásleírása értékes emlékünck. A közzétett külföldi boráldások menetével sok hasonlóságot mutat, de imái különlegesen átalakultak, mire a magyar talajon termő bort áldották vele az Egyház szolgálói.

A szokásos szertartást-kezdő imák elhagyásával rögtön az áldási szöveggel találkozunk misekönyvünkben:

E f. 302¹—303.

Benedicchio noui uini in die beati Joannis.

Deus pater domini nostri Ihesu Christi cuius uerbo celi firmati sunt, cui omnia subiecta sunt... salutis humane radices arescunt.

Franz, I. 305—6. l.

A hozzáférhető források hasonló szertartásainak orációjával csak ennyiben egyezik misekönyvünk áldó imája. Míg más szövegekben az exorcizmus jellege domborodik ki, a hazai könyörgés áldásba megy át:

Tu benedic per intercessionem beati Joannis ewangeliste hunc liquorem uini, remoue ab eo omne uirus uenerosum, extingue operationes eius mortiferas et uires quas in se habet euacua, et concede omnibus hunc haustum pergustentibus oculos, ut te uideant, aures ut te audiant, cor, ut magnitudinem tuam intelligant.

Ewangeliium: In principio

Franz, I. 313. l. 4.

Item ew. Recumbentibus undecim discipulis Increatus pater,¹⁰⁶ increatus filius. increatus spiritus sanctus. Immensus... eternus... Gloria patri

¹⁰⁶ A symbolum Athanasianum szavai. A középkorban gyakran imádkozták ördögüzéseknél, zivatarok, bajok stb. távoztatására.

Or. Dominus deus omnipotens ihu xpe Franz, I. 284. l. 1.
qui ex quinque panibus et duobus pisci-
bus... sanctificetur in uisceribus eorum.

Benediccio dei patris... Franz, I. 313. l. 7.

Or. Per istos sermones sancti ewangelii et (Franz, I. 323. l. 2.)¹⁰⁷
per merita beati Joannis ewangeliste bene-
+dicere et consecrare+dignare hunc cali-
cem cum dextera tua deus et presta ut
omnes credentes et de calice bibentes a te
benedicantur et protegentur sicut beatus
Johannes de calice isto bibens ueneno non
est lesus, ita et isti hodie in amore tuo be-
ati Johannis de calice isto bibentes meriti
ipsius ab omni egritudine ueneni absoluan-
tur et corpore et anime se sibi offerentes
ab omni culpa eruantur.

Kódexeink ünnepjegyzéke.*

JANUARIUS.

□ ○ × +	1. Circumcisio Domini	A B C D E F G	Pk
	2. Octaua s. Stephani protom.	A B* C D E F G	Pk
	3. Oct. s. Joannis ew.	A B* C D E F G	Pk
	4. Oct. ss. Innocentum	A B* C D E F G	Pk
	5. Symeonis	D E	Pk
	Vigilia	A B C D E F G	Pk
□ ○ × +	6. Epiphania Domini	A B* C D E F G	Pk
	7. Isidorii ep. cf.	C	Pk
	Valentini	D E	Pk

¹⁰⁷ Franznál közölt oráció csak hasonló ehhez a szöveghez. A „sicut beatus Johannes... ueneno non est lesus“ szavak bizonyítják, hogy a Szent János-bor áldás régi legendában gyökerezik.

* A táblázatban az ünnepek előtti jelek:

+ = 1450-es esztergomi,

□ = 1493-as esztergomi,

× = 1494-es nyitrai,

○ = 1515-ös veszprémi zsinatok ünnepjegyzékét mutatják.

A betűk: A B C D E F G a kódex kalendáriumában, ugyanazon betű jobb felső sarkán a csillag a proprium sanctorumban mutatja az ünnep előfordulását. A betű dűlt szedése azt jelöli, hogy az illető kódex piros, arany, vagy kék színnel emeli ki kalendáriumában az ünnepet. A Pk a Pray kódex valamelyik rétegében, a H a Hahóti, az Sz a Szelephényi kódexben való előfordulást jelzi.

8. Luciani et Juliani mr.	B C							
Erhardi ep. cf.			D E					
Seuerini abb.					G			
9. Juliani et Basilise mr.	A	C D E					Pk	
Genofeve virg.		C*			G*			
10. Pauli primi heremite	A* B	C* D E F* G*					Pk	
11. Educcio Domini de Egypto		C D E					Pk	
12. Sauri mr. (Satyrus)		C						
Othardi mr.		D						
13. Oct. Epiphanie	A B	C D E F G					Pk	
Hilarii cf.	A*	C*			F G*		H Pk	Sz
Remigii ep.	A*	C*						
14. Felicis pbtr.	A* B*	C* D* E* F G*					H Pk	Sz
15. Mauri abb.	A*	C* D* E* F* G*					H Pk	
16. Marcelli pp. mr.	A* B*	C* D* E* F* G*					H Pk	Sz
17. Antonii cf.	A*	C* D* E* F* G*					Pk	
Sulpicii cf.	A*				G*			
18. Prisce vg.	A* B*	C* D* E* F* G*					H Pk	Sz
19. Marii Marthe Audifax etc.	A*	C* D E F G*					Pk	Sz
20. Fabiani et Sebastiani	A* B*	C* D* E* F* G*					H Pk	Sz
× 21. Agnetis v.	A* B*	C* D* E* F G*					H Pk	Sz
22. Vincencii mr.	A* B*	C* D* E* F* G*					H Pk	Sz
23. Emerenciane v.	A* B*	C* D* E* F* G*					H Pk	Sz
24. Timothei	A*	C* D E F* G*					Pk	
□ ○ × + 25. Conversio s. Pauli	A* B*	C* D* E* F* G*					H Pk	Sz
Proiecti mr.	A*	C* D* E* F* G*					H Pk	
26. Policarpi mr. p.	A B	C D* E* F* G*					Pk	
Marci cf. p.	A*	C*			G			Pk
27. Juliani ep. cf.	A*	C* D E F G						
Johannis Chrisostomi		B C D E F						Pk
28. Secundo Agnetis	A* B*	C* D* E* F G*					H Pk	Sz
29. Valerii ep.	A* B	C* D F G*					Pk	
30. Aldegunde v.		C D E						Pk
31. Saturnini (Tirsi et Victoris mr. C)	B C	D E G						

FEBRUARIUS.

1. Brigide v.	A* B	C* D E F G*					Pk	Sz
Ignacii m.		B						
□ + ○ × 2. Purificacio sancte Marie	A* B*	C* D* E* F* G*					H Pk	Sz
3. Blasii ep. m.	A* B*	C* D* E* F* G*					Pk	Sz
4. Victoris m.		B C D E						
Eulalie v.		C D E						Pk
5. Agathe v. m.	A* B*	C* D* E* F* G*					H Pk	Sz
6. Dorothee, Vedasti, Amandi	A B*	C* D* E* F* G*					H Pk	
7. Helene regine	A*	C D* E* F G					H Pk	
8. Pauli ep.		C D E						
9. Apollonie v.	A* B	C* D* E F* G*					Pk	
10. Scolastice v.	A* B*	C* D* E* F* G*					H Pk	Sz
11. Desiderii m.		B C D						
12. Sotheris, Zothi, Jacincti, Nerey, et Abundi mr.	A*				G*			Pk
Eulalie v. m.		C D E						
13. Stephani ppe cf.		C D E						Pk
Castoris cf.	A*				G			
14. Marcii	A B	C D E G						
Valentini, Vitalis, Felicule	A* B*	C* D* E* F* G*					H Pk	Sz
15. Faustini et Jobite m.		B C D E						Pk

	16. Juliane v.	A* B	C* D E	G*		Pk	Sz
	17. Donati m.		C D E				
	18. Symeonis ep. m.		C D E F			Pk	
	19. Gabini pbtri.		C D E			Pk	
	20. Eucharii ep. m.		C D E				
	21. Felicis et Fortunati m.		C D E				
	22. Kathedra s. Petri	A B*	C* D E* F* G*		H	Pk	Sz
	23. Septuaginta duo mrm. Vigilia		D E			Pk	
		B* C	D* E* F* G*				
□ + ○ ×	24. Mathie apli. Gerardi ep. m.	A* B*	C* D E* F* G*			Pk	Sz
		A*	C* D* E* F* G*		H	Pk	
	25. Walpurgae v. Victorini et Victoris mm.	A*	C* D* E* F*			Pk	
		B					
	26. Fortunati ep. m.		C D E				
	27. Inuencio capitis Precursoris Do- mini.		C D E				
	28. Romani abb.	B	C D E			Pk	

MARTIUS.

	1. Donati mr. Leonis ppe		C D E				Pk
				F			
	2. Simplicii ppe		C D E			Pk	
	3. Maximi militis Kunegundis		C D E				
		B*			G		
	4. Adriani Translacio s. Wencezlay	B	C D E			Pk	
			C D E F				
	5. Eusebii	B	C D E				
	6. Victoris et Victorini mm.		C D E			Pk	
	7. Hilarii Perpetue et Felicitatis mm.			F G			
		A* B	C* D* E* F* G*		H	Pk	
		B	C D E				
	8. Cipriani et Sylemonis		C D E				
	9. Ss. Quadraginta militum. Cirilli et Methudii ep.		C D E				
			E				
	10. Alexandri mr. et Gayi		C D E		G		
	11. Rustici et Palatini		C D E				
□ + ○ ×	12. Gregorii pp.	A B*	C* D E F* G*		H	Pk	Sz
	13. Macedonii presb. et Patricie ux- oris eius Thome de aquino		B C D E			Pk	
				F			
	14. Innocencii pp.		C D E				
	15. Longini militis		C D E			Pk	
	Zacharie pp.		C D E				
	16. Cipriani mr.				G		
	17. Gerdrudis v. Bernhardi abb.	A B	C D E	F G		Pk	
				F			
	18. Rudberti		D E				
○	19. Joseph nutritoris Domini		C D E		G		Pk
			C D E				
	20. Gumberti ep.		C D E				
	21. Benedicti abb.	A* B*	C* D* E* F* G*		H	Pk	Sz
	22. Justi ep		C D E			Pk	
	23. Victoriani m.		C D E				
	24. Pignemii ep.		C D E				
□ + ○ ×	25. Annunciatio sancte Marie	A B	C D E F G		H	Pk	Sz
	26. Castuli m.		C D E	G		Pk	

27. Rudperti ep. Ressureccio Domini	A B* C D E F G	H	
	B C		Pk
28. Prisci m.	C D E		Pk
29. Eustachii (Eustasii) Abb.	C D E		Pk
30. Quirini m. Victoris	C D E		Pk
31. Reguli ep.	B C D E		

APRILIS.

	1. Marie egipciace	B C D E	G*		
	2. Quinciani mr.	B C D E			
	3. Theodosie v.	B C D E			
○	4. Ambrosii ep. cf.	A* B* C* D* E* F* G*		Pk	Sz
	5. Hirenis v.	C D E			
	6. Sixti ep. mr.	B C D E		Pk	
	7. Dionisii	C D E F			
	8. Perpetui ep.	B C D		Pk	
	9. Antonii mon.	A* B C D E			
	10. Ezechiel pr. Anthonii m.	C D E		Pk	
		B			
	11. Leonis pp.	A* B C D E F G*		Pk	Sz
	12. Julii ep. Leonis pp.	C D		Pk	
		A			
	13. Eufemie v.	A* C D E F G		Pk	Sz
	14. May, Thiburcii, Valeriani, Maxi- mi	A* B* C* D* E* F* G*	H	Pk	Sz
	15. Helene regine	A* B C* D E		Pk	
	16. Calixti et Carisii	C D E		Pk	
	17. Petri diaconi	C D E		Pk	
	18. Eleutherii ep. m.	B C D E		Pk	
	19. Vincencii m.	B C D E			
	20. Aniceti	C D E			
	21. Maximi pp Marcellini pp	B C	G		
		C D E			
□ +	22. Sotheris pp				
□ + ○ ×	23. Adalberti m. ep.	A* B* C* D* E* F G*	H	Pk	Sz
□ + ○ ×	24. Georgii m.	A* B* C* D* E* F* G*	H	Pk	Sz
□ + ○ ×	25. Marci ew. letania maior	A B* C* D* E* F* G*	H	Pk	Sz
	26. Cleti pp	B C D E		Pk	
	27. Anastasii ep.	B C D E		Pk	Sz
	28. Vitalis m.	A* B* C* D* E* F* G*	H	Pk	
	29. Petri m. fris predicatoris (noui mr. G.)	A C D E F* G*			
	30. Quirini m.	B C D E			

MAIUS.

□ + ○ ×	1. Philippi et Jacobi ap. Walpurge v.	A* B* C* D* E* F* G*	H	Pk	Sz
		A* B* C* D E	G*	Pk	
	2. Athanasii ep. Alexandri ep cf. Sigismundi regis	A* B C*	E	Pk	
		C		Pk	
		B D E G		H	Pk
□ + ○ ×	3. Invenio s. Crucis Alexandri Evencii, Theodori Juuenalis ep. Quiriaci mr.	A* B* C* D* E* F* G*	H	Pk	Sz
		A* B* C* D E* F* G*		Pk	
		A* C*		Pk	
		E*			
	4. Floriani m. Commemoracio spinee corone	A* B* C* D* E* F* G*		Pk	
		G*			
	5. Gotthardi ep.	A B C D E F G*	H	Pk	

	6. Johannes ad portam latinam	A* B* C* D* E* F* G	H Pk Sz
	7. Johannes archiep. Transl. s. Stephani prm.	B C D E G	
	8. Victoris m.	A* C D E F G	Pk
○ ×	Adventus s. Michaelis (G: Victoria s. M.) Stanizlai	A* B A* B E G	Pk Sz
	9. Transl. s. Nycolai ep. Victoris mr.	B C D E G	Pk
	10. Gordiani et Epimachi	A* B* C* D* E* F* G*	H Pk Sz
	11. Gangolfi mr. Mamerti ep.	A* B* C* D* E* F* G* C D E	Pk
	12. Nerei, Achillei, Pancracii mr.	A* B* C* D* E* F* G*	H Pk Sz
	13. Marie ad martires Servacii	A* C* D E F* G* A* B C* D* E F* G*	H Pk Pk
	14. Theodori pp. Bonifacii	B C D E* A C D E F G*	Pk
	15. Symplicii ep. Zophie v.	B C D E G	
	16. Vincencii et Peregrini	B C D E	Pk
	17. Syri ep.	C D E	
	18. Felicis ep., Adriani mr.	B C D E	
	19. Potenciane v.	A* B* C* D E F G*	Pk Sz
	20. Hilarii ep.	B C D E	
	21. Valentis m.	C D E	Pk
	22. Faustini et Thimothei Helene regine	C D E A B C F* G*	
	23. Desiderii ep.	B C D E	Pk
	24. Dominici cf. Modoaldi ep. et cf. Donaciani et Rogatiani. mr.	A C D E G A* A* F G*	Pk
	25. Urbani ppe Francisci	A* B C* D* E* F* G* A	H Pk Sz
	26. Augustini ep. Bede prsb.	B C D E B	Pk
	27. Germani ep.	A* C* D E G*	Pk
	28. Julii ep. m.	B C D E	Pk
	29. Maximini ep. Stephani regis	A* C D E G G	Pk
	30. Felicis ppe m. Eleuacio dextere s. Stephani	A* C D E F	Pk Pk
	31. Petronelle v.	A* B C* D E F* G*	Pk Sz

JUNIUS.

	1. Nicomedis m.	A* B C D E F* G*	H Pk Sz
	2. Marcellini et Petri m.	A* B* C* D* E* F* G*	H Pk Sz
	3. Erasmi cf. Laurencii Progeniti Donati mm. Juliane v.	A* B* C D* E* F* G A* F G* C	Pk
	4. Quirini Septem germanor. Pergentini, Sauri,	A* C* D E G* G	Pk
	5. Bonifacii ep et soc.	A* B C D* E* F* G*	Pk Sz
	6. Philippi diaconi	C D E	
	7. Columbani cf.	B C D E G	
	8. Medardi et Gildardi ep.	A* B C* D E F G*	Pk Sz
	9. Primi et Feliciani m.	A* B* C* D* E* F* G*	H Pk Sz

	10. Basilidis et Tripoli mm.	B C D E			
	Anoforus cf. et heremita		G		
	11. Barnabe ap.	A* B* C* D* E* F* G*		H Pk	Sz
	12. Basilidis Cirini Naboris Nazarii	A* B* C* D* E F* G*		H Pk	Sz
	13. Anthonii cf. (Fr. heremitarum F)	A* B* C* D E F G			
	Felicule v.	A			Pk
	14. Basilii, Aniani cum ceteris	A* B C* D E F			Pk
	15. Viti Modesti Crescencie	A* B* C* D* E* F* G*		H Pk	Sz
	16. Cyrici et Julite Matris eius	A* C* D E F* G*		H Pk	Sz
	17. Justine v. m.	A			Pk
	cclxii mm.		C D E		Pk
	18. Marci et Marcelliani	A* B* C* D* E* F* G*		H Pk	Sz
	19. Gerwasii et Prothasii	A* B* C* D* E* F* G*		H Pk	Sz
	20. Thimothei presb.		C D E		
	21. Rufine et Marce		C D E		
	Albani m.	A* B C* D* E* F* G*			Pk
	22. Paulini cf.	A* C F G*			Pk
	Achacii cum soc.	A B C*	F		
	Decem milia militum m.	A* B* D* E* F* G			
	23. Ediltrudis (Geldtrudis)		C D E		
	Vigilia	A* B* C* D* E* F* G*		H Pk	Sz
□ + ○ ×	24. Nat. s. Joannis Bapt.	A* B* C* D* E* F* G*		H Pk	Sz
	25. Amandi cf.		B C D E		
	26. Joannis et Pauli m.	A* B* C* D* E* F* G*		H Pk	Sz
□ + ○ ×	27. Transl. s. Ladizlay	A* B* C* D* E* F* G*			Pk
	Septem dormientes		G		
	28. Leonis ppe	A* B* C* D* E* F* G*		H Pk	Sz
	Vigilia	A* B* C* D* E* F* G*			Pk
□ + ○ ×	29. Petri et Pauli ap.	A* B* C* D* E* F* G*		H Pk	Sz
	30. Commemoracio s. Pauli	A* B* C* D* E* F* G*		H Pk	Sz

JULIUS.

	1. Oct. s. Joannis	A B C* D* E* F* G			Pk
	Vigilia	A C D E			
□ + ○ ×	2. Visitacio s. Marie v.	A B* C D* E* F* G*			Pk
	Processi et Martiniani	A* B* C* D* E* F* G*		H Pk	Sz
	3. Transl. s. Thomae ap.	A* B C D E			Pk
	4. Udalrici ep.	A* B* C D* E* F* G*			Pk
	Transl. s. Martini ep.	A* B C* D* E F* G*			Pk Sz
	Procopii abb.		D E		
	5. Dominici mr.		C D E		Pk
	6. Oct. Petri et Pauli	A* B* C* D* E* F* G*		H Pk	Sz
	Goaris cf.	A			Pk
	7. Willibaldi ep. cf.	A* C* D* E* F* G*			Pk
	8. Khiliani et soc.	A* B* C* D* E* F* G*			Pk
	Zenonis mr.	A B C D E			
	Oct. s. Marie	A C D E F*			
	Translacio s. Nycolai ep.	B*			
	10. Septem fratrum mm. (fil. Felicitatis G)	A* B* C* D* E* F* G*		H Pk	Sz
	11. Transl. S. Benedicti abb.	A* B* C* D* E* F* G*		H Pk	Sz
	12. Hermagore et Fortunati		C D E		Pk
□ + ○ ×	13. Margarethe	A* B* C* D* E* F* G*		H Pk	Sz
	14. Henrici imperatoris	A B E			
	15. Diuisio apostolorum	A* B* C* D* E* F* G*		H Pk	Sz
	16. Eustachii ep.		B C D E		
	17. Alexii cf.	A* B* C* D* E* F* G*		H Pk	Sz

×	Andree et benedicti	A* B*	F* G*	H	Pk	
	18. Gurdenis	C, D	E			
	19. Helie prophete	C	D E	G	H	Pk
	20. Sabini et Maximi mm.	C	D E			
	21. Praxedis v.	A* B* C*	D* E* F* G*	H	Pk	Sz
□ + ○ ×	22. Marie Magdalene Theodosie virg.	A* B* C* D* E* F* G*		H	Pk	Sz
	23. Appolinaris m. ep. Nicassii ep.	A* C*				
	23. Appolinaris m. ep.	A* B* C* D* E* F* G*		H	Pk	Sz
	24. Crispine v. m. Vigilia	A* C*				
	24. Crispine v. m.	A B C* D* E* F* G*			Pk	
	24. Crispine v. m.	A* B* C* D* E* F* G*				Sz
□ ○ ×	25. Jacobi ap. Christophori m.	A* B* C* D	E* F* G*	H	Pk	Sz
□ ○ ×	26. Anne matris s. Marie	A* B* C* D* E* F* G*				
	27. Septem dormiencium Martha hospita Dom.	A* B* C* D* E* F* G*			Pk	
	28. Panthaleonis	B*				Sz
	28. Panthaleonis Nazarii, Celsi	A B C D E F G			Pk	Sz
	29. Felicis Simplicii et soc. Deposicio s. Ladizlay regis	A*	G*	H		
	29. Felicis Simplicii et soc.	A* B* C* D* E* F* G*		H	Pk	Sz
	30. Abdon et Sennes	A B	D E F G*		Pk	
	31. Germani ep. et cf.	A* B* C* D* E* F* G*		H	Pk	Sz
	31. Germani ep. et cf.	A* B C* D* E*	G*		Pk	

AUGUSTUS.

	1. Ad uincula s. Petri Septem fr. Machabeorum	A B* C* D	E* F* G*	H	Pk	Sz
	2. Stephani ppe mr.	A* C* D* E* F* G*		H	Pk	
	3. Inuencio s. Stephani protom.	A* B* C* D* E* F* G*		H	Pk	Sz
	4. Valentini ep. prb.	B* C D E				
	5. Marie de niue Dominici cf.	D E F* G*				
	5. Marie de niue	A* B* C*	F*		Pk	
	6. Transfiguracio Domini Sixti ppe, Felicissimi, Agapiti	A* B* C* D* E* F* G*			Pk	
□ + ○ ×	7. Affre m. Donati ep. (Patroni Mysensis: B.)	A* B* C* D* E* F* G*		H	Pk	Sz
	8. Cyriaci et soc. (Largi, Smaragdi)	A* B* C* D* E* F* G*		H	Pk	Sz
	9. Romani Vigilia	A* B C	F G	H	Pk	Sz
□ + ○ ×	10. Laurentii dyaconi (leuitis et m. C F)	A* B* C* D* E* F* G*		H	Pk	Sz
	11. Tyburcii m.	A* B* C* D* E* F* G*		H	Pk	Sz
	12. Epuli dyaconi Clare monialis et v.	C D E			Pk	
	13. Ypoliti m. et soc.	A*	D* E* F* G*			
	14. Eusebii cf. Vigilia	A* B* C* D* E* F* G*		H	Pk	Sz
□ + ○ ×	15. Assumpcio s. Marie Deposicio s. Stephani regis	A* B* C* D* E* F* G*		H	Pk	Sz
	16. Arnulfi ep.	C	F*		Pk	
	17. Oct. s. Laurenti	A* C* D E F G*		H	Pk	
	18. Agapiti mr.	A* B* C* D* E* F* G*		H	Pk	Sz
	19. Magni m. Ludowici ep.	A* B C* D* E* F* G*		H	Pk	
	19. Magni m.	G				
	19. Magni m.	A* C* D* E F*				
□ + ○ ×	20. Stephani regis Hung. Germani ep.	A B* C* D* E F* G*		H	Pk	
	20. Stephani regis Hung.	A* B*				

	21. Bernardi abb.	A	C	G*			
	Priuatī ep. et m.		C D E				Pk
	22. Oct. assumpcionis (S. Marie)	A B C D E F G					Pk Sz
	Tymothei, Symphoriani	A* B* C* D* E* F G*				H	Pk
	23. Timothy et Apollinaris	A* B* C* D* E*		G*			
	Vigilia	A* B* C* D*		F* G*			Pk Sz
□ + ○ ×	24. Bartholomei ap.	A* B* C* D* E* F* G*				H	Pk Sz
	Audeoni ep. mr.	A*					H
	25. Genesii m.	A*	C D E F				Pk
	Ludowici regis			G			
	26. Hyrenci et Abundi m.		C D E				Pk
	27. Ruffi m.	A B* C* D* E F* G*				H	Pk Sz
	Oct. s. Stephani	A		E*			
○	28. Augustini ep.	A* B* C* D* E* F* G*					Pk Sz
	Hermetis m.	A* B* C				G*	H Pk
	29. Decollacio s. Joannis	A* B* C* D* E* F* G*				H	Pk Sz
	29. Sabine v.	A* B* C* D* E* F* G*				H	Sz
	30. Felicis et Adaucti m.	A* B* C* D* E* F* G				H	Pk Sz
	31. Paulini ep. m.	A* B* C D E		G*			Pk

SEPTEMBER.

	1. Egidii abb.	A* B* C* D* E* F G				H	Pk Sz
	Prisci m.	A*					H Pk
	Uerene v.		D E				Pk
	2. Deposicio s. Emerici ducis et	A* B* C* D* E* F G*					Pk
	Remaclī cf.	A*					
	3. Anthonii m.	A* B* C D E F* G					Pk
	4. Marcelli et Justi mm.	A	C D E				Pk
	Oct. s. Augustini	A		G			
	5. Quintini m. (Quinti E)		C D E				
	6. Magni cf.	A B C D E		G			Pk
	7. Euorcii ep. cf.	A* B* C D E F* G*					
□ + ○ ×	8. Natiuitas s. marie v.	A* B* C* D* E* F* G*				H	Pk Sz
	Corbiniani mr.	A*		F*			
	9. Gorgonii m.	A* B* C* D* E		G*		H	Pk Sz
	Adriani m.	A* B* C* D* E* F* G*				H	Pk Sz
	Chunegundis regine		C D* E				
	Hylarii ppe			E			Pk
	10. Theodardi ep. m.	A* B* C					
	11. Prothi et Jacincti	A* B* C* D* E* F* G*				H	Pk Sz
	12. Serapionis m.	C D E					
	13. Maurilii ep. cf.	A* B C* D E		G*			
	(Mauricii A. Materni ep. E)	A* B*		E			
□ + ○ ×	14. Exalt. s. Crucis.	A* B* C* D* E* F* G*				H	Pk Sz
	Cornelii et Cipriani	A* B* C* D* E* F* G*				H	Pk Sz
	15. Nicomedis m.	A* B* C* D* E* F* G*				H	Pk Sz
	Oct. s. Marie	A					
	16. Eufemie v. Lucie, Geminiani	A* B* C* D* E* F* G*				H	Pk Sz
	17. Lamperti ep. m.	A* B* C* D* E* F* G*					Pk Sz
	18. Florencii m.	B C D E					Pk
	19. Januarī cum soc. mm.		C D* E				Pk
	20. Vigilia	A* B* C* D* E* F* G*				H	Pk Sz
	Fauste v.	C					Pk
□ + ○ ×	21. Mathei ap. et ew.	A* B* C* D* E* F* G*				H	Pk Sz
	22. Mauricii et soc.	A* B* C* D* E* F* G*				H	Pk Sz
	23. Tecele v.	A* B* C D E F* G*					Pk
×	Emmerani mr.	A* B* C* D* E* F* G*					Pk

	24. Rudberti ep.								
	Gerardi ep. m.	A* B*	C D E F G*	H	Pk				
	Concepcio Joannis Bp.	A*	C* D* E*		Pk	Sz			
	25. Cleophe v.	A*	C D E						
	26. Cipriani et Justine (Crispini G)	A*	C D E F* G*		Pk	Sz			
	27. Cosme et Damiani mm.	A* B* C*	D* E* F* G*	H	Pk	Sz			
	× 28. Wenceslai ducis m.	A* B* C*	D* E* F* G*		Pk	Sz			
□ + ○ ×	29. Michaelis aa	A* B* C*	D* E* F* G*	H	Pk	Sz			
○	30. Jeronimi presb. cf.	A* B* C*	D* E* F* G*	H	Pk	Sz			

OCTOBER.

	1. Remigii, Germani Vedasti et aliorum	A* B* C*	D* E* F* G*	H	Pk	Sz			
	Nicetii ep. et cf.	A*							
	2. Leodegarii ep. m.	A* B	C D* E F* G*		Pk	Sz			
	3. Suplicii, Seruiliani m.		C D E		Pk				
	4. Marci et Marcelliani Francisci cf.		B* C D E						
	5. Faustini m.	A* B*	C* D* E* F* G*		Pk				
	6. Abraham Isaac et Jacob Transl. s. Stanizlay mr.		C D E	G*	Pk				
	7. Marci ppe, Marcelli Apulei Sergi Bacchi	A* B* C*	D* E* F* G*	H	Pk	Sz			
	8. Demetrii m. Pelagie et Justine	A	C	G*	Pk				
	9. Dionisii et soc.	A* B* C*	D* E* F* G*	H	Pk	Sz			
	10. Gereonis et soc. Transl. s. Augustini Transl. s. Stephani regis	A* B* C*	D* E* F* G*	H	Pk	Sz			
	12. Maximiliani cf. Elene regine		C D E	G*					
	13. Colomanni m.	A		G*					
	14. Callixti ppe m. Carboni m.	A B* C*	D* E* F* G*	H	Pk	Sz			
	15. Hedwigis ducisse Sigismundi regis m. Basoli cf.	A*	F*						
	16. Galli cf.	B* D E		G*					
	17. Marthe sororis Lazari	A	C						
□ + ○ ×	18. Luce ew.	A* B* C*	D* E* F* G*	H	Pk	Sz			
	19. Januarii et soc.		C D E		Pk				
	20. Quirini cum soc.		C D E						
	21. Undecim mill. virg.	A* B* C*	D* E* F* G*		Pk	Sz			
	22. Lupencii m. Seueri cf.	A*	C D E						
	23. Seuerini ep.	A* B	D*		Pk				
	24. Columbani abb. Maglorii ep. cf.	A* B* C*	D* E* F* G*	Pk	Sz				
	25. Crispini et Crispiniani m.		C D E						
	26. Demetrii m.	A* B* C*	D* E* F* G*		Pk	Sz			
	27. Vedasti et Amandi Vigilia	A* B* C*	D*	G*	Pk				
□ + × ○	28. Simonis et Jude apolorum	A B C*	D* E* F* G*	H	Pk	Sz			
	29. Narcisci ep.		C D E		Pk				
	30. Ducentorum mm. (ccxx m)		C D E		Pk				
	31. Quintini m. Wolfgangi ep. Uigilia	A* B* C*	D* E* F* G*	H	Pk	Sz			

NOVEMBER.

□ + × ○	1. Festiuitas Omnium Sanctorum Cesarii m.	A* B* C* D* E* F* G* A B* C* D* F* G	H Pk Sz
	2. Commemoracio animarum Eustachii et soc.	B C D E F G A* B* C* D* F G*	Pk Sz
	3. Valentini presb.	B C D E	
	4. Germani m.	B C D E	Pk
+ × □	5. Transl. s. Emerici	A* B* C D* E* F* G*	H Pk
	6. Transl. s. Adalberti Leonardi abb.	A* B* C D E* F G* A* B* C* D* E* F* G*	Pk Pk
	7. Willibrordi ep. et Huberti cf.	A* B* C D E* F G* A	Pk Sz
	Quatuor coronatorum Oct. Oo. Ss.	A B C D* E* F* G* F	H Pk Sz Pk
	9. Theodori m.	A* B* C D* E* F* G*	H Pk Sz
	10. Martini ppe m. Transl. Ludmille uidue	A* B C* D E* F* G* B C	Pk
□ + ○ ×	11. Martini ep. Menne m.	A* B* C* D* E* F G* A* C D* E* F* G*	H Pk Sz H Pk
	12. Benedicti Isaac et Johannis (in Bohemia C)	A C D* E F	Pk
	13. Briccii ep. cf.	A* B* C* D* E* F* G*	H Pk Sz
	14. Clementini m.	C D E	Pk
	15. Secundi m.	C D E	
	16. Othmari abb.	A* B* C* D* E* F* G*	Pk Sz
	17. Aniani ep.	A* B C D E F G*	Pk Sz
	18. Romani m. Oct. s. Martini	C D E A F G	
□ + ○ ×	19. Elizabeth uidue (lantgraue G)	A* B* C* D* E* F* G*	H Pk
	20. Ethmundi regis	C D E	
	21. Columbani abb. Presentacio s. Marie v.	A* B* C D* E* F G* E F G	Pk Sz Pk
	22. Cecilie v.	A* B* C* D* E* F* G*	H Pk Sz
	23. Clementis ppe mr. Felicittatis v.	A* B* C* D* E* F* G* A* F* G*	H Pk Sz H Pk
	24. Crisogoni m.	A* B* C* D* E F* G*	H Pk
□ + ○ ×	25. Catherine v. m.	A* B* C* D* E* F* G*	Pk
	26. Lini ppe	B C D E F	Pk
	27. Vitalis et Agricole m.	B C D E	Pk
	28. Sostomis m.	C D E	
	29. Saturnini Crisancii Darie Mauri Uigilia	A* B* C* D* E* F* G* A* B* C* D E* F* G*	H Pk Sz H Pk Sz
□ + ○ ×	30. Andree ap. Joseph profete Joseph nutritoris domini	A* B* C* D E* F* G* F* F*	H Pk Sz H Pk Sz

DECEMBER.

	1. Eligii ppe cf.	A* B C D E	
	2. Longini militis	B C D E	Pk
	3. Claudi et Tribuni m.	B C D E	Pk
	4. Barbare v.	A* B* C* D* E* F* G*	Pk Sz
	5. Dalmacii m. Crispine v.	C D E G	Pk
□ + ○ ×	6. Nicolai ep.	A* B* C* D* E* F* G*	H Pk Sz
	7. Oct. s. Andree Ambrosii	A* B* C* D* E F* G* A* B*	H Pk Sz Sz

□ + ○ ×	8. Concepcio s. Marie	A B* C* D* E* F* G*						Pk
	9. Eucharie ep. et Zenonis	A* C D E						Pk
	10. Eulalie v.	B C D E						Pk
	11. Damasi ppe	A* B* C* D E F* G*						
	12. Pauli	C D						
	Materni cf.	D* E*						
	15. Lucie v. m.	A* B* C* D* E* F* G*	H	Pk	Sz			
	14. Otilie	D* E* F* G*						
	15. Nicasii ep. m.	B C D E						Pk
	Maximini cf.	A* B C						Sz
	Oct. s. Marie					F		
	16. Ananie Azarie Misaelis	C D E						Pk
	17. Ruffi et Zozimi	D E						Pk
	Ignacii ep.	B C				G		Pk
	Lazari ep.	A*				F* G*		Pk
	18. Ignacii ep. m.				D E			Pk
	Rufi et Zozimi m.	C						Pk
	19. Aminonis et Zenonis m (Lumino- nis E)	C D E						
	20. Anastasii ep.	C						Pk
	Uigilia	A* B* C* D* E* F* G*						Pk Sz
□ + ○ ×	21. Thome apl.	A* B* C* D* E* F* G*	H	Pk	Sz			
	22. Triginta mm.	C D E						Pk
	23. Victorie v.	C D E						
	24. Uigilia	A B C D E F G						Pk
	25. Natiuitas Domini	A B C D E F G						Pk
	Anastasia	A* C				F		Pk
□ + ○ ×	26. Stephani protm.	A B C D E F G						Pk
□ + ○ ×	27. Johannis apl.	A B C D E F G						Pk
□ + ○ ×	28. Ss. Innocentum	A B C D E F G						Pk
	29. Thome aep.	A B* C D E F G						Pk
	30. Sabine ep.	C D* E						Pk
	31. Siluestri ppe cf.	A* B* C* D E* F* G*	H	Pk				
	Columbe v.	A* B C*						
	Basili	A* C*						

A kalendáriumok és proprium sanctorumok egybevetése alapján állítottuk fel a hét pozsonyi misekönyv ünnepjegyzékét. A kalendáriumokban észlelhető apróbb ingadozásokat, elírásokat kiigazítva egy-egy dátumhoz rögzítettük az ünnepelt szentek nevét.

Összehasonlításaként megjelöltük, hogy az 1450-es¹⁰⁸ és az 1493-as¹⁰⁹ esztergomi tartományi zsinat, továbbá az 1494-es nyitrai¹¹⁰ és az 1515-ös veszprémi¹¹¹ egyházmegyei

¹⁰⁸ Batthányi: i. m. III. 491. l.

¹⁰⁹ Péterffy: i. m. I. 219. l.

¹¹⁰ U. o. I. 281. l. „... statumus ut suprasriptis diebus clerici et laici debeant a sérvilibus operibus abstinere.“ A megjelölteken kívüli kötelező ünnep volt az év minden vasárnapja, a templom patrónusának ünnepe és a felszentelésének napja is.

zsinat mely ünnepeket rendelt el kötelezően a nép számára. Bár időrendben ezek későbbiek, mint kódexeink zöme, mégis útmutatást adnak a kötelező ünnepekre, és Nyitra, Veszprém helyi színezete mellett kiemelik a pozsonyi kalendárium sajátosságait. A kötelező ünnepeket szinte kivétel nélkül piros betűkkel találjuk bejegyezve misekönyveinkbe, de ezeken felül is sokszor csillannak szemünkbe az ünnep nagyobb fényét jelző színes betűk a kalendáriumokban. Az A kódex ünnepjegyzéke mutatja a legtöbb rubrumot, feltűnően buzgó az oktávák megülésében.

A sanctorale részletes vizsgálata, összevetve más egykorú pozsonyi, esztergomi, hazai és külföldi missalek ünnepeivel, meghaladja a jelen értekezés kereteit. Ezért csak az első pillantásra szembeötlő sajátságokra vetjük tekintetünket.

Misekönyveink a Hahóti, Szelepchényi és Pray kódex ünnepjegyzékéhez viszonyítva határozott gazdagodást mutatnak. A C, D, E kalendáriumában szinte minden napra esik valamilyen ünnep. S nemcsak azoknak a szenteknek felvételével bővültek misekönyveink, kik a három régebbi hazai emlékünkhöz viszonyítva később éltek, vagy kultuszuk későbbi szerzetesrend terjedésével honosodott meg hazánkban, (pl. Szent Domonkos translációs ünnepe, veronai Szent Péter, pataviai Szent Antal, aquinói Szent Tamás, Szent Klára és mások ünnepe), hanem más, régebbi ünnepekkel is. Feltűnő az ősi gregorián-gelazián mártírréteg gazdagodása (pl. Claudius-Nicostratus, Lucianus, Julianus, Satyrus, Adrianus, Donatus, Eventius, Theodorus, Thimoteus-Apollinaris, Demetrius stb.), a régi frank réteg erősödése (pl. Hubertus, Eligius, Desiderius, Eucherius, Felix, Regulus és mások), és a germán réteg bővülése is (Erhardus, Gangolfus, Albanus, Simphorianus, Vedastus, Chilianus, Gereon, Mauritius, Amandus, Gallus, Verena,

¹¹¹ U. o. I. 243. l.

Affra, Emerentiana, Brigida, továbbá Rupertus és Walpurga különböző ünnepei stb.). A sanctorale legértékesebb gazdagodásának a szláv ünnepréteg kialakulását tekinthetjük. Hazánk a XV. században, főleg a Jagellók uralma alatt szorosabb kapcsolatba jutott a cseh-morva lengyel-területekkel, és egészen természetes, hogy ennek kulturális hatásai pozsonyi misekönyveinkben is fellelhetők.

Kódexeink szláv rétegét a következő ünnepek képviselik:¹¹²

1. *Szent Vid*, Prága védőszentje († 305). Június 15-i ünnepét a Sz. és Pk is tartalmazza ugyan, de a tárgyalt missalek is kivétel nélkül hozzák, az A D E és F pedig piros betűkkel emeli ki.

2. *Szent Adalbert* ünnepe és rubrumokkal kiemelt volta bármennyire is jellemzője a cseh misekönyveknek, az Esztergomhoz tartozó pozsonyi könyvekben szláv hatások nélkül is érthető.¹¹³

3. *Szent Vencel*, cseh herceg, († 935). Szept. 28-i ünnepét piros betűkkel jegyezték be az A B C E kódexek. A Sz. és Pk-hoz viszonyítva új a márc. 4-én megült translációs ünnepe, mely szintén fellelhető a C D E F kalendáriumában.

4. *Szent Ludmilla*, Borziwoi cseh herceg feleségének († 921) szept. 16-i ünnepe hiányzik, viszont a nov. 10-i translációját megtaláljuk a B és C naptárában.

5. *Szent Szaniszló*, krakkói püspök († 1079) nevét máj. 8-án piros festékekkel írták be az A, feketével a B E G kalendáriumába. Az A B C E proprium sanctorumában pedig okt. 6-i translációjára bukkanunk.

6. *Szent Prokopnak*, a prágai keresztelő Szent János kolostor apátjának († 1053) nevét is felvette a D és E júl. 4-ére a kalendárium szentjei közé.

¹¹² Az egyes szentekhez vonatkozó adatokat Ulysse Chevalier, Répertoire des sources c. munkájából merítettem.

¹¹³ Szent Adalbertnek Szent Istvánra gyakorolt hatását kiemeli és részletesen ismerteti Galla: A clunyi reform c. könyvében.

7. *Az öt szent testvérért* (F: *Quinque fratrum benedicti iohannis et ysaac*), kik 1003-ban Břewnowban haltak vértanúhalált és jellegzetes ünnepei a cseh misekönyveknek, nov. 3-án ünnepli az F, 12-én az A C D és E kódex.

8. *Szent Hedvig* lengyel királynő is ehhez a réteghez tartozik. II. Endre feleségének, merániai Gertrudnak nővére, Henrik lengyel király felesége († 1243). Okt. 15-i ünnepét piros betűvel jegyzi a D kalendárium, de megtaláljuk a B és E-ben is.

9. *Szent Wolfgang*, Régensburg püspöke is ide sorozható, mert 973-ban I. Ottó császárral karöltve ő alapította a prágai püspökséget és így tisztelt szentje a cseh misekönyveknek. Okt. 31-én a B E és G kódex emlékezik meg róla.

Érdekes, hogy a cseheknél annyira kedvelt és tisztelt *Cirill és Methódnak*, a szláv réteg legkiemelkedőbb szentjeinek ünnepe lassan szivárgott át hazánkba. Tárgyalt pozsonyi misekönyveink kalendáriumának egyikében sem található meg nevük. Későbbi kéz írta be az E kódexbe (f. 3. márc. 9.).

Hogy misekönyveink magyarországi használatra készültek, az kétségtelen. Akár a kalendárium, akár a *proprium sanctorum* áttekintése, a litániák vagy sequenciák végigolvasása teljesen meggyőz erről. A B kódex erős osztrák-német hatást mutat ugyan, de külföldi mintapéldány után, vagy éppen külföldön is készülhetett Magyarország számára, erre nem egy példát ismerünk a középkori misekönyvírás és nyomtatás történetéből.

Hogy egyenesen Pozsony számára írták őket, az is nagyon valószínű. Az F és G kódex kolofónjából világosan tudjuk ezt. De fény derül a többiek pozsonyi voltára is, ha a közölt sanctoralet összevetjük Pozsony város helyi adataival és a szentek nevével, akiket Pozsony középkori polgárai tiszteletükkel öveztek. Ortway Tivadar, Pozsony város története című idézett könyvét vesszük itt segítségül.

Pozsonyban misekönyveink keletkezési korában három plébániatemplom állott.

1. A Csukárd-család temetkezési kápolnájának helyén épült a várból a városba költözött dóm a XIV. század elején. 1452-ben szentelte fel az Üdvözítő és Szent Márton tiszteletére György esztergomi érsek, négy mellékoltárával együtt.¹¹⁴ Oltárainak száma később gyarapodott. Külön mellékkápolnában állott Szent János és Szent Anna oltára,¹¹⁵ a torony alatt „a királynő kápolnájában”¹¹⁶ volt a Szent kereszt oltár,¹¹⁷ és a Boldogságos Szűznek, Szent István és Oswald királyoknak, továbbá Erazmus vértanú oltárának alapítását is megőrizte egy okirat.¹¹⁸ Tudunk továbbá a Szent Háromság és Szent Miklós „jövődelmes” oltárokról is.¹¹⁹ A dómot, mint már a gyertyaszentelés és a pálmaszentelés szertartásánál is említettük, temető vette körül. Itt Szent Gotthárd, Szent András apostol és Szent Egyed tiszteletére építettek kápolnát és látták el gazdagon ajándékokkal a pozsonyi hívek.¹²⁰

2. A város védelmi falain kívül állott a Szent Lőrincről nevezett plébániatemplom. Alapítója és alapításának éve ismeretlen. A XIV. század elején már megvolt, mert 1311-ben plébánosának nevét említi egy pozsonyi oklevél.¹²¹ A hívek kedvelt ájtatossági helye ez a templom. Tömegesen jöttek ide — Ortway adatközlése szerint — a templom védőszentjének búcsújára, de Szent János evangélista, Szent Zsófia, Nagyboldogasszony- és Kisasszony-napi búcsúkra is.¹²² A templomot kedveltsége, keresettsége

¹¹⁴ Ortway: i. m. II. 191. és 231. l.

¹¹⁵ U. o. II. 206. l.

¹¹⁶ U. o. II. 291. Még az 1900-as években is „Cseh királyné kápolnájának” nevezték a pozsonyiakat a torony déli oldalán, a mellékhajó végén lévő kápolnát. Kunigunda, IV. Béla király unokája, Ottokár cseh király felesége szokott ott imádkozni még Pozsonyban kötött esküvője előtt.

¹¹⁷ U. o. II. 4. 410. l.

¹¹⁸ U. o. II. 4. 413. l.

¹¹⁹ U. o. II. 4. 413. l.

¹²⁰ U. o. II. 76. l.

¹²¹ U. o. II. 4. 477. l.

¹²² U. o. II. 4. 481. l.

miatt Bakócz Tamás kiváltságokkal látta el; az említett ünnepeken 100 napi búcsúban részesülhettek az ott imádkozók és búcsúnapokon kívül az év minden egyes csütörtökén a harangok zúgása közben ünnepies körmenetben kísérhették az Oltáriszentséget a templom körüli temetőben a szentséges nagymise után.¹²³ Oltárai Szent Jeromos, Szent Erhard, a Boldogságos Szűz, Szent Háromság és az Úr Teste tiszteletére voltak szentelve.¹²⁴ A templom temetőjében a Szent Jakabról nevezett javadalmas kápolna állott.¹²⁵ A törökök közeledésének hírére 1528-ban gróf Lamberg és Salm császári biztosok rendeletére védelmi szempontból lebontották a templomot.¹²⁶

3. Ugyancsak a város falain kívül épült s az 1515-i tűzvészben elhamvadt Szent Mihály plébániatemplom. Az oklevelek 1325-ben említik először plébánosát.¹²⁷ „Volt számos oltára, — írja róla Ortvay — úgymint a Segítő Sz. Szűzről, vagyis a Három királyról, másképp Ákosról s a Magyar Sz. Királyokról, továbbá mindenszentekről, Sz. Scholasticaról, Sz. Hedvigről, Sz. Wolfgangról, Sz. Antalról, ker. Sz. Jánosról, Sz. Péterről és Pálról és Sz. Háromságról elnevezett oltárai.”¹²⁸ Temetőjében Szent Balázs kapott kápolnát.¹²⁹

A plébániatemplomokon kívül még több templomot és kápolnát találunk a középkori Pozsonyban. A ferencesek templomát 1297-ben dedikálta III. Endre király jelenlétében Lodomér esztergomi érsek.¹³⁰ Keresett volt a templom Szent János evangelistáról nevezett gótikus oldalkápolnája. Oltárai közül a Szent Anna, Szent Kristóf és Szent Sebestyén tiszteletére felállítottakat említi meg Ortvay,

¹²³ U. o. II. 4. 482. l.

¹²⁴ U. o. II. 4. 484. l.

¹²⁵ U. o. II. 4. 485. l.

¹²⁶ U. o. II. 4. 492. l.

¹²⁷ U. o. II. 4. 492. l.

¹²⁸ U. o. II. 4. 498. l.

¹²⁹ U. o. II. 4. 499. l.

¹³⁰ U. o. I. 342. l.

a többiek valószínűleg Szent Ferenc rendjének nagyjai közül kapták patrónusukat. A hívek kedvelt temploma volt ez is. Különösen, amikor megsokasodott a búcsúk elnyerésének a lehetősége. Szűz Mária születésének, tisztulásának, mennybemenetelének ünnepén, Szent Ferenc napján, a templom szentelésének évfordulóján, Gyümölcsoltó Boldogasszonykor részesülhettek a hívek külön búcsúkbán, továbbá akkor, ha a megholt hívők oltára előtt 3 Miatyánkot és 3 Üdvözlégyet imádkoztak a tisztítóűzben szenvedő lelkekért a következő ünnepeken: A Boldogságos Szűz, Apostolok, vagy a szerzet 1., 2., 3. rangú ünnepein, István, Lőrinc, Kristóf, Wolfgang, Sebestyén napján, a Szent Kereszt feltalálása és felmagasztalása ünnepén, továbbá Udalrich, György, Miklós, Mária Magdolna, Katalin, Borbála, Orsolya, Mindenszentek és Halottak napján. A felsorolt nevek a pozsonyi katolikusok kedvenc szentjeit mutatják, mert bizonyára azok ünnepeihez, a templom látogatásának népesebb napjaira kérték a buzgó atyák a búcsúkat.¹³¹

A klarisszák kápolnája kolostorukkal függött össze. A régi ciszterci zárda lett az ő otthonuk. Kápolnájuk 1307-ben már biztosan áll, későbbi feljegyzések szerint II. Ulászló építette újjá.¹³²

A régi Szent Mihály-utcán tört az ég felé a Szent Katalin kápolna ékesen diszített gót tornya. 1311-ben rakták le alapjait. Tekintélyes vagyona és pazar felszerelése bizonyítja, hogy a pozsonyiak gondos szeretettel vették körül.¹³³

Szent Sebestyén ősi kultuszának meglétéről beszél a ferencesek temploma mellett emelt Szent Sebestyén kápolna. 1502-ben, a pusztító pestiskor, fogadalomból építette a városi tanács a nép áldozatos hozzájárulásával.¹³⁴

¹³¹ U. o. II. 4. 506. l.

¹³² U. o. II. 4. 512. l. és II. 277. l.

¹³³ U. o. II. 38–39. l. és II. 224. l.

¹³⁴ U. o. II. 267. l.

Talán itt állt az Ortvyától említett Szent Fábían és Sebestyén oltára.¹³⁵ Nem tudjuk pontosan, melyik templomnak vagy kápolnának oltárához fűződtek a Mindszenteokról, Szent Andrásról, Szent György és Adalbertről nevezett javadalmak, amelyek papjait, káplánjait szintén emlegetik az okiratok.¹³⁶

A város régi utcanevei: pl. Szent Mihály, Orsolya-utca, szintén irányadók, akárcsak a pozsonyi vallásos társulatok elnevezései. A Boldogságos Szűzről, az Irgalmasság anyjáról, Szent Sebestyénről, Szent Miklósról, Szent Annáról, Szent Pálról és az Ur Testéről nevezett társulatok hirdetik a középkori Pozsony virágzó vallásos életét.¹³⁷ Nem elégedtek meg a helyi kegyhelyek felkeresésével, hanem gyakran zarándok botot vettek a kezükbe és megindultak sokszor messze vidékek híres szent helyei felé. Rómán, Aachenen és Máriazellen kívül „Sanct-Wolfgang, Sanct Erhard, Pirhing, Sanct Barbara im Wald (= Ipperwald, Mainzban)“ szerepel Ortvy felsorolásában, amikor a pozsonyi hívek zarándoklatairól ír.¹³⁸ Ugyancsak ő emlékezik meg Szent Katalin, Kálmán és Hedvig kultuszáról Pozsonyban.¹³⁹

Az elsorolt templomok, kápolnák, oltárok védőszentjei, a társulatok címei, a felkeresett zarándokhelyeken tisztelt szentek, a búcsúkkal kitüntetett ünnepek mind a sanctoraléban talált nevekre emlékeztetnek. Az említett nevek mindegyikénél, hol egyik, hol másik kódexben, néha többen is egyszerre, felénk csillannak az ünnepeket jelentő élénk piros betűk, hirdelve, hogy mely szentek felé fordult különös bizalommal a pozsonyiak vallásos buzgalma, szerető tisztelete. A német, cseh, magyar kultúra és lelkület találkozó pontja volt Pozsony. Amint a dóm szentélyének zárókövein ott találjuk a magyar cimer mellett Auszt-

¹³⁵ U. o. II. 4. 413. l.

¹³⁶ U. o. II. 4. 412. l.

¹³⁷ U. o. II. 4. 414. l.

¹³⁸ U. o. II. 4. 389. l.

¹³⁹ U. o. II. 4. 387. l.

ria, Luzácia, Dalmácia, Csehország, és Pozsony város cimere mellett Olmütz cimerét is,¹⁴⁰ ugyanúgy találjuk a dóm misekönyveiben, vagy a pozsonyi misekönyvekben a különböző vidékek, népek, nemzetek szentjeit. A helyi viszonyok ismerete után érthető, hogy a magyar szentek neve mellett Vencel, Orsolya, Apollonia, Affra és Hedvig szerepel pl. a D kódex nagyszombati litániájában (f. 130—130'), vagy himnuszokat találunk Kálmán, Affra, Vencel, Anna, Hedvig Valentin, Orsolya és Dorottya tiszteletére.

Misekönyveink pozsonyi voltát hirdetik tehát a belső tartalmából meríthető érvek is. Nem állíthatjuk, hogy mind a hét missale a dóm használatára készült, amint azt a Rosentalerin misekönyv hírdeti magáról, — és mint ilyen, került a káptalan könyvtárába. Talán a Szent Lőrinc, Szent Mihály plébánia-templomé volt egyik vagy másik, s idővel jutott csak a káptalani könyvtárba, mint a kézíratos kornak ékes emléke, mikor kiszorították a templomból a könnyebben kezelhető nyomtatott missalek. További vizsgálódás, más egykorú pozsonyi misekönyvek ismerete, a pozsonyi könyvtárak beható tanulmányozása után bizonyára még beszédesebbnek bizonyulnának kódexeink néma sanctoráléi. Mindazonáltal így is értékes részei misekönyveinknek, s eligazítanak a középkori magyar liturgiátörténet további kutatásában.

Sequentiák.

Misekönyveink keletkezési korát beszédesen hirdetik a bennük található sequentiák. Nagyobb ünnepekkor, kedveltebb szentek miséiben sokszor nem is egy himnusz zengette a túlradó örömet. A D és F kódexekben az egyes miséknél is, a többiekben — az A-t kivéve, mely egyáltalán nem tartalmaz verses részeket — csak a misekönyv végén találjuk több folián a következő sequentiákat:¹⁴¹

¹⁴⁰ U. o. II. 243—4. l.

¹⁴¹ Mindegyik sequentiánál feltüntetjük, hol található meg. Dreves: *Analecta hymnica mediæ ævi* című munkáját nézzük először, s ha ott nincs meg, akkor Chevalier: *Repertorium Hymnologicum*, illetve Dankó: *Vetus Hymnarium* munkáját idézzük.

1. Ad celebres rex celice laudes... F (f. 188)
(De sco Michaelae)
Dreves: LIII. 306.
2. Adest dies leticie, qua de valle... G (f. 227)
(De quolibet sancto)
3. Agone triumphali militum... B (f. 301') F (f. 191')
(De pluribus martyribus.) G (f. 226)
Dreves LIII. 370.
4. Altissima, providentissima, cuncta G (f. 225)
recte disponente...
(De presentacione marie)
Dreves LIV. 290.
5. Aue maria gracia plena... C (f. 366') F (f. 292)
(De maria)
Dreves: XL. 115.
6. Aue preclara maris stella... B (f. 302') C (f. 366) D (f. 325')
(De beata) E (f. 300') F (f. 192) G (f. 227')
Dreves: L. 313.
7. Aue sydus lux dierum... C (f. 367)
(De domina nostra)
Dreves: LIV. 384.
8. Aue uerbi dei parens... D (f. 253) E (f. 302) F (f. 293')
(De usitacione maria) G (f. 221)
Dreves: XLIII. 423.
9. Benedicta semper sancta sit B (f. 295) D (f. 157') E (f. 292')
Trinitas... F (f. 183') G (f. 219')
(De trinitate)
Dreves: VII. 108.
10. Celestis te laudat chorea Christe... E (f. 188')
(De sco Colomanno)
Dreves: LIV. 56.
11. Celi enarrant gloriam dei filii incar- B (f. 297') C (f. 358)
nati... D (f. 257) E (f. 294') F (f. 185')
(Indiusionem apostolorum.) G (f. 221)
Dreves: L. 344.

12. Celi regem attolamus et in uoces F (f. 186) G (f. 221')
erumpamus...
(De sca Anna)
Chevalier: 3502.
13. Celi solem imitantes in occasu trium- C (f. 364) G (f. 225')
phantes...
(De apostolis.)
Chevalier: 3513.
14. Christe tui preclari militis Wenceslai... E (f. 297)
(De sco Wenceslao)
Dreves: LIV; 118.
15. Clare sanctorum senatus apostolorum B (f. 301) C (f. 363) D (f. 290)
princeps... E (f. 299) F (f. 191)
(Commune apostolorum)
Dreves: LIII. 367.
16. Concentu parili hic te Maria C (f. 354) D (f. 132) E (f. 182)
(In purificatione Marie) G (f. 217)
Dreves: LIII. 171.
17. Concepcio marie virginis que nos E (f. 190')
lauat...
(In conceptione marie)
Dreves: LIV. 288.
18. Congaudent angelorum chori gloriose B (f. 297) C (f. 359) D (f. 266)
uirgini... E (f. 295) F (f. 187)
(In assumptione Marie)
Dreves: LIII. 179.
19. Congaudentes exsultemus uocali con- B (f. 300) G (f. 225)
cordia...
(De sco Nicolao)
Dreves: LIV, 95.
20. Consurge iubilans uox quevis homi- D (f. 328)
num...
(S. Hedugi ducisse Polonie.)
Dreves: XXXVII. 178.
21. Corde uoce mente pura soluens deo B (f. 298) C (f. 359) E (f. 296)
laudis...

- (De sco Stephano rege) G (f. 222')
Dankó: 211. 1.
22. Corona sanctitatis et immortalitatis
ornauit hodie... B (f. 294) E (f. 290) G (f. 218)
(De sco Adalberto)
Dreves: LIV. 35.
23. Deus in tua uirtute sanctus Andreas... C (f. 362) D (f. 225') E (f. 298')
(Andree apostoli) F (f. 190)
Dreves: LIII. 210.
24. Dixit dominus ex basan conuertam... B (f. 292') C (f. 354) D (f. 231')
(De sco Paulo) E (f. 290) G (f. 217)
Dreves: L. 348.
25. Diem festum Bartholomei christi
amici... B (f. 298)
(De sco Bartholomeo)
Dreves: LIII. 218.
26. Dilectus Deo et hominibus et erit an-
gelicus aspectus... B (f. 304) E (f. 300) F (f. 191')
(De confessore) G (f. 226')
Dreves: LIV. 131.
27. Eia recolamus laudibus piis digna
huius diei gaudia... B (f. 291) C (f. 352) D (f. 30)
(De nativitate Domini) E (f. 289) F (f. 17') G (f. 216')
Dreves: LIII. 23.
28. Exultent filie Syon in regè suo... B (f. 302) C (f. 365) D (f. 310)
(De uirginibus) E (f. 300) F (f. 191') G (f. 220')
Dreves: L. 351.
29. Festa Christi omnis christianitas cele-
bret... B (f. 292) C (f. 353') D (f. 30)
(De epiphania domini) E (f. 289') F (f. 17') G (f. 216')
Dreves: LIII. 50.
30. Gaude Christi sponsa mater uirgo
ecclesia... B (f. 297)
(De sco Iacobo)
Dreves: LIV. 68.
31. Gaude maria templum summe maie-
statis... B (f. 303) G (f. 228)
(De beata)

- Dreves: LIV. 333.
32. Gaude mater luminis quam diuini numinis... G (f. 228)
(De beata)
Dreves: LIV. 358.
33. Gaude Syon quod egressus a te decor... B (f. 300) C (f. 361') D (f. 284')
(De sca Elysabeth) E (f. 288) F (f. 189') G (f. 224)
Chevalier: 6958.
34. Gloriosa fulget dies exultet ecclesia... C (f. 268') F (f. 184')
(De sco Ualentino)
(Dreves: LIV. 129.
35. Grates deo et honor sint per secula... F (f. 186')
(De sca Affra)
Dreves: LIII. 206.
36. Grates nunc omnes reddamus domino deo, qui sua natiuitate... B (f. 291) C (f. 352) D (f. 29)
(In nativ. dom.) E (f. 288) F¹⁴² (f. 11') G (f. 216)
Dreves: X. 16.
37. Gratuletur orbis totus... F (f. 185)
(De sca Margaretha)
Chevalier: 7455.
38. Hanc concordii famulatu colamus sollempnitatem... B (f. 291') C (f. 353) D (f. 25')
(De sco Stephano prothomartyre) E (f. 289) F (f. 14) G (f. 216)
Dreves: LIII. 345.
39. Hodierne lux diei celebris in matris dei agitur memoria... C (f. 367) F (f. 193) G (f. 227')
(De maria)
Dreves: LIV. 346.
40. Hodierne passionis festum lucis sollempne uite ducis... D (f. 328)
(De lancea domini)
41. Iohannes Iesu Christo multum dilecte uirgo... B (f. 291') C (f. 353) D (f. 24')

¹⁴² Az F kódex-ben csak az első versszak található.

- (de sco Iohanne) E (f. 289) F (f. 15) G (f. 216')
 Dreves: LIII. 276.
42. Lauda Syon saluatorem... B (f. 295) C (f. 356') D (f. 177)
 (In festo Corp. Christi) E (f. 293) F (f. 184) G (f. 220)
 Dreves: L. 584.
43. Laude Christo debita celebremus in- C (f. 362) D (f. 226') E (f. 299)
 dita... F (f. 190)
 (De sco Nicolao)
 Chevalier: 10249.
44. Laudes crucis attolamus nos qui crucis B (f. 299) C (f. 130) D (f. 240')
 exultamus... E (f. 291) F (f. 187') G (f. 218')
 (Inventione s. crucis)
 Dreves: XLII. 29.
45. Laudes Saluatori uoce modulemur sup- B (f. 292) C (f. 355)
 plici...
 (Die sancte Pasce)
 Dreves: LIII. 65.
46. Laurenti dauid magni martir milesque B (f. 297') C (f. 359) D (f. 265')
 fortis... E (f. 295') F (f. 187) G (f. 222)
 (De sco Laurentio)
 Dreves: LIII. 83.
47. Laus tibi Christe qui es creator et re- B (f. 297) C (f. 358') D (f. 258)
 demptor... E (f. 295) E (f. 186) G (f. 221')
 (De Maria Magdalena)
 Dreves: L. 346.
48. Laus tibi Christe patris optimi nate... C (f. 355) D (f. 25') E (f. 289)
 (De innocentibus) F (f. 289) G (f. 216')
 Dreves: LIII. 258.
49. Letabundus et canorus regi regum no- B (f. 298') E (f. 296)
 ster chorus...
 (Emerici ducis)
 Dreves: VIII. 123.
50. Letabundus exultet fidelis chorus B (f. 304') C (f. 365) D (f. 28)
 alleluia... E (f. 289') F (f. 182) G (f. 217)
 (De beata)
 Dreves: LIV. 5.

51. Mane prima sabbati surgens dei filius... B (f. 293) C (f. 367) E (f. 290)
Feria III. Pasce (B.) De domina nostra G (f. 217')
(C.) Sabbatys diebus (G.)
Dreves: LIV. 214.
52. Margaritham preciosam Christo sum-
mi regis speciosam... B (f. 296) D (f. 256) E (f. 294')
(De sca Margeritha) G¹⁴³ (f. 256')
Chevalier: 11090.
53. Martir miserie milesque Christi Geor-
gius fortis... B (f. 294) D (f. 238') E (f. 290')
(De sco Georgio)
Dreves: LIII. 250.
54. Mittit ad uirginem non quemus ange-
lum... B (f. 296') C (f. 365') D (f. 325')
(De beata) E (f. 301') F (f. 192) G (f. 228)
Dreves: LIV. 296.
55. Mundi renouatio nova parit gaudia... B (f. 326') D (f. 154) E (f. 301)
(Die dom. temp. Pasce) F (f. 185) G (f. 218)
Dreves: LIV. 224.
56. Nato patris sine matre, nato matris
sine patre... B (f. 300)
(De sca Katherina)
Dreves: X. 222.
57. Natus ante secula dei filius inuisibilis
interminus... B (f. 291) C (f. 352) E (f. 288')
(In nativitate domini) F (f. 53')
Dreves: LIII. 20.
58. Noue laudis attolamus regem cuius... B (f. 296) E (f. 293') G (f. 220')
(De Ladislao rege)
Dankó: 185. 1.
59. O beata beatorum martirum sollem-
pnia... B (f. 301') C (f. 361) E (f. 298)
(Commune pro martiribus) C (f. 223)
Chevalier: 12670.
60. Omnes sancti Seraphim cherubyn troni
quoque... B (f. 299') C (f. 361) D (f. 282)
¹⁴³ G: Margaritam preciosam sponsam Christi generosam.

- (De omnibus sanctis) E (f. 298) G (f. 223)
Dreves: LIII. 196.
61. Omnes una celebremus celebrando
veneremur... B (f. 295) C f. 363) D (f. 178°)
(Dominicis diebus) E (f. 300°) F (f. 189) G (f. 227)
Dreves: LIV. 268.
62. Pangamus creatori atque redemptori
gloriam... B (f. 293)
(Feria II. Pasce)
Dreves: LIII. 84.
63. Petre summe Christi pastor et Paule
gencium doctor... B (f. 296) C (f. 357°) D (f. 250°)
(De Petro et Paulo) E (f. 294) F (f. 185) G (f. 221)
Dreves: LIII. 336.
64. Plausu chorus letabundo os attolat... B (f. 301) C (f. 364) E (f. 304°)
(De euangelistis) F (f. 190°) G (f. 225°)
Chevalier: 15066.
65. Psallat concors symphonia laudes... F (f. 184°)
(De sca Dorothea)
Chevalier: 15706.
66. Psallat ecclesia mater illibata et uirgo... B (f. 302) C (f. 363) D (f. 223°)
(In dedicacione ecclesie) E (f. 300) F (f. 184) G (f. 227)
Dreves: LIII. 398.
67. Psallite regi nostro psallite psallite
prudenter... B (f. 304) C (f. 363) D (f. 268°)
(In decollacione s. Iohannis) E (f. 304°) F (f. 187 és 191)
Dreves: L. 349. G (f. 223)
68. Quem inuisibiliter sequitur ecclesia... B (f. 301) G (f. 226°)
(De confessoribus)
Dreves: IX. 387.
69. Rex regum dei agne leo Iuda magne
crucis... B (f. 292)
(In octaua Pasche)
Dreves: LIII. 11.
70. Sacerdotem Christi martinum cuncta
per orbem... B (f. 299) C (f. 361) D (f. 283)

- (De sco martino) B (f. 301) G (f. 226')
 Dreves: LIII. 794. F (f. 189) G (f. 224)
71. Sacrosancta hodierna festiuitatis pre-
 conia... B (f. 300') G (f. 224').
 (De sco Andrea)
 Dreves: LIV. 42.
72. Salue mater saluatorus uas electum
 uas honoris... B (f. 305) C (f. 368')
 (De beata) E (f. 302) F (f. 192')
 Dreves: LIV. 385.
73. Sancti baptiste Christi preconis sollem-
 pnia celebrantes... B (f. 295) C (f. 257') D (f. 247')
 (De sco Ioanne) E (f. 295) F (f. 185) G (f. 220)
 Dreves: LIII. 267.
74. Sancti spiritus adsit nobis gratia... B (f. 294') C (f. 356) D (f. 176')
 (De sco spiritu) E (f. 292) F (f. 185) G (f. 219')
 Dreves: XLII. 43.
75. Sanctissime uirginis uotiuu festa... C (f. 362) D (f. 286') E (f. 298')
 (De sca Catherina) F (f. 198') G (f. 224)
 Chevalier: 18580.
76. Si uis uera frui luce in preclara Christi
 cruce gloriari studeas... G (f. 223)
 (In exaltatione s. Crucis)
 Dreves: L. 534.
77. Spe mercedis et corone stetit martir in
 agone... B (f. 304') D (f. 26' és 295')
 (De uno martire) E (f. 299') F (f. 191) G (f. 226)
 Chevalier: 19249.
78. Stirpe Maria regia procreata regem
 generans... C (f. 360)
 (In nativitate s. Marie) D (f. 269') E (f. 296)
 Dreves: LIII. 162. F (f. 187') G (f. 223)
79. Stirps regalis proles regis mutator
 uere legis... G (f. 223')
 (Emerici ducis)
 Dreves: IX. 147.

80. Summi regis archangele Mychael... B (f. 299') C (f. 360') D (f. 276)
(De sco Michaele) E (f. 297)
Dreves: LIII. 312. G (f. 225')
81. Summi triumphum regis prosequamur
laude... B (f. 294) C (f. 355') D (f. 161')
(In ascensione Domini) E (f. 292) F (f. 185) G (f. 219)
Dreves: LIII. 114.
82. Superne matris gaudia representet
ecclesia... B (f. 305) G (f. 364')
De uno martire (B.) De quolibet san-
cto (C.)
Chevalier: 19822.
83. Surgit Christus cum tropheo...
(In die Pasce) F (f. 182')
Dreves: LIV. 364.
84. Uterus uirgineus tronus eburneus re-
gis... F (f. 193)
(de Maria)
Dreves: LIV. 389.
85. Veni Sancte Spiritus et emitte celitus... B (f. 294) C (f. 367') D (f. 167')
(De Sco Spiritu) E (f. 292') F (f. 183') G (f. 219')
Dreves: LIV. 234.
86. Uerbum bonum et suaue personemus
illud aue... B (f. 302') C (f. 367') E (f. 301')
(De beata) F (f. 193) G (f. 227')
Dreves: LIV. 343.
87. Uerbum dei deo natum quod nec fa-
ctum nec creatum... B (f. 303) C (f. 368) D (f. 242)
(De sco Ioh. euang.) E (f. 290') F (f. 188) G (f. 218')
Chevalier: 21353.
88. Uictime paschali laudes immolant¹⁴⁴
christiani... B (f. 293') C (f. 355') D (f. 247')
(Infra oct. Pasche) E (f. 290) F (f. 182') G (f. 217')
Dreves: LIV. 13.
89. Uirginalis turma sexus Iesu Christo
qui connexus... B (f. 304) D (f. 279) E (f. 297')
(De XI. milibus virg.) F (f. 188')

¹⁴⁴ D „concinant“.

Chevalier: 21626.

90. Uirgini marie laudes intonent christiani...
 (Tempore paschali)
 Dreves: LIV. 27.   B (f. 305) C (f. 366) D (f. 155 és 326) E (f. 301) F (f. 185) G (f. 218)
91. Uirginis uenerande de numero sapientium festa celebremus...
 (De una uirgine)
 Dreves: LIII. 395.   B (f. 305)

Az itt felsorolt sequentiák legnagyobb része mind a külföldi, mind pedig a hazai középkori misekönyvekben megtalálható. Mindössze pár darab van csak olyan, melynek egyetlen hazai előfordulási helye az itt tárgyalt pozsonyi missalek valamelyike, vagy amelyik annyira ritka, hogy ezen kívül csak egy-két magyarországi kéziratos könyvben lelhető fel.

Radó Polikárptól kapott adatok szerint Magyarországon az eddig feltárt anyagban máshol nem fordulnak elő a következő sequentiák: 1. Szent Kálmán sequentiája: „*Celestis te laudat chorea Christe*.” 2. A' szent kereszt felmagasztalása ünnepén énekelt: „*Si vis uera frui luce*”. 3. „*Uterus uirgineus tronus eburneus*” kezdetű Szűz Máriáról szóló sequentia.

Igen ritkák a következők: „*Consurge iubilans*” Szent Hedvigről. A D kódexen kívül csak a győri nagyszeminárium egyik missaleja tartalmazza.¹⁴⁵ Hazánkban egyetlen salzburgi missaleban van meg a szent lándzsát dicsőítő himnusz: „*De lancea domini*” a D kódexen kívül.¹⁴⁶ Két salzburgi¹⁴⁷ és egy pozsonyi missale¹⁴⁸ a lelőhelye a felsoroltakon kívül a Szent Miklós ünnepén énekelt „*Lāude Christo debita*” sequentianak. Szent Dorottya himnusza: „*Psallat concors symphonia*” a Nemzeti Múzeum egy mi-

¹⁴⁵ Radó: Index Codicum. 167. l. 117. sz.

¹⁴⁶ U. o. 169. l. 126. sz.

¹⁴⁷ U. o. 168. l. 122. sz. és 169. l. 126. sz.

¹⁴⁸ U. o. 171. l. 133. sz.

sekönyvében található még meg¹⁴⁹, ugyanott egy másik¹⁵⁰, a „*Rex regum dei agne*“ husvétii éneknek a második hazai forrása. Ritka a „*Salve mater saluatoris*“ kezdetű is, egy győri nagyszemináriumi missalebán¹⁵¹ és az esztergomi Ulászló graduáleban¹⁵² található a pozsonyi misekönyveken kívül. Ugyancsak az esztergomi Ulászló-graduálé az egyetlen lelőhelye — az F kódexet leszámítva — a „*Surgit Christus cum tropheo*“ kezdetű husvétii éneknek.

A hét pozsonyi missale miserendje.

A XIV.—XV. századi magyar misekönyveinkben még alakulóban van a szentmise rendje. Ha összevetjük a pozsonyi missalek miseimáit, látjuk, hogy azok sem mutatnak teljesen egységes képet. A Pk óta szembetűnően gazdagodtak, de a miserendben is, mint az eddig tárgyalt szer-tartások legtöbbje, a Pk típusának erős hatását mutatják. A D kódex szövegét teljes egészében közöljük, mivel ez tartalmazza a szentmise legteljesebb leírását és ebben találjuk a legtöbb rubrikát.

D. f. 131'.

Quando sacerdos preparat se ad celebrandam missam dicat hoc psalmos:

Ostende nobis domine misericordiam tuam

Quam dilecta

Illumina domine

Credidi propter quod

Laudate dominum omnes gentes

Ant. Intret in conspectu tuo domine oratio mea incline aurem tuam ad precem meam domine.

Sequitur letania.

Ad indumentum: Fac me queso... Pk E

alia oratio. Non demeritorum meorum...

alia. Aures tue pietatis... Pk E

¹⁴⁹ C. l. m. ae. 93. Bartoniek: i. m. 85. l.

¹⁵⁰ C. l. m. ae. 94. U. o. 86. l.

¹⁵¹ Radó: Index Codicum. 168. l. 122. sz.

¹⁵² U. o. 172. l. 141. sz.

Dum abluit manus. Lauabo inter innocentes manus meas et circumdabo altare tuum domine ut audiam uocem laudis et enarrem uniuersa mirabilia tua. Amplius laua me domine ab iniusticia mea et a peccato meo munda me.

Or. Largire sensibus nostris... Pk E
Dum extergit manus. Da domine uirtutem... Pk E

Ad deposicionem uestimenti. Exue me domine ueterem hominem cum actibus suis et indue me nouum hominem qui secundum deum creatus est in iustitia et sanctitate ueritatis.

Ad humerale. Obumbra me domine... Pk E
Or. Humeros meos... Pk E

Ad albam. Omnipotens sempiternus deus, te suppliciter exoro... Pk E

Ad cingulum. Precinge domine lumbos meos zona iusticie, pater clementissime, et circumcide in me omnia uicia cordis et corporis mei.

Ad manipulum. Manipulum innocencie pone domine super manum meam et appone iusticiam pro iniquitate mea. Indue me domine uestimento iocunditatis et intellectu spiritali.

Ad stolas. Stola iusticie circumda domine ceruicem meam et ab omni corruptione peccati purifica mentem meam. Quia tu dixisti iugum enim meum suaue est et onus meum leue. E-ig

Quando cingit se. *Or.* Fac me queso omnipotens deus semper mundo eiusque concupiscenciis crucifigi, ut ambulando, sicut tu ambulasti, merear tibi placere. E

<i>Ad casulam.</i> Indue me domine ornamento humilitatis et caritatis et castitatis et concede michi protectionem contra hostem inimicorum, ut ualeam puro corde laudare nomen tuum gloriosum, qui es benedictus deus in secula seculorum amen.	(Pk) ¹⁵³	E
<i>Cum uenit sacerdos ad altare dicat:</i>	Pk	E
<i>V.</i> Vias tuas domine demonstras michi. et semitas. Deduc me domine in uia tua. Et ingrediar.		
Ueni sancte spiritus reple tuorum corda fidelium. Et amo. Emitte spiritum tuum et creabuntur. Et renouabis faciem terre.		
<i>Or.</i> Assit nobis...	Pk	E
<i>V.</i> Et introibo ad altare dei. Ad deum qui letificat.	Pk	E
Iudica me deus		
<i>Ant.</i> Et. introibo ad altare dei. Ad deum. Confitemini Domini quoniam bonus. Quoniam in se.		E
<i>Confessio.</i> Confiteor deo omnipotenti.		
<i>Ad solutionem.</i> Per gratiam sancti spiritus paracliti. <i>V.</i> Dominus custodit te ab omni malo. Custodiat aniam. t. d.		
<i>Absolutio.</i> Indulgentiam et absolutionem peccatorum nostrorum et spacium uere et fructuose penitencie et cor semper penitens per gratiam sancti spiritus paracliti tribuat uobis omnipotens pater, pius et misericors dominus. Amen.	(Pk)	E
<i>V.</i> Deus tu conuersus uiuificabis nos.	Pk	E
Et pl. t.		
<i>V.</i> Ostende nobis domine misericordiam tuam.		
Et salutare.		
<i>V.</i> Sacerdotes tui induantur iustitia. Et sancti tui exultent.		
<i>V.</i> Domine exaudi or. meam.		
<i>Or.</i> Presta quesumus omnipotens deus ut reatus nostri confessio indulgentiam percipere ualeat delictorum.		E
<i>Or.</i> Exaudi quesumus domine supplicum preces...	Pk	

¹⁵³ A zárójel a Pk mellett azt jelenti, hogy az ima gondolatmenetében egyezik, de kifejezéseiben több különbséget mutat.

- Item alia or.* Aufer a nobis domine cunctas iniquitates nostras... Pk E
- Dum ascendit ad altare dicat.* Oramus te domine per merita istorum sanctorum quorum reliquie hic sunt, eorum et omnium sanctorum tuorum intercessionibus michi indulgere digneris peccata mea. Qui uiuis. E G
- Dum offertur incensum.* Accendat in nobis dominus ignem sui amoris et flammam eterne caritatis. *OR.* In nomine patris et filii et spiritus sancti benedicatur incensum istud et acceptabile fiat deo in odorem suauitatis. (Pk) E G
- Dum ponit uinum et aquam in calicem dicit.* V. Ostende nobis. Ex latere domini nostri Ihu Xpi sanguis et aqua exisse perhibetur, ideo utrumque miscetur ut dominus utrumque dignetur benedicere et in odorem suauitatis accipere. (Pk) E G
- Or.* Deus qui humane substantie dignitatem... MR E G
- Dum miscetur uinum et aqua dicat.* Fiat commixtio uini et aque pariter in nomine patris +et filii+et spiritus+sancti. Amen. E G
- Dum osculatur euangelium* Pax Xpi... (Pk) E G
in uitam eternam. Amen.
- Quando dyaconus petit benedictionem.* (Pk) E G
Dominus sit... competenter euangelium pacis.
- Dum inclinet se dyaconus ante altare dicat.* Munda cor meum et corpus meum ac labia mea... tua gratuita misericordie dignare mundare... ualeam nunciare. Per Xpm. G
- Dicto euangelio.* Per istos sermones... Pk
implere sua precepta.
- Dicto Euangelio sedit Dyaconus cum libro quo deosculato dicit sacerdos.*
Dominus uobiscum. Et. Oremus.

Deinde faciat crucem super altare. Sus- MR   A B C   E F G
cipe sancte pater...

Cum ponit dyaconus calicem super al-
tare dicit sacerdos. Offerimus tibi do- MR   A B C   E F G
mine...

Postea inclinet se sacerdos et dicit. In spi- MR   A B C   E F G
ritu humilitatis...

Or. super hostiam. Veni sanctificator om- (Pk)   A B C   E F
nipotens eterne deus et bene+dic hoc
sacrificium ab indignis manibus tuo no-
mini preparatum.

Cum imponit incensum in thuribulum di- Mr. (Pk)   A   C   E   G
cit. Per intercessionem bti Michaelis...

Cum incensat calicem dicat. Incensum a Mr.   A   C   E   G
te benedictum...

Quando reddit thuribulum dyacono dicit. Mr.   A   C   E   G
Accendat in nobis...

Inclinet se ante altare dicens. Suscipe Mr.   A   C   E   G
sancta trinitas...¹⁵⁴

Erigens autem se deosculetur altare et
uertens se ad populum dicit. Orate fra- Mr.
tres...

Sequitur prefacio dominicalis. Per ordi-
nem.

ferialis (quotidianus.)

In natiuitate

In epifania

in ieiunio uel in quadragesima

de passione,

in resurrectione (de pascha)

in ascensione

¹⁵⁴ G: „Tunc faciat crucem cum patenta et deponat oblatam su-
per corporali et abscondat patenam sub corporali. Deinde accipiat
calicem eleuando modicum et dicat offerimus... „Item sik (!) faciat
crucem cum calice et deponat. Deinde inclinet se dicat: in spiritu
humilitatis...“

in festo pentecostes (de sco Spiritu)

de stissima trinitate

de domina (de sca Maria)

de apostolis

Te igitur... papa nostro N... archiepi-
scopo nostro N. et rege nostro N. et omni-
bus orthodoxis atque katolice (!) et aposto-
lice fidei cultoribus.

Pk A B C E F¹⁵⁵

Hic recitantur nomina uiuorum.

Memento domine... deo uiuo et uero.

Intra actionem.

Communicantes et memoriam ueneran-
tes...

Mr. Pk C E F

Hic inclinet se parumper.

Hanc igitur...

Mr. Pk C E F

Hic erigat se.

Quam oblationem tu deus in omnibus
quesumus bene+dictam, accep+tam, ra-
cionabilem acceptabilemque facere digne-
ris, ut nobis cor+pus et san+guis fiat
dilectissimi filii tui dni nri ihu xpi.

A B C E F

*Hic tergat manus ad corporale et acci-
piens oblatam in manus dicens.*

Qui pridie...

Mr. Pk A B C E F

*Hic eleuet corpus dominicum. Deinde
accipiet calicem in manus dicens.*

Simile modo...

Pk A B C E F G

*Hic eleuet calicem in altum et postea de-
ponat. Deinde extendat brachia et manus
in altum in modum crucis.*

Unde et memores domine nos serui tui...
tam beate passionis *Hic retrache brachium
ut prius et parum erige manus* nec non
ab inferis resurrectionis *hic erige equaliter
manus ad humeros* sed et in celos gloriose
ascensionis offerimus preclare maiestati
tue de tuis donis ac datis

Pk A B C E F G

Hostiam puram, Hostiam + sanctam, Hos-
tiam inmacu+latam Panem san+ctum
uite eterne et Calicem + salutis perpetue.

Supra que...

MR Pk A B C E F G

Hic cancellatis manibus ante pectus et

¹⁵⁵ G-ben a kánonlap hiányzik.

sinistra manu posita super dexteram inclinatus ante altare profunde dicens:

Supplices te rogamus¹⁵⁶ quotquot ex his hic osculetur altare et erige et dicens Altaris + participacione sacrosanctum (xpi) filii tui corpus et sanguinem sumpserimus omni hic signet seipsum benedictione celesti et gracia repleamur. Per eundem xpm dnm nrm.

MR Pk

A B C E F G

hic recitantur nomina mortuorum, compressis manibus oret

Memento etiam domine... dormiunt in sompno pacis *Hic habenda est memoria defunctorum pro quibus sacerdos uoluit specialiter orare N. postea dicat: et qui meis commendati uel commendate sunt orationibus et pro quibus debitor sum orare*

MR Pk

A B C E F G

Ipsis... Per eundem xpm dnm nrm.

Eleuata uoce timide semel pectus cum tribus digitis sine pollice cum indice, dic¹⁵⁷

Nobis quoque...

MR Pk

A B C E F G

Per quem hec omnia domine semper bona creas Sancti+ficas Uiuu+ficas Bene+dicis *Hic depone corporale et accipe hostiam manu et dic et prestas nobis. Quinque cruces sequentes cum hostia sic fiant. Prima crux fiat super os calicis exterius. Secunda crux fiat parum inferius, sub prima uidelicet, a labio calicis, tertia crux fiat intra os calicis circa medium concauitatis eius. Quarta crux fiat a medio oris calicis recto dyametro contra faciem sacerdotis. Quinta crux fiat a latere calicis inter ipsam calicem et sacerdotem, uidelicet descendendo a summitate calicis contra pedem.*

Pk

A B C E F G

Per ip+sum Et cum ip+so Et in ip+so Est tibi deo (patri) omni+potenti in unitate spiri+tus sancti omnis honor et gloria. *Hic dextera manu tenens hostiam, calicem parum erigat cum utraque manu et dicat*

Pk

A B C E F G

¹⁵⁶ „hic osculetur altare“ G.

¹⁵⁷ „percutere uer“ G.

Per omnia secula seculorum.¹⁵⁸ Preceptis... Pater noster... sed libera nos a malo

Sacerdos sub silencio dicat: Amen. Post hec dicas: Libera nos quesumus... cum omnibus sanctis. Hic accipe patenam et oscula te et signa te cum ea, postea pone eam inter te et calicem et pone hostiam super eam et dic: da propicius pacem... perturbacione securi.

Hic cooperia(t) calicem et cum reuerencia frangat hostiam super patenam, et mediam partem que est in sinistra manu accipiat porciunculam et que remanet in sinistra manu adiungatur particule que est in patena et dicat:

Per eundem dominum nrm Ihesum cristum filium tuum — *prima fraccio, cuius partem in dextera manu pone super patenam* — qui tecum uiuit et regnat — *Secunda fraccio, cuius partem in sinistra manu pone super patenam ad primam partem* — in unitate spiritus sancti deus — *Hic terciam partem tene super calicem cum quatuor digitis, scilicet pollicibus et indicibus dicendo erectus, calice parum eleuato cum utraque manu, alta uoce:*

Per omnia...

Pax + domini sit sem+per uo+biscum.¹⁵⁹ Tunc mittat porciunculam panis in sanguinem dicens:

Fiat commixtio...¹⁶⁰

Postea dicat Agnus dei...

Ad pacem osculando altare dicat

Domine ihu xpe qui dixisti...

Hic inclinet se et osculetur altare et crucifixum et det pacem dyacono dicens

Pax tecum *dyaconus respondit* Et cum spiritu tuo *item sacerdos dicat*

Pk A B C E F G

Pk A B C E F G

Pk A B C E F

MR. Pk A B C E F G

MR. Pk A B C E F

MR. (Pk) A B C F

¹⁵⁸ „hic depone hostiam et cooperi calicem cum corporali“ B.

¹⁵⁹ „hic depone calicem cum utraque manu et cum tercia parte hostie fac tria signa distincte intra calicem super sanguinem hoc modo Pax domini...“ B.

¹⁶⁰ „hic terciam partem hostie mitte in calicem“ B.

Habete uinculum pacis et caritatis ut apti sitis sacrosanctis mysteriis. ¹⁶¹ Amen. <i>Inclinatus autem sacerdos antequam com- municet dicat</i>	Pk	A B C	E F G
Domine Ihu xpe filii dei uiui... <i>Hic erige te et accipe corpus cum patena tenendo in manibus et dic</i>	MR. Pk	A B C	E G
Perceptio corporis et sanguinis... <i>Hic remota palla de calice accipiat pate- nam et erigat aliquantulum et cum dexte- ra manu accipiat corpus domini et teneat super patenam dicens cum reuerencia et humiliter</i>	MR.	A B C	
Quid retribuam domino... Domine non sum... Aue in eternum... <i>Hic signet se cum xpo corpore et reueren- ter sumat et si quis inde remanserit in pa- tena cum digito reponat in calicem et sic recipiat corpus domini et dicit</i>			
Corpus domini nostri ihu xpi conseruet animam meam in uitam eternam. Amen. <i>Quando accipit calicem dicit:</i>	Pk	A B C	E F G
Quid retribuam... Aue in eternum celestis potus... peccato- rum meorum. <i>Hic sumat sanguinem et dicit:</i>	Pk	A B C A B C	E F G E F G
Sanguis domini nri ihu xpi... <i>Postquam coomunicauerit dicit</i>			
Quod ore sumpsimus... Corpus tuum domine... <i>Finita missa dicat sacerdos</i>	Pk Pk	A B C A B C	E F E F
Placeat tibi sancta trinitas... <i>Exuens se sacerdos dicat hos psalmos</i>	Pk	B C	E F
Benedicite omnia opera... <i>Ps. Laudate dom. in sanctis eius</i> <i>Ps. Nunc dimittis seruum tuum</i> <i>Ant. Trium puerorum...</i> Kyriel, xpel, kyriel. V. Parce domine parce populo tuo	Pk		

¹⁶¹ „Pax tibi et ecclesie et uade in pace“ G.

R. Confiteantur domine omnia opera tua
et sancti tui b.

V. Sacerdotes tui induantur iusticiam, et.
Non nobis domine non nobis, sed nomini
tuo

Domine exaudi, Et clamor

Dominus uobiscum

Et cum sp.

Pk

Deus qui tribus pueris.

Oratio. Da quesumus omnipotens deus.

Pk

Oratio. Acciones nostras.

Pk

Az előkészítő imákat a D kódexen kívül az E-ben is megtaláljuk: „*Incipit canon minor ad indumentum*“ bevezetéssel (f. 115). A többi csak a „*modus offerendi*“-vel, az áldozati adományok felajánlásával kezdi a szentmise bemutatásának a leírását.¹⁶²

Az előkészületi zsoltárok közül hiányzik a *Benedixisti domine*, melyet a Pk a *Micrologus* előírása szerint még tartalmaz. Az „*illumina domine*“ valószínűleg csak elírás a középkori misekönyvekben hasonló helyeken mindig található „*inclina domine*“ helyett.

Az öltözési imák is követik a Pk-t. Különbség csak az, hogy a *cingulum* felöltéséhez a D-ben két új imát találunk, a *manipulushoz* fűzött könyörgés pedig más, mint a Pk szövege. A stóla és a kazula felvételénél előírt imák a Pk-ben található könyörgések gondolatát építik tovább.

Az oltárhoz lépő celebráns bevezető imái is bővülnek. A D kódex a *Szentlelket* is segítségül hívja a mise kezdetén. Mivel sem más — eddig ismert — magyar misekönyvben sem *Leroquais* vagy *Ebner* kiadványaiban nem találtuk meg ezt a fohászt a „*praeparatio ad missam*“, vagy „*ordo missae*“ imaszövegei között, sajátos pozsonyi szokásnak tekintjük. A *confiteor* kódexeink nem írják le, az E is csak ennyit hoz belőle: „*confiteor deo omnipotenti, beate marie semper uirgini et omnibus sanctis ideo precor et cetera*.“ Utána rögtön az *absolutio* következik: „*Per gratiam sancti spiritus paracliti et per intercessionem beatissime*

¹⁶² A f. 97., B f. 174., C. f. 140., F f. 76., G f. 207.

marie uirginis et omnium sanctorum Misereatur uestri ...“
 Uj a „*Presta quesumus*“ kezdetű oráció is a confiteor után. Ebner, Leroquais műveiben felsorolt francia, olasz, német missalék sehol sem említik. A D és E kódexekben szereplő, az MR-ból ma is ismeretes „*Oramus te domine per merita*“ ... imát a Pk még nem tartalmazza. Olaszországban a XI-XII. századi misekönyvekben már találkozunk vele.¹⁶³

Az incensum megáldása az olasz misekönyvekben más imaszöveggel történt. A D és E áldására egy 1133-iki kölni missaleban¹⁶⁴ bukkanunk rá, de ott a Szentháromság személyeinek felsorolása helyett „in nomine domini“ szavakkal kezdődik.

A bor és víz kehelybe töltését kísérő „*Ex latere*“ felhasználnak csak a bevezetése egyezik a Pk szövegével. A pozsonyhoz hasonló hosszabb formulákat középkori olasz misekönyvekben találhatunk.¹⁶⁵

A Pk a „*munda cor meum*“ imát sem ismeri. Külföldön már a XI. században ezzel készült elő a diakonus az evangélium éneklésére.¹⁶⁶ A XIV. században az ima utat talált hazánkba is, amint ezt pozsonyi misekönyveink bizonyítják.

A felajánlást misekönyveink a D kódex kivételével mind a „*Sanctifica quesumus domine hanc oblacionem ut nobis Unigeniti filii tui domini nostri ihu xpi corpus et sanguis fiat*“ imával kezdik meg. Az oblaták incenzálásánál a pozsonyi misekönyvek a Pk-tól eltérőleg Szent Mihály főangyal közbenjárását kérik Szent Gábor főangyal helyett.

Az „*Orate fratres*“-nél eltér az E kódex szövege: „*Orate pro me peccatore fratres et sorores*“. Az ilyen szövegváltozatok a középkori misekönyvekben gyakran előfordulnak. Az 1133-ból való említett kölni missaleban is ezekkel a szavakkal kéri a miséző a hívek imáját.

¹⁶³ Ebner: i. m. 297., 306., 352., 340. l.

¹⁶⁴ Paris, Bibliothèque nationale, ms. lat. 12055. Leroquais: Les sacramentaires et les missels. I. 215. l.

¹⁶⁵ Ebner: i. m. 300., 340., 354. l.

¹⁶⁶ Ebner: i. m. 300., 340., 354. l.

A miserendben a MR-ban megtalálható imádságok kívül esnek vizsgálódásunk tárgyán, a Pk-val egyező imákkal pedig részletesen foglalkozott Kniewald professzor a Pray kódex miserendje című tanulmányában.

Összefoglalás.

A tárgyalt hét pozsonyi missale a magyar középkor értékes emléke. Nemcsak külsejük, a pergamen-fóliók, gótikus betűk, színes iniciálék árulják el középkori voltukat, tartalmukban, szertartásaikban is ott lüktet a középkor lelkülete. A C kódex kánonképének siralmasan szenvedő, fejét nagy kínjában lehajtó Krisztusa, a kereszttövében zokogó Szűz Anya és Szent János álló alakjai beszédesen hirdetik, hogy a dicsőséges Victor Rex, a keresztfán is győzelmesen trónoló Krisztus király helyett már a szenvedő Isten-embert szemlélik a kor gyermekei. Erről tanúskodik a „Commemoracio spinee corone“ mise a G-kódex kalendáriumában, proprium sanctorumában, (május 4-én) és az E kódex votivmiséi között (f. 287); erről beszél az Úr szívét átjáró lándzsát dicsőítő himnusz a D kódex sequentiájában (f. 328) és a „de quinque uulneribus Christi“ votivmise (Ef. 287., F f. 181’).

A középkor mindent megáldani akaró, imádságos lelkületét tükrözi a só, víz, hamu szentelése, gyertyák, pálmaágak (barkák), husvétii ételek megáldására található imák sokasága. A régi, mély bűnbánatról, komoly vezeklésről tanúskodik az expulsio szertartása, a szentek nagy tiszteletét hirdeti a sanctoralek gazdagsága, az ünneplő lelkületet a sok pirosbetűs ünnep. A misekönyveink használati korában élő emberek még el tudtak időzni hosszan és örömmel az Úr előtt, még belekapcsolódtak az istentiszteletbe, még nem találták hosszúnak a hármassolvasmányú szentmiséket, körmeneteket, a nagyhét utolsó napjainak szent szertartásait. Imaéletük mindenre kiterjedő gazdagságának gyönyörű bizonyítéka kódexeinkben a votivmisék nagy száma.

De nemcsak középkori voltukat, hanem magyarságukat is bizonyítják ezek a missalek. A magyar szentek ünnepei, miséi, a nagyszombati litániában fellelhető nevük, a róluk szóló ékes himnuszok, a „gloriosissimus rex“ és „nobilissima proles“ kifejezések az Exultet szövegében és a kánon kezdetén a magyar származás nyilvánvaló jelei. A számtalan helyen szemünkbe ötlő archiepiscopus kifejezés, Szent Adalbert kiemelkedő kultusza, az „A cunctis“ orációban az ő neve (pl. A f. 253¹) az esztergomi érsekséghez, esztergomi egyházmegyéhez való tartozást teszik kétségtelenné. A kódexekben található kolofónok, a szertartásoknak Pozsony helyrajzi viszonyaihoz való alkalmazása, a kalendáriumokban a pozsonyiak kedvelt szentjeinek pirosbetűs ünnepei pedig a pozsonyi származás és használat mellett bizonyítanak.

Hazánk régebbi liturgikus könyveinek hatása, a természetes fejlődés, bővülés és alakulás mellett is erősen észrevehető a pozsonyi misekönyvekben. Az egyes szertartások ismertetésénél feltüntettük a Pk-el sokszor a legfinomabb részletekig menő megegyezést.¹⁶⁷ Mivel a Pk hosszú időn át volt a pozsonyi káptalan birtokában, így hatása a pozsonyi misekönyvekre nagyon érthető. Sokkal figyelemreméltóbb kódexeinknek a zágrábi liturgikus könyvekkel való rokonsága. „A zágrábi ritus kiindulópontja — írja Kniewald — az a szertartásrend, amely a XI. század végének magyar szertartásaiban használatban volt. Hiszen abban az időben az újonnan alakított magyar püspökségek liturgiájukat és szerkönyveiket érseki egyházuktól vették át. Ez pedig Zágráb számára Esztergom volt.“¹⁶⁸ A zágrábi liturgikus könyvek alapja pedig Kniewald kimutatása szerint Hartwick győri püspök Agenda pontificalisa. Már pedig missaleink éppen ennek a szertartásaival mutatnak feltűnő rokonságot, legjobban a legsajátosabb pozsonyi

¹⁶⁷ Részletbe vágó egyezés pl. a nagyszombati mise tractusa az E kódexben: (f. 118.) „nam dominus optatas reddit laudes Pascha cum xpus adest fautete cui canentes. ps. Laudate dominum...“ A „nam“ elírás „iam“ helyett, egyébként teljesen követi a Pk-et.

¹⁶⁸ Kniewald: Hartwick agenda pontificalisa. 13. l.

misekönyv: Magd. Rosentalerin missaleja.¹⁸⁹ A Hartwick-féle agenda pontificalis pedig 1094-ben, a zágrábi püspökség alapításakor került Zágrábba és azóta ott használták, ott őrizték. Arról nincs tudomásunk és egyáltalán semmi valószínűsége sincs annak, hogy zágrábi minták után készítették volna a pozsonyi misekönyveket. A megegyezés közös forrásra vezethető vissza és a közös kiindulási pont csak Esztergom lehetett, ahonnan Zágráb is, Pozsony is liturgikus könyveit kapta.

Reméljük, hogy jelen forrástanulmányunk a Nemzeti Múzeumban lévő hét kéziratot pozsonyi misekönyvről, belső tartalmuk ismertetésével, liturgiátörténeti érdekességeik feltárásával, egyes szövegrészek közlésével megkönnyíti a további magyar liturgiátörténeti kutatásokat.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

¹⁸⁹ Kniewald példáját követve — az eddig említett egyezéseken kívül — még az egyes szertartásokban énekelt himnuszokra hivatkozom: nagypénteken a „laudes omnipotens ferimus“ himnusz, a nagyszombati tűzszentelésnél az „inuentor rutili“, a keresztkúthoz vonuláskor a „rex sanctorum angelorum“ himnusz szerepel a pozsonyi misekönyvekben és a zágrábiakban egyaránt. A virágvasárnap antifónák, himnuszok pedig egy XV. századi esztergomi processionale énekrészeivel egyeznek. (V. ö. Radó: Esztergomi könyvtárak. Dankó-féle processionale. 119. l.) — A pozsonyi misekönyvek a nagypénteki improperiákban következetesen összeírják az „otheos“ szót, amint azt a Hartwick agenda pontificalisa nyomán a zágrábi szerkönyvek teszik.

*Septem Missalia Poseniensa manu scripta
Musaei Nationalis.*

1. Opusculum praesens ex libris liturgicis medii aevi regni Hungariae de septem „missalibus plenis“ agit. Qui septem codices anno 1814 a Bibliotheca Capituli Poseniensis Bibliothecae Regnicolari Széchenyianae Musaei Nationalis Budapestiensis donati sunt. Qui septem codices enumerantur:

A = C. l. m. ae. 214. ante a. 1341 scriptus est.

B = C. l. m. ae. 215. e saeculo XIV.

C = C. l. m. ae. 220. e saeculo XIV.

D = C. l. m. ae. 216. e saeculo XV. a Michael de Tyrnstain scriptus.

E = C. l. m. ae. 218. e saeculo XV.

F = C. l. m. ae. 222. Jussu Joh. Potennperger, civis et iurati Poseniensis a. 1480 factus est.

G = C. l. m. ae. 219. Magd. Rosentalerin scribere iussit et altari maioris ecclesiae Sancti Martini alias Sancti Salvatoris Poseniensis donavit a. 1488.

2. Ponium est civitas Hungarica in territorio archidioecesis Strigoniensis sita, capitulo collegiali instructa. Origo missalium Hungarica ex festis, sequentiis, litanis, in quibus nomina sanctorum Hungarorum continentur, et expressionibus „gloriosissimus rex et nobilissima proles“ eminenter Hungaricis et saepe occurrentibus manifesta videtur. Ex eo, quod in ritibus nomen „archiepiscopus“ item nomen Sancti Adalberti dioecesis Strigoniensis patroni saepe occurrit, sequitur, ut missalia inprimis ad dioecesim cum circumstantiis civitatis Posonii, deinde festis sanctorum Strigoniensem pertineant. Eadem Posonii in usu fuisse praeter dedicationes demonstratur convenientia rubricarum qui in eadem civitate speciali modo colebantur altaribusque, necnon templis, sacellis amplificati erant et quorum nomina rubris litteris in sanctorali, et in litanis sequentiisque scripta sunt.

3. Exempla referendo rebus Hungariae liturgicis operam daturis succurrere intendimus. In singulis articulis de his rebus disserimus: de ritu aspersionis dominicis festisque diebus; de missis, in quibus adhuc tres lectiones inveniuntur; de orationibus in communionem sacra dicendis; de elevatione in his missalibus iam forma definitiva inducta; de ordine candelarum, cinerum, palmarum, escarum paschalium benedicendarum; de expellendis poenitentibus in feria quarta cinerum (qui ritus nondum inveniebatur in aliis libris liturgicis in Hungaria usitatis); de ordine maioris hebdomadae; de sanctorali missalium Poseniensium, de sequentiis et de ordine missarum.

4. Haec missalia cum antiquioribus libris liturgicis in regno Hungariae notis (Codex Szelephényi ante 1073, Codex de Hahót 1073—1092, Codex Pray 1192—1197, Agenda pontificalis episcopi Hartwick e s. XI., Benedictionale Strigoniense e s. XI.) conferentes multa noviter occurrentia in iis invenimus. Ritus veteres novis benedictionibus, antiphonis, orationibus, rubricis aucti sunt. Inducitur cultus sanctorum qui praesertim apud Slavos occidentales (Boemos, Polonos) colebantur, multaeque sequentiae novae vel rarissimae occurrunt. Tamen his non obstantibus connexus horum codicum cum antiquioribus libris Hungaricis, praesertim cum codice Pray et pontificali Hartwick, haud est dubius. Quae affinitas iam ex eo facile ostenditur, quod codex Pray tempore, quo haec missalia scribebantur, Posenii in usu erat. Affinitas vero cum missalibus Zagrabiensibus, quae fere omnia codicem Hartwick pro exemplo habent, inde explicatur, quod utraque civitas, et Posonium, et Zagrabium — quae eo tempore similiter ad archidioecesim Strigoniensem pertinebant — libros suos liturgicos ab archidioecesi Strigoniensi acceperunt.

Felelős kiadó: Jávor Egon.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSÉTT.

A nyomdáért felelős: Mészáros József igazgató.

C. p. 144. Kánonkép.

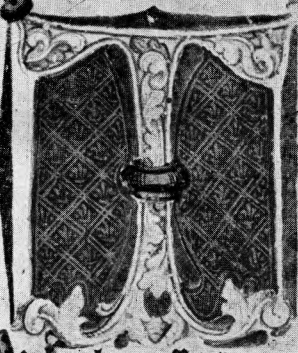

Decleuam animam meam dei
meis in te confido no erulefatu
neq; irideant me inimici mei
etenim inuerti qui te expectat
non confuidentur. ps. Thas
tuas domine demonftrati michi
et semitas tuas edoce me. oratio
tam quefimus domine
poteftatem tuam et uel
ut ab inimicis: pcedam uis
riam pcedis. te me amur pro
te genti eripi. te libante labia
n. Dicitur inus. et cetera. c. b. p.
fes. a. ad romanos.
uenies quia ho a
etiam nos de tempore surgere

Hinc enim p: est uoftra
falus. quoniam cum credidim
Nor pcedit dies autt appin
quabit. Abia autis ergo o
pa tenebrarum et indidantur
dum a lucis. ut iudie honeste
ambulemus. No in coruel
faciunt: et ebrietatib: no in
cibilib: impudicis. no in
tenode et emulacoe. Sed in
dum inu dnu ihu xpm. Ge
Amuli qui te expectant no
confuidentur domine. v. Thas
tuas domine uocis fac michi
et semitas tuas edoce me. l
leluia. uilis. Ostende nobis
domine iniam tuam et falutare
tui da nob. Sedm m. ad rom.
Vilho f. Cum appinquasset
dicit iherosolimus et uenit bech
phage aduocante olueta. tunc
misit duos discipulos suos
dicens eis. Ite in altellum
quod contra uos est. et statim
in uenietis. aliam alligati
et pullum cum ea. Soluite
et adducite michi. Et si quis
uob aliquid dixerit. dicit qd
dominus hys opus habet.

Ex Museo
Hungarico

D kódex címlapja.

Deus demencissime pater
 iherosolimitanum filium tuum
 dominum nostrum supplices ro-
 gamus et precamur ut accep-
 ta habeas et benedicas hęc
 dona per tuum benedictum
 sacrosanctum et sacrificium illi-
 batum. **T**u quisque tibi offe-
 ritus pacis tua sancti bap-
 tista quam pacifice custodi-
 re adunare et regere dignens
 toto corde terrarum. una cum
 familia tua per in me. **N** et
 archiepiscopo nostro. **N** et rege nostro
N et omnibus orthodoxis ac-
 catholice et apostolice fidei culti-
 bus. **D**e recedantur nomina
 inuoz. **M**emento domine

famulorum famularumque
 tuarum. **N** et omnium ar-
 tificum tuorum quorum tibi
 fides cognita est et uota deu-
 o. pro quibus tibi offerimus
 uel qui tibi offerunt hoc sa-
 crificium laudes gratias
 donumque. **P**redicacione ani-
 marum suarum pro salu-
 tis et incolumitatis sue tibi
 que reddunt uota tua eterno
 deo uiuo et uero. **I**uxta actio
Omnium in can. nem.
 res et memoriam uenerande
Iuuenis gloriose sup-
 er uirginis **M**arie genitricis
 dei et domini nostri ihu **C**risti.
Sed et beatorum apostolorum
 ac uirum tuorum **P**etri
Pauli **A**ndree **T**homi-
Thomi **T**homi **L**i-
cob **P**hyllip **S** archola-
 me **M**athe **S** ymonis
 et **T**hade **L**uci **O** lea-
O leuenas **S** yra **C**or-
 nelij **O** symon **L** aure-
 en **A**ndrogou **T** alphans
 et **P**auli **O** sime et **A**-
 nianam et omnium san-
 tuoz. quorum uinis pabiq-

in stola clauata
 us videntes eni
 mmo terrore p
 erunt a longe
 is est angelus
 v crucifirum i
 te et sepulchris
 lonificate resu
 amorte aduante
 tuere dico ubi
 em quibus mor
 uit et vitali ho
 iurrit v Petre
 redit quao
 i homis trua
 die amorte
 i v surient
 se do .oro. do
 e pietes nos
 resurrectio
 ni domini n
 lu xpi i acur
 ibetenuer et
 nre beato q
 o muro custo
 lectum omne
 t omni adue
 sa hoc temp
 i sic in colou

tatis et patis. per mides
 Audie sancto introitus

Resurrexi et adiuu te mi
 sum alleluia psalmi sup
 me manum tuam alleluia
 mirabilis facta est scientia
 tua alla alla y. Domine
 probasti me et cognomisti
 me tu cognomisti sessionem
 meam et resurrectionem me
Deus qui hodi. oro
 crua die pvingem
 tum tuum eternitatis
 nobis additum de victa
 morte reserata porta nra
 que pueniendi aspirat
 etiam adinuando prose
 quere. per ad corinthie

59
Sunt liter. Millibus Scdm
Rubricam. Strigomenij dicitur
Cuius fuerit hancellus vir
Dominus Johannes Potem
perger. Cuis et Juratus Cui
fatis. Polomenij. Anno domini
Millesimo Cuiadringentesimo
Vtoagesimo. Doica pma
in aduentu domini. Infrdit?

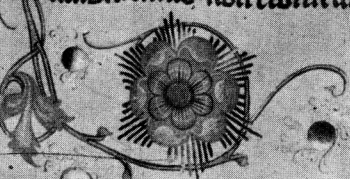
Dicitur
leuam
anima
meam
des me?
in te co
fido no
erubel
a neq

irideant me inman mei etem vni
uili qui te expectant no confundit
ps Vias tuas dñe demonstra in
et seruitas tuas edoce me. Gloria
Acta qd dñe potenna oco
tuam et veni: vt ab iui
nentibz pccoru ncoz pualis:
te meamur ptegente eripu: te
libante saluari. Qui cu id

res. Saentes Romanos
H
qual hora e iam nos de
sompno surge. Nunc em ppor
e nitalalus: qua ai credidimus
Nox em prellit: dies aut appi
quabit. Nbinamus ergo opa
tenebrax et induam arma
luns. Sic vt in die honesto
ambulemus. Non iconrella

1
rōibz et ebrietatibz: non in
cubilis et in pudicijs: non
in cōtēde et emulacōe Sed
induinū diuū ihū xp̄m Gē

Quis qui te expectant non cō
fident dñe Vias tuas dñe no
tas fac n̄ et seruitas tuas edoce
me. Gloria. Ostende nobis dñe
mān tuā et salutare tuū da no
u illor: Cum Scdm mathē.
appinquallet ihū vltimis
et veisset beysage ad iuontē
olueti. Tunc misit duos dis
cipulos dicens eis. Ite in cal
tellum qd cōt. vos ē: et sta
tim iuenietis asinā alligatā
et pullū cū ea. Soluite et ad
ducite inchi. Et si quis vob
aliquid dixit: dicit. qd dñs
hys opus h̄t. et cōfessi dicitet
eos. Hoc aut factum est: vt
implet qd dicitū ē p p̄phā
duente. Dicitur filie syon. Cui
rex tuus venit tibi malive
tus: et sedens sup asinam et
pullū filiū subingulis. Cui
tes aut discipuli: fecerūt s̄r
p̄parat illis ihū. Et addux
erunt asinam et pullū: et i
posuerūt sup eos vestimenta
sua et eum desup sedē fecerūt
Plurimā aut turba strauerūt
vestimenta sua i via. s̄lignāt
cēbant ramos de arboribz
et sternerant in via. Turbe
aut que p̄debant: et q̄ s̄q̄

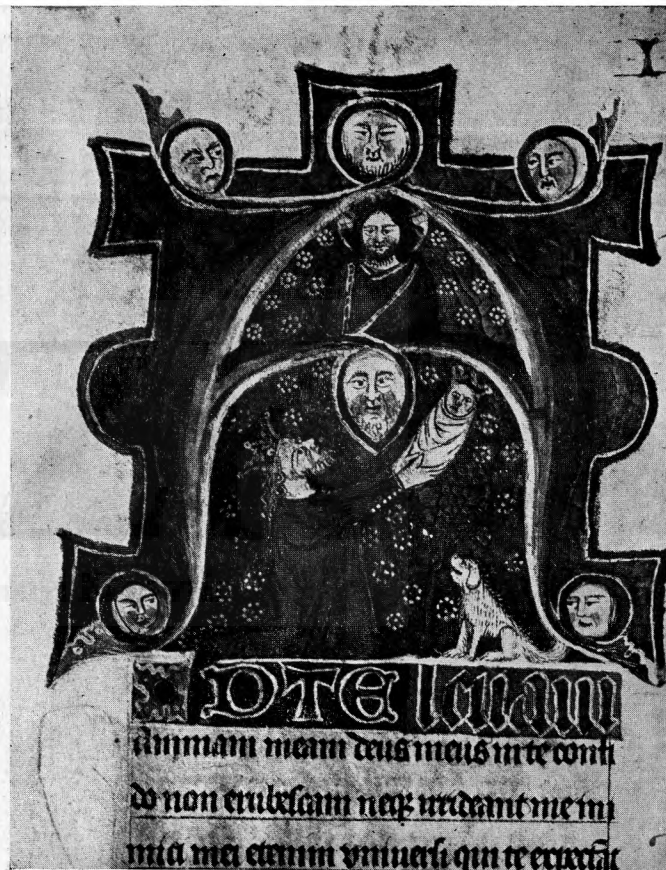

Ex Museo
Hungarico

1087

A f. 16. Karácsonyi ünnepi mise kezdete.

B. f. 8'. Misekezdet advent első vasárnapján.

domini quia multas misericors est
dimittit peccata nostra deus noster. P.

Deus misere nostri. In mutemur.

Non cognoscamur. In mutemur.

Confiteantur. In mutemur. Sequitur ad.

iuxta vestibulum et altare plorabit

sacerdotes et lenite ministri domini

et dicet parce domine pro populo tuo et

ne dissipet ora clamantium ad te

domine. P. **B**enedicimus in manu tua.

Interius dominum canunt antiphona.

ponendi sunt cyneres ab episcopo

vel a sacerdote ita dicendo. A.

Memento homo quia cinis

es et in cinerem reverteris.

His expletis episcopus et omnes de-

trus eant in medio ecclesie por-

tantes crucem et cantantes antiphona.

iuxta vestibulum. Sequitur. **D**iem

Diacono. **F**lectamus genua. **L**evate

Omnis qui humilia oratione

Flecteris et satisfac-

postularunt efficaciter tribuna.

et concessa perpetua stabilitate

maneat intacta decernas. P.

Lunc vocandi sunt omnes pe-

nitentes qui exciendi sunt de

ecclesia et persistant se in pariter

ecclesie et domini episcopus cum illis. et di-

cant septem psalmi penitentia-

les. sine gloria patris. ab omnibus de-

trius. et tunc dicat pontifex ca-

pitula ista. **P**eccatum cum patris

nostris. **I**n iuste ego? **D**omine exaudi

oracionem meam. **O**mnis nobiscum. oratione.

Exaudi quoniam domine preces.

Surgas et ostendat tibi

partes peccatis. ut quos sciencie

reatus accusat indulgenti-

me misericordis absoluat.

Revem alia oracio. **P**

At hos famulos tuos

quoniam domine misericordia tua. ut omnes

iniquitates eorum celeri indul-

gentia deleantur. P. **O**ratione.

G. f. Miskezdetet pünkösöd utáni első vasárnapon.

E. f. 20. Karácsonyi ünnepi mise kezdeté.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK
CÍMJEGYZÉKEI.

- II. Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárá-
nak címereslevelei. 8°
I. 1904. XVIII, 494 l. P 8.—
II. 1923. 203 l. P 12.—
III. 1937. XII, 502 l., 1 t. P 12.—
IV. 1938. X, 510 l. P 12.—
V. 1939. X, 503 l. P 12.—
VI. 1940. X, 603 l. P 12.—
VII. 1941. X, 576 l. P 12.—
- III. Gulyás Pál: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában
lévő Aldinák. 1908. 8°, 4, 107 l., 1 t. P 2.—
- IV. Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a Ma-
gyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában. 1915. 8°,
346 l. P 10.—
I. Függelék. 1920. 4, 55 l. P 1.—
- V. Kereszty István: A magyar és magyarországi időszaki
sajtó időrendi áttekintése. 1705—1867. 1916. 8°,
98 l. P 3.—
- VI. 1. Isoz Kálmán: Zenei kéziratok. I. Zenei levelek. 1924.
8°, XVI, 391 l. P 10.—
2. Lavotta Rezső: Zenei kéziratok. II. Kézírtos zene-
művek. 1940. 8°, VI, 237 l. P 10.—
- VII. Akantisz Viktor: Todoreszku Gyula és neje Horváth
Aranka régi magyar könyvtára. 1922. 8°, 117 l.,
10 t. P 6.—
- VIII. Bártfai Szabó László: Gróf Széchenyi István könyvtára.
1923. 8°, 102 l. P 4.—
- IX. Váczy János—Rédeyné Hoffmann Mária: Irodalmi le-
velestár. I. Abafi—Azeglio. 1923. 8°, 208 l. P 5.—
- X. Végh Gyula: Rariora et curiosa gróf Apponyi Sándor
gyűjteményéből. 1925. 8°, 4, 99 l. P 3.—
- XI. Végh Gyula: Régi magyar könyvkötések színes rajzai.
1936. 8°, 40 l., 8 t. P 4.—
- XII. Bartoniek Emma: Codices manuscripti latini. I. Codices
latini medii aevi. 1940. 4°, XVIII, 527 l. P 50.—

MAGYARORSZÁG IDŐSZAKI SAJTÓJÁNAK KÖNYVÉSZETE.

- I. Dezsényi Béla: A magyar hírlapirodalom első százada. 1705—1805. 1941. 8°, 66 l. P 5.—
- IV. Kemény György: Magyarország időszaki sajtója 1911—1920-ig. (Nyomás alatt.)
- VII. Monoki István: A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt. 1941. 8°, 266 l. P 16.—

ÖNALLÓ SOROZATOK ÉS KIADVÁNYOK.

- Magyarország Evi Könyvésze:* A magyarországi nyomdák és egyéb sokszorosító vállalatok kötelespéldány szolgáltatása és nyomtatványaik (könyvek, hírlapok, folyóiratok) címjegyzéke. 8°.
1936. évf. XX, 512 l. P 20.—
1937. évf. 610 l. P 20.—
1938. évf. 640 l. P 20.—
1939. évf. 631 l. P 20.—
1940. évf. (Előkészületben.)
- Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. Megindította idősb Szinnye József. Új sorozat. 8°.
- I. 1939. Aachs-Balint. XVI l., 1248 h. P 50.—
- II. 1940. Bálint-Berényi, 4 l., 1272 h. P 50.—
- III. 1941. Ecrényi-Bredeczky, [4] l. 1271 h. P 50.—
- IV. 1942. (Nyomás alatt.)
- Magyar Könyvszemle.*
- 1876—1934. Évfolyamonként P 10.—
- 1936—1941. P 40.—
- A Magyar Könyvtárosok és „Levéltárosok Egyesületének évkönyve.
- I. 1935—1937. 1937. 8°, 91 l. P 5.—
- II. 1937—1938. 1938. 8°, 96 l. P 5.—
- III. 1938—1941. 1941. 8°, 76 l. P 5.—
- Gulyás Pál: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. 1931. 2°, 8, 272 l., 34 mell. P 25.—
- Kniewald Károly: A Pray-kódex tartalma, kora és jelentősége. 1940. 8°, 48 l. P 5.—
- Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve. I. 1941. 8°, 584 l. P 40.—

Alleinvertrieb ausserhalb Ungarns Otto Harrasowitz, Leipzig.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

A nyomdáért felelős: Mészáros József igazgató.